รายงานสรุป
การอบรมความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา
ส่วนประสานงานกลาง

โดย ศ.เสน่ห์ จามริก และคณะ

มกราคม ๒๕๔๖

รายงานสรุป
การอบรมความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา
ส่วนประสานงานกลาง

โดย ศ.เสน่ห์ จามริก และคณะ

มกราคม ๒๕๔๖

รายงานสรุป
การอบรมความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน (TOT)
โครงการสิทธิชุมชนศึกษา

วันที่ 10-13 กันยายน 2545

ณ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน (RECOFTC) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รายงานฉบับนี้เป็นการสรุปเนื้อหาจาก การอบรมความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน (TOT) ตามที่โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โดยการอบรมนี้เป็นพื้นฐานหนึ่งของการส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยในโครงการ รวมทั้งผู้นำชุมชนในภาค

รายงานประกอบด้วย 5 หัวข้อหลัก ดังนี้

1.สรุปเนื้อหาการอบรมเรื่อง "ความหมาย พัฒนาการ และการได้มาของสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน(ตะวันตก –ตะวันออก)[1]

2.บันทึกเนื้อหาการอบรมเรื่อง "เศรษฐกิจเสรีนิยมแนวใหม่สู่ขบวนการเคลื่อนไหวในท้องถิ่น"[2]

3.สรุปเนื้อหาการอบรม เรื่องประมวลความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชน[3]

4.สรุปเนื้อหาการอบรม เรื่องแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการใช้แนวคิดสิทธิชุมชนในการศึกษาชุมชน[4]

5.สรุปแนวทางการเก็บข้อมูลด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ[5]

6. สรุปเนื้อหาการอบรมเรื่องเตรียมการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชน[6]

---

[1] วิทยากร ดร.ศรีประภา เพชรมีศรี มหาวิทยาลัยมหิดล และ ดร.วีระ สมบูรณ์ นักวิชาการอิสระ

[2] วิทยากร คุณศรีสุวรรณ ควรขจร โครงการ SPACE มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และคุณศยามล ไกยูรวงศ์ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

[3] วิทยากร โดย คุณภฤษฎา บุญชัย โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

[4] วิทยากร โดย ดร.บัญชร แก้วส่อง สกว.ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อ.ปิยะ กิจถาวร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
คุณทรงพล เจตนาวณิชย์ โครงการประสานงานวิจัยเพื่อสังคม สกว.
ดร.สรยุทธ รัตนพจนารถ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ดำเนินรายการ โดย คุณภฤษฎา บุญชัย โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

[5] สรุปโดย ดร.เพ็มศักดิ์ มกราภิรมย์ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

[6] วิทยากร โดย คุณเรวดี ประเสริฐเจริญสุข โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

1.สรุปเนื้อหาการอบรมเรื่อง "ความหมาย พัฒนาการ และการได้มาของสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน(ตะวันตก –ตะวันออก)[7]

1.1 วัตถุประสงค์ของการอบรม

โครงการสิทธิชุมชนศึกษาที่จะทำใน 3 ปีต่อไปนี้ สิ่งสำคัญ คือ การคิดอาวุธทางความรู้ให้กับต่อสู้ด้านสิทธิ เราต้องอ้างอิงได้ว่าสิทธิของเราถูกละเมิด เพราะฉะนั้น ทำความเข้าใจเรื่องสิทธิยังไม่เพียงพอ การใช้สิทธิยังต้องทำให้คนอื่นเข้าใจเรื่องสิทธิด้วยเพื่อที่จะยอมรับสิทธิของเรา

หัวข้อแลกเปลี่ยนในวันนี้คือ ดึงประเด็นปัญหามาเชื่อมโยงใน 2 แง่มุม คือ แง่มุมของแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนและแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของตะวันตกและตะวันออก กับอีกแง่มุมหนึ่งได้แก่แง่มุมของกฎหมาย ก็จะเป็นทั้งเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งรัฐบาลไทยได้ให้การรับรองเอาไว้และมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตาม กับอีกส่วนหนึ่งคือ กฎหมายภายในประเทศ

- **ดร.วีระ สมบูรณ์ :บรรยาย**

เน้นโจทย์ใหญ่ 2 ข้อตามที่อาจารย์เสน่ห์และหลายท่านได้พูดถึง ข้อแรกคือทำอย่างไรเราจึงจะโยงเรื่องต่างๆ ปัญหาต่างๆ สภาพต่างๆ ของเราให้สามารถกลายเป็นเครื่องมือในทางความคิด เครื่องมือในการสื่อสาร เครื่องมือในทางปฏิบัติการได้ และเครื่องมือนั้นสามารถนำไปให้กับผู้ที่เดือดร้อน ให้กับชาวบ้าน ให้กับประชาชน สามารถที่จะแปลงปัญหา แปลงสภาพของเขาให้เป็นประเด็นในเรื่องสิทธิขึ้นมาได้ โดยย่อคือ จะทำอย่างไรให้สภาพการณ์ที่ประสบอยู่มีประเด็นด้านสิทธิที่แหลมคมและชัดเจน

ในอีกด้านหนึ่ง จำเป็นต้องนำเสนอปัญหาเพื่อผลักดันไปสู่การแก้ไข เพราะฉะนั้นการพูดถึงสิทธิ เราจำเป็นต้องพูดถึงว่า ในการที่เราจะสื่อสาร ในการที่เราจะนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องนั้น เราจะแปลตัวแนวความคิดเรื่องสิทธิให้คนส่วนใหญ่ ให้คนอื่นๆ ได้รับทราบรับรู้อย่างไร จึงจะทำให้เห็นประเด็นปัญหาได้อย่างชัดเจน โดยที่ขณะเดียวกันเราก็จะสามารถต่อสู้ สร้างกระแส ทวนกระแสหลายๆ อย่าง เช่นคำว่าวาทกรรม ที่บรรดารัฐก็ดี บริษัทที่ใช้ทุนเข้ามาลงทุนก็ดี หรือว่านักวิชาการต่างๆ ก็ดี ได้สร้างขึ้นมาเป็นกระแสจนรู้สึกว่า การต่อสู้เรียกร้องที่กระทำนั้นเป็นเรื่องไม่ถูกต้องหรือเป็นเรื่องที่เห็นแก่ตัว เป็นเรื่องที่มีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จะทำอย่างไรที่เราจะสามารถแก้กระแสเหล่านั้นได้ โดยที่เมื่อแก้ได้แล้ว มันก็เป็นการทวนกระแส อย่างเมื่อเช้านี้มีตัวอย่างเรื่องเขื่อน เขื่อนเวลาเป็นวาทกรรมแล้วก็พูดง่ายมาก ก็พูดว่าแล้ง ท่วม เขื่อน ก็ทวนอย่างนี้แล้ง ท่วม เขื่อน แต่ว่า เราจะทำอย่างไรที่จะสามารถสร้างกระแสได้ว่า มันไม่ใช่แล้ง ท่วม เขื่อน บาง

---

[7] วิทยากร ดร.ศรีประภา เพชรมีศรี มหาวิทยาลัยมหิดล และ ดร.วีระ สมบูรณ์ นักวิชาการอิสระ

ที่มันเป็นเขื่อน ท่วม แล้ง มันเกิดอย่างนั้นขึ้นได้เช่นเดียวกัน หรือว่ามันมีทางอื่นที่สามารถจะแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้มากกว่านั้น

โดยสรุปภาพรวมทั้งหมด มีประเด็นใหญ่ๆ อยู่ 4 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 คือความหมายพื้นฐานหรือความหมายตามความเข้าใจโดยทั่วไปของสิทธิมนุษยชน

ประเด็นที่ 2 ความหมายของสิทธิมนุษยชนในความหมายที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม หรือจะเรียกว่าจารีตต่างๆ วัฒนธรรมต่างๆ และเราจะมีวิธีการอย่างไรที่จะโยงประเด็นเรื่องสิทธิเข้ากับจารีตและวัฒนธรรมของเรา

ประเด็นที่ 3 คือเรื่องเกี่ยวกับขีดความสามารถ ขีดความสามารถของประชาชนของผู้คนในการที่ให้สิทธิของตัวเองบรรลุผลหรือเป็นจริงขึ้นมา

ประเด็นที่ 4 เชื่อมโยงเข้าสู่ประเด็นเรื่องสิทธิชุมชน ว่าตัวสิทธิชุมชนหมายถึงอะไร แล้วจะเป็นเครื่องมือที่นำไปใช้ทำความเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ ได้อย่างไร

อนึ่ง ทั้ง 4 ประเด็นนี้แม้แยกเป็น 4 ประเด็นด้วยกัน แต่ทั้งหมดล้วนมีความเกี่ยวโยงเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

(1) ความหมายพื้นฐานหรือความหมายตามความเข้าใจโดยทั่วไปของสิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชนหมายถึง สิ่งที่คนเราพึงมีพึงได้ในฐานะที่เป็นคนหรือเป็นมนุษย์ เราย่อมถือว่าความเป็นคนของเรามาก่อน ก่อนที่จะเป็นพลเมืองไทย เพราะฉะนั้น ถ้าหากอะไรก็ตามที่เกิดขึ้นกับเราในฐานะที่เกิดมาแล้วเขาบอกว่าเป็นคนไทยเป็นพลเมืองไทย สิ่งนั้นจะถูกต้องได้จะยอมรับได้ต่อเมื่อสอดคล้องและไม่ขัดกับความเป็นคนที่เราที่เราดำรงอยู่ และสอดคล้องกับสิทธิที่เราควรจะมีในฐานะที่เป็นคน

แต่ในสังคมไทย ไม่พบแนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ และ แนวคิดเรื่องความเป็นคนเราพบว่าคนไทยเกิดมาไม่ได้เกิดมาเป็นคน คนไทยเกิดมาแล้วก็เป็นลูกพ่อดำ ลูกแม่แดง เป็นพี่ของคนนั้นคนนี้ แต่ไม่เรียกว่าคนที่เกิดมาเป็นคน และที่สำคัญคนไทยเกิดพร้อมสถานะ เช่น ผู้น้อยหรือผู้ใหญ่ ผู้ดี หรือไพร่ คือมีโครงสร้างสังคมกำกับ

มีจุดเริ่มต้น 5 ประเด็น โดยย่อ คือ

ประเด็นที่ 1 สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่มีได้ หรือเพียงแค่เป็นคนก็มีได้ แต่มีปัญหาอยู่หลายอย่างด้วยกัน ที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนที่สุด และมีความสำคัญมากคือว่า การละเมิดสิทธิกันได้ง่ายที่สุดและรุนแรงที่สุดจะมาจาก 2 เรื่องด้วยกัน คือการบอกว่า นั่นไม่ใช่คน มันไม่ใช่คน มันไม่อยู่ในฐานะที่ควรจะเรียกว่าเป็นคน หรือว่ามันไม่มีความดีพอที่จะเป็นคน จึงทำให้การละเมิดสิทธิทำได้ง่าย

ประเด็นที่ 2 สิทธิมนุษยชนหรือสิทธิในความเป็นคนนั้นย่อมมีเสมอหน้ากัน มีเหมือนกันทุกคนเพราะว่าเป็นคนเหมือนกัน ไม่มีใครที่จะถูกลิดรอนหรือว่าละเมิดได้ไม่ว่าด้วยเหตุอันใดทั้งสิ้น ความแตกต่างเกิดขึ้นเมื่อไปอยู่ในฐานะหรือระบบความสัมพันธ์บางอย่าง ยกตัวอย่างอย่างเช่น ทหารถูกผู้บังคับบัญชาสั่งให้ไปออกทัพหน้าอยู่แนวหน้าเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายได้ ถ้าเรายอมรับว่าเขามีสิทธิอย่างนั้น

ประเด็นที่ 3 ในเรื่องสิทธิของความเป็นคน คือว่าในเมื่อมันเป็นสิทธิที่ผูกอยู่กับความเป็นคน ดังนั้นจึงไม่มีใครจะมาพรากเอาไปได้ ซื้อขายก็ไม่ได้ ถ้าเผื่อว่าพรากเอาไปได้ก็แปลว่าไม่ให้คนคนนี้เป็นคนอีกต่อไป และถ้ามีการซื้อขายกัน ก็แสดงว่าขายเอาวิญญาณของความเป็นคน ขายเอาความเป็นไปคนไปด้วย ยกตัวอย่างเช่น สิทธิที่เราจะร่วมกันตัดสินใจเกี่ยวกับลุ่มน้ำของเราเป็นสิทธิที่เราติดตัวมาตั้งแต่เกิดกำเนิด เพราะฉะนั้น ไม่ว่าใครก็เอาไปไม่ได้และซื้อขายไม่ได้

ประเด็นที่ 4 สิทธิข้างต้นย่อมนำมาซึ่งการเคารพและยอมรับซึ่งกันและกันในความสัมพันธ์ทุกรูปแบบ เมื่อมีสิทธิเหล่านั้นติดตัวมาในฐานะเป็นคนแล้ว ในความสัมพันธ์ที่คนสัมพันธ์กันก็ต้องยอมรับและเคารพในสิทธิเหล่านั้น ไม่ว่าจะสัมพันธ์กันในรูปแบบไหนก็ตาม และนำมาซึ่งประเด็นเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งอยู่ในฐานะศักดิ์ศรีเพราะว่าจะต้องเป็นสิ่งที่ยอมรับและเคารพซึ่งกันและกัน

ประเด็นที่ 5 เป็นประเด็นที่สำคัญมากต่อเนื่องมา คือ ในเมื่อเรามีสิทธิเหล่านั้นแล้ว เราจะใช้มันอย่างไร เราจะใช้มันในรูปแบบไหนแค่ไหนก็เป็นเรื่องของเรา คนอื่นมาขัดขวางไม่ได้ นี่คือสิ่งที่เราเรียกว่า เสรีภาพ ก็คือความสามารถในการที่จะใช้สิทธินั้นไปในลักษณะที่เราต้องการโดยที่คนอื่นขัดขวางไม่ได้ และแน่นอนว่า ถ้าเราไปใช้เสรีภาพหรือสิทธิของเราไปโดนตาปลาของคนอื่นเข้า เขาก็ย่อมจะมีสิทธิและเสรีภาพที่จะจัดการกับเราได้เช่นเดียวกัน

(2) ความหมายของสิทธิมนุษยชนในความหมายที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม หรือจะเรียกว่าจารีตต่าง ๆ วัฒนธรรมต่าง ๆ และเราจะมีวิธีการอย่างไรที่จะโยงประเด็นเรื่องสิทธิเข้ากับจารีตและวัฒนธรรมของเรา

แต่เดิมมาในวัฒนธรรมอื่นๆ จารีตอื่นๆ มีแนวคิดหรือมีแนวปฏิบัติเรื่องสิทธิอยู่แล้ว เพียงแต่ว่าอาจจะไม่ได้ใช้คำว่าสิทธิ หรืออาจจะไม่ได้ใช้คำว่าสิทธิตามความเข้าใจของตะวันตกในสมัยปัจจุบันนอกจากนี้ สิทธิยังมีมิติทางจริยธรรม โดยสรุปคำว่าสิทธิไม่ต่างอะไรเลยจากคำว่าความถูกต้อง เป็นความถูกต้องตามธรรมชาติของคน สิทธิคือความถูกต้องที่มีอยู่ ถ้าสมมุติว่าเราบอกว่าสิทธิมนุษยชนคือ ความถูกต้องในฐานะที่เป็นคน คือความถูกต้องในฐานที่มันอยู่ในธรรมชาติของความเป็นคน

เมื่อคนมาอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คนเป็นกลุ่มชนเป็นชุมชน การมาอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นเหล่าเป็นชุมชน เป็นครอบครัว เป็นอะไรก็ตาม การมาอยู่ร่วมกันก็ต้องพยายามสร้างหลักเกณฑ์หลักการอะไรบางอย่างขึ้นมา เพื่อบอกว่าอะไรคือความถูกต้องที่จะอยู่ร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์ปฏิ

สัมพันธ์ซึ่งกันและกันและจะปฏิบัติต่อกันและกันอย่างไร เกณฑ์หรือหลักความถูกต้องตรงนั้นมันคือเรื่องสิทธิ

ตัวอย่างการมอง สิทธิเชิงซ้อน หมายความว่า มันแยกไม่ออกว่ามันเป็นเรื่องของบุคคล เรื่องของกลุ่ม หรือเรื่องของชุมชน ในแง่นี้เราก็จะเห็นสิทธิหรือหลักการเรื่องสิทธิในทุกจารีต ในทุกประเพณี ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา ในทุกระบบจริยธรรมได้

ตัวอย่างในศัพท์ทางพุทธศาสนาหรือศัพท์ทางตะวันออก ถ้าสิทธิแปลว่าความถูกต้อง ก็คือธรรมะ ดังนั้น สิทธิมนุษยชน เราก็แปลใหม่ว่า ธรรมมนุษยชน หรือถ้าจะใช้ในความหมายแบบที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้เคยพูดไว้ ท่านใช้คำว่า มนุษยธรรม คำว่ามนุษยธรรมในความหมายนี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่ว่า เรามีความเมตตา เราอยากช่วยเหลือคนอื่น เราเห็นใจ เราเห็นคนเดือดร้อน แต่หมายถึงคำว่ามนุษยธรรมในความหมายที่กว้าง หมายถึงว่า เราเห็นว่านี่คือความถูกต้องที่จะกระทำในฐานะที่เป็นมนุษย์ หรือว่าเป็นความถูกต้องในฐานะที่จะต้องปฏิบัติต่อกันในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น สำหรับในความหมายนี้ สิทธิมนุษยชนกับมนุษยธรรมไม่ต่างกัน

โดยสรุปว่ามีความสำคัญในการวิจัยจะช่วยกันค้นหาออกมาให้เห็นแง่มุมเรื่องสิทธิในจารีต ในประเพณี ในระบบความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ในชุมชน ในพื้นที่ต่างๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร และจะสามารถพัฒนาให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นได้อย่างไร บางอย่างสูญหายไปแล้วสามารถจะไปรื้อฟื้นให้มีความเข้มแข็งขึ้นมาได้ไหม หรือบางส่วนมีอยู่แล้ว จะทำอย่างไรจึงจะได้ปรับหรือเปลี่ยน หรือหาทางที่จะพัฒนาให้ก้าวทันกับสภาพปัญหาและระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น

(3) เรื่องขีดความสามารถของประชาชนในการทำให้สิทธิของตัวเองบรรลุผลหรือเป็นจริงขึ้นมา

สิทธิต่างๆอิงกับระบบความสัมพันธ์บางอย่าง อิงกับจารีตบางอย่าง อิงกับศีลธรรมบางอย่าง อิงกับวัฒนธรรมบางอย่าง สิทธิต่างๆ จะเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะว่ามีความสามารถในการที่จะเรียกร้องหรือได้มาซึ่งสิทธิเหล่านั้น ต้องใช้ความสามารถและพลังเพียงพอในการที่จะเรียกร้องยืนยันสร้างสรรค์พัฒนาสิทธินั้นขึ้นมาแล้วรักษามันเอาไว้ได้

งานวิจัยตลอด 2-3 ปีต่อไปนี้ หัวใจที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือการที่จะมาดูว่าในแนวความคิดเรื่องสิทธิมันมีความชัดเจนขึ้นมาได้อย่างไร จะมีความเข้าใจขึ้นมาได้อย่างไร และมีเงื่อนไข มีกลไก มีสถาบัน มีวิธีการอะไรอย่างไรบ้างที่จะทำให้สิทธินั้นมีสมรรถนะแห่งสิทธิเกิดขึ้นมาได้ ไม่ใช่ว่าเข้าใจว่าเรามีสิทธิเหล่านี้แล้วก็จบ รอให้เขาตราเป็นกฎหมายมาก่อน รอให้เขาบอกอย่างนั้นอย่างนี้มาก่อนเราถึงจะทำได้แล้วก็จบ

สมรรถนะแห่งสิทธิในกรณีเรื่องสิทธิชุมชน หรือสิทธิในการพัฒนาความเป็นอยู่หรือชีวิตของชุมชน เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 3 อย่าง ประกอบด้วย อันที่หนึ่ง คือ เครือข่ายความสัมพันธ์ ประการที่ 2 คือเรื่องข้อมูลข่าวสาร หรือเรื่องขององค์ความรู้ เรื่องของพลังของความรู้พลังของภูมิ

ปัญญา ซึ่งการวิจัยที่เรากระทำร่วมกันนี้ มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญก็คือจะทำอย่างไรให้เกิดพลังของภูมิปัญญาที่มาผนึกมาประสานกัน และร่วมกันสร้างสมรรถนะแห่งสิทธิในเรื่องนี้ขึ้น

องค์ประกอบประเด็นที่ 3 คือความสามารถในการเข้าช่วงชิงครอบครองสร้างพื้นที่สาธารณะขึ้นมาให้ได้ พื้นที่สาธารณะรวมไปถึงสื่อ ไม่ว่าจะเป็นสื่อที่มวลชนหรือไม่มวลชน สื่อมวลชนหรือว่าเป็นการผลิตสื่อ เวทีในการแสดงออก เครือข่ายหรือระบบในการติดต่อสื่อสาร อันที่จริงมันยังมีพื้นที่สาธารณะอื่นๆ อีก เมื่อก่อนเรามีพื้นที่สาธารณะอย่างเช่น ศาลาวัด ก็เป็นพื้นที่สาธารณะแบบหนึ่ง เป็นที่ที่จะไปใช้ประชุมตกลงเรื่องราวของหมู่บ้านของชุมชน พื้นที่สาธารณะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะว่าถ้าไม่มีพื้นที่สาธารณะ เครือข่ายความสัมพันธ์ก็สร้างขึ้นมาไม่ได้ แสดงออกก็ไม่ได้ ข้อมูลข่าวสารจะได้มาก็ไม่ได้ แลกเปลี่ยนก็ไม่ได้ นำไปสู่การเรียกร้องต่อสู้ก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พื้นที่สาธารณะจึงรวมถึง อย่างเช่น วิทยุชุมชน เครือข่ายวิทยุชุมชน การผลิตสื่อต่างๆ ที่จะเผยแพร่ออกไป

โดยสรุปสามส่วนนี้ เป็นเรื่องที่เราพยายามจะสร้างให้เกิดขึ้นจริงในกระบวนการของการวิจัยนี้ ก็ได้แก่ การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ การสร้างองค์ความรู้ข้อมูลข่าวสารและพลังของภูมิปัญญา และการพยายามหาช่องทางในการสร้างพื้นที่สาธารณะขึ้นมาให้ชัดเจน ให้สามารถนำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิขึ้นมาได้

(4) สิทธิชุมชนหมายถึงอะไร แล้วจะเป็นเครื่องมือที่นำไปใช้ทำความเข้าใจสภาพปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างไร

ทำความเข้าใจสิทธิชุมชนว่าแตกต่างจากสิทธิของกลุ่มพิเศษ (เช่นสิทธิเด็ก สิทธิสตรี ฯลฯ) และไม่มีสิทธิบุคคลที่ไหนในโลกนี้อยู่ได้โดยปราศจากสิทธิชุมชนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เพียงแต่จะยอมรับจะรับรองหรือไม่เท่านั้นเอง ดังนั้น สิทธิปัจเจกสิทธิบุคคลนั้นมีอยู่ได้เพราะมีชุมชน และสิทธิชุมชนจะมีได้อย่างไรถ้าไม่มีคน

สิทธิชุมชนมีความสำคัญในสถานการณ์โลก เพราะสิทธิชุมชนเป็นตัวเสริมเป็นฐานที่สำคัญของสิทธิของบุคคลโดยเฉพาะในสภาพโลกาภิวัตน์ เพราะถ้าคนทุกคนถูกทำลายให้กลายเป็นบุคคลตัวเปล่า โดดเดี่ยวเหมือนกับเกิดมาเพื่ออยู่คนเดียว ไม่สัมพันธ์อะไรกับใครเลย ก็ไม่มีสมรรถนะ ไม่มีอำนาจ ไม่มีขีดความสามารถที่จะรักษาสิทธิตัวเองได้แน่นอน ย่อมถูกอำนาจทุน อำนาจรัฐ อำนาจต่างๆ เข้ามาละเมิดสิทธิ ดังที่เกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบของการขยายตัวของระบบทุนระบบรัฐ

1.2 แลกเปลี่ยนความคิดเห็น

- ปัญหาการละเมิดสิทธิเกิดจากสาเหตุ 3 อย่าง อย่างแรก คือ คนจำนวนมากยังไม่รู้เรื่องสิทธิ อย่างที่ 2 คนที่รู้เรื่องสิทธิแต่ใช้สิทธิไม่เป็น อย่างในกรณีของการประกันภัยรถยนต์ และ

อย่างที่ 3 ดูเหมือนว่าจะเกี่ยวกับรัฐโดยตรงคือ รัฐใช้สิทธิมากเกินไปเลยไปลิดรอนสิทธิของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไปลิดรอนสิทธิของประชาชน

- เราต้องสร้างสังคมให้ดีก่อน คือ สังคมดีจากหมู่บ้านหนึ่งต้องไปสู่หมู่บ้านหนึ่ง จากบ้านหนึ่งต้องไปสู่อีกบ้านหนึ่ง ในชุมชนที่ผมอยู่ส่วนมากจะลืมสังคมเก่าๆ ของปู่ย่าตาทวด คือ ลืมภูมิปัญญาเก่าๆ ลืมปู่ย่าตาทวดของเรา อาทิเช่น ทางใต้เราลืมตั้งแต่การประกอบอาชีพในครัวเรือน คือการทำนา เราไม่ได้มีการไปช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทุกวันนี้ต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างกระจัดกระจายของตัวเอง แต่ก่อนลงแขกแล้วนั่งคุยเรื่องความทุกข์สุขของแต่ละชุมชน ด้านการรักษาพยาบาลเคยมีหมอพื้นบ้าน มีหมอรักษายา หมอรักษากระดูก หมอตำแยอย่างนี้ ทุกวันนี้ส่วนมากไปหาแพทย์แผนใหม่ลืมแพทย์แผนโบราณเสีย
- ทางหน่วยงานรัฐเข้ามาในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มมีการกล่าวหาว่าชุมชนเป็นกลุ่มเถื่อน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ภูมิปัญญา กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ
- สถานการณ์ปัญหาที่อาจจะเรียกว่าเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชน เหมือนเรากำลังต่อสู้กับอำนาจ กระแสการพัฒนา หรืออำนาจโลกาภิวัตน์ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเงิน อำนาจทางการเมือง โดยสรุปแล้วหมือนกับเราเป็นอาณานิคมของเขา ซึ่งขณะนี้เราตกเป็นอาณานิคมเกือบสมบูรณ์แล้ว ทั้งดิน ป่า และน้ำ
- ขอให้อธิบายเพิ่มเติมว่าการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ควรจะเป็นอย่างไร
- เป็นไปได้หรือไม่ที่จะไม่ติดกรอบเรื่องกฎหมาย ยกตัวอย่างกรณีป่าชุมชน มีพัฒนาการมายาวนานมากกว่า 10 ปีกว่าจะมีสมัชชาป่าชุมชน เครือข่ายป่าชุมชน แต่การเคลื่อนไหวต่อสู้ต้องพบกับอุปสรรคสำคัญคือด้านกฎหมาย
- ยังไม่เห็นคล้อยตามว่าทำ 3 เรื่องคือเรื่องเครือข่าย ภูมิปัญญา และพื้นที่สาธารณะ แล้ว จะสำเร็จ
- จะยืนยันใช้สิทธิท่ามกลางกระแสทุนอย่างไร ตัวอย่างปัญหาสิทธิภาคใต้ ทั้งกลุ่มเครือข่ายทุนนิยมผนวกกับเครือข่ายการเมือง

1.3 สรุปและข้อเสนอแนะ

(1) วิเคราะห์สถานการณ์ที่กำลังเผชิญ คือไม่เฉพาะแค่อำนาจรัฐเท่านั้น ประเด็นหนึ่งคือโดยพันธะของรัฐบาลไทยที่เป็นหนี้เป็นสินหรือไปผูกพันในเรื่องการลงทุนจากภายนอก ซึ่งจำเป็นต้องปฏิบัติพันธะเพื่อให้ความความสะดวกแก่การลงทุนจากภายนอก ซึ่งความสะดวกอันนั้นหมายถึงการใช้อำนาจรัฐแปรรูปการประกอบการธุรกิจเป็นของเอกชน

เรื่องสำคัญคือเรื่องทรัพยากร มีความสำคัญและจำเป็นอย่างรีบด่วน เพราะเรากำลังจะเผชิญกับกระแสโลกซึ่งต้องการแปรรูปทรัพยากรทุกอย่างให้เป็นของเอกชนโดยใช้อำนาจผ่านรัฐ ได้แก่ เรื่องน้ำจะต้องเป็นของเอกชน แล้วชาวบ้านจะต้องจ่ายค่าน้ำ

ดังนั้น ฐานะสิทธิชุมชนที่ต้องปกป้อง ไม่เป็นการเฉพาะการปกป้องตัวเราเองแต่ขณะเดียวกันก็ปกป้องอธิปไตยของชาติด้วย

(2) ยุทธศาสตร์หนึ่ง คือจะต้องช่วงชิงพื้นที่สาธารณะจากรัฐมาอยู่ที่ประชาชนให้ได้ จากนัย 2 ข้อ คือ ข้อแรก ข้อสรุปว่าคนส่วนใหญ่ไม่รู้เรื่องสิทธิ ตรงนี้คือบทบาทของเราในฐานะที่เป็นแกน เราจะทำอย่างไรจึงจะติดอาวุธทางความรู้ในฐานะที่เป็นภาระหน้าที่ของงานวิจัยที่เราจะทำต่อไป ทำอย่างไรจึงจะทำให้กลุ่มคนที่ไม่รู้เรื่องสิทธิเข้าใจเรื่องสิทธิมากขึ้น ภาระหน้าที่อีกอย่างหนึ่งของเราก็คือ คนรู้เรื่องสิทธิแต่ยังใช้ไม่เป็น จะทำอย่างไรถึงจะให้รู้ว่าสิทธิเหล่านี้ควรใช้อย่างไร และอันที่ 3 สำหรับคนที่ใช้สิทธิเกินไป ซึ่งในที่นี้ก็คือรัฐ ทำอย่างไรเราถึงจะบอกรัฐว่าคุณใช้สิทธิมากเกินไป ตรงนี้คือว่าทำอย่างไรเราจึงจะสามารถรวมตัวกันปกป้องสิทธิของเรา เพราะถ้าคนๆเดียวไปบอกรัฐว่าคุณใช้สิทธิมากเกินไป คิดว่าจะได้ผลไหม แต่ถ้าคนทั้งอีสานหรือคนทั้งภาคเหนือหรือคนทั้งประเทศบอกว่ารัฐใช้สิทธิมากเกินไป ตรงนั้นถึงจะได้ผลได้

โดยสรุปโจทย์ 3 ข้อ คือ หนึ่ง ทำอย่างไรจะทำให้คนที่ไม่รู้สิทธิมาสู่การรู้เรื่องสิทธิ สอง ทำอย่างไรถึงจะทำให้คนที่รู้สิทธิแต่ใช้สิทธิไม่เป็นสามารถใช้สิทธิได้ และสาม ทำอย่างไรถึงจะยืนยันสิทธิของเรากับคนที่ละเมิด ก็คือรัฐในที่นี้ อันนี้เป็นโจทย์ 3 ข้อที่พวกเราจะต้องช่วยกันคิดในการทำวิจัยของเราต่อไป

(3) ในการที่จะยืนยันสิทธิของตัวเองจะต้องใช้เครื่องมือ เช่น มาตรา 46 รัฐธรรมนูญ 2540 หรือกฎหมาย แต่การที่จะใช้เครื่องมือเหล่านี้ได้หรือใช้สิทธิได้

(4) ไม่ควรแยกเรื่องสิทธิกับปากท้องของคน ทั้งหมดจะต้องไปด้วยกัน ให้ตามเค้าโครงในตอนแรกจะมีเรื่องการผลิต การบริโภค ยารักษาโรค ฯลฯ เพราะเราพูดในเรื่องสิทธิก็เพื่อที่จะเรียกร้องให้สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่ในการตัดสินใจของชุมชน ไม่ใช่ให้คนอื่นมาตัดสินให้ สิ่งนี้เรียกว่าพื้นที่สาธารณะ หมายความว่า ในวิถีชีวิตคนเราให้เรามีส่วนในการตัดสินใจของเราเอง อนึ่ง พื้นที่สาธารณในที่นี้ไม่ใช่เป็นพื้นที่ที่เป็นตัววัตถุ เป็นโต๊ะ แต่เป็นเป็นเรื่องที่อยู่ในวิถีชีวิตของเรา แล้วให้เป็นสิทธิของเราเพื่อจะตัดสินใจตัวเราเอง

(5)สมรรถนะแห่งสิทธิในกรณีเรื่องสิทธิชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 3 อย่างคือ เรื่องเครือข่าย ภูมิปัญญา และพื้นที่สาธารณะ เป็นเพียงแง่มุมหนึ่ง จะต้องมีการพัฒนาแนวทางต่อไป

(6) เสนอรูปธรรมการเชื่อมโยงเรื่องสิทธิ ตัวอย่างการรวมกลุ่มออมทรัพย์เป็นสถาบันการเงินเพื่อสู้กับโลกาภิวัตน์ และเพื่อสู้กับการละเมิดสิทธิเรื่องการควบคุมเรื่องเงิน ตัวอย่างการจัดการประมงหน้าบ้าน หรือว่าจัดการทะเล เพื่อที่จะสู้กับนายทุน ทำให้เห็นว่า เราต่อสู้ให้เราใช้สิทธิของตัวเองโดยไม่ต้องอธิบายว่าสิทธิคืออะไร ไม่ต้องติดกรอบกับตัวบทกฎหมาย

(7) ให้มีกระบวนการเชื่อมโยงให้เห็นว่า สิทธิในชุมชนถูกรับรอง เพราะว่าตัวบทกฎหมายทั้งในระดับประเทศ ปฏิญญานอกประเทศ จารีตสากลโลกต่างๆ ก็รองรับ เราต้องแยกแยะว่ารองรับเรื่องอะไรบ้าง เรื่องข้อมูลข่าวสาร เรื่องวิทยุชุมชน ที่เราไปต่อกับเครือข่ายสื่อท้องถิ่น เรื่องนี้ก็รองรับ และเรื่องของภาคประชาคม ภาคพหุภาคี ทวิภาคี ที่มีการพูดคุยกันก็มีการรองรับหมดเลย

(8) ขอให้จัดระบบสิทธิหรือย่อยเนื้อหาให้พี่น้องได้เห็น ให้จับได้ ให้กินได้ ให้อยู่ได้เป็นเรื่องสำคัญ ตัวอย่างเรื่องทะเลถ้าพึ่งพิงตัวเองได้แล้ว เราบอกว่าเรื่องหน้าบ้านเราบริเวณเรา เราจัดการได้ และมีปลาตัวใหญ่นะ แต่อีกหลายพื้นที่ที่มีปัญหาอยู่จำเป็นที่จะต้องสร้างเครือข่าย นั่นหมายถึงว่า การสร้างให้ชุมชนเห็นว่าเขาจำเป็นต้องใช้เครือข่ายเพื่อผนึกใช้สมรรถนะแห่งสิทธิที่เราพูดถึง

(9) การสื่อสารเรื่องสิทธิจำเป็นมาก การสื่อสารแบบไหนที่มันจะเห็น ที่มันจะกระตุกกระติกได้ ที่มันเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการสื่อสารกับพี่น้องประชาชนจะทำอย่างไร และการพยายามอธิบายเรื่องพื้นที่สาธารณะนั้น ก็มีทั้งสาธารณประโยชน์ ทั้งเขตอนุรักษ์ ทั้งอุทยานแห่งชาติ คือในความหมายพื้นที่สาธารณะคือมีคนหลากหลายที่เข้ามาร่วม พื้นที่สาธารณะก็เป็นคำของคนชั้นกลาง ไม่ใช่คนในชุมชน ถ้าเป็นคนในชุมชนก็เป็นที่อุทยานแห่งชาติ เป็นทะเลชุมชน หรือว่าเป็นเขตขององค์การบริหารส่วนตำบล

(10) ประเด็นเรื่องเครือข่ายความสัมพันธ์ มีแง่มุมที่จะต้องหาทางสร้างขึ้นมาให้ได้ แต่ว่ารูปแบบจะเป็นอย่างไรนั้นก็คงจะตอบได้ยากว่าในสังคมที่ความสัมพันธ์แบบชุมชนดั้งเดิมได้เสื่อมสลายไปแล้ว เราจะมีวิธีการมีเครื่องมืออะไรในการสร้างหรือรักษาระบบความสัมพันธ์เอาไว้ได้ ยกตัวอย่างเช่น คนที่เป็นนักลงทุน พวกเขาก็มีสมาคมมี Club ของเขาอยู่ และก็หาโปรดปรานก็คือตีกอล์ฟ เวลาตีกอล์ฟ ก็เป็นเวลาสันทนาการ แล้วก็ไปพูดคุยเจรจาธุรกิจกัน ก็เป็น Club เป็นสมาคมของเขา และสันทนาการแบบของเขา แต่ขณะเดียวกันทางฝ่ายของชาวบ้านหรือชุมชน หลายเรื่องที่เคยเป็นการอยู่ร่วมกันมันสูญสลายไป ขณะเดียวกันเราก็ถูกกระทำด้วยหลายสิ่งหลายอย่างพร้อมๆ กันไป อย่างหนึ่งที่มักจะทำให้ชุมชนล่มสลายได้ง่ายก็คือ เรื่องการบันเทิงสมัยใหม่ การบันเทิงสมัยใหม่ไปที่ไหนวิธีการที่เคยสนุกสนานหรือว่ารวมกลุ่มกันแบบเก่าก็แตกกระจายไปหมด

เพราะฉะนั้น วิธีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อาจจะไม่ต้องเป็นเรื่องที่เวลาเราคิดแล้วจะต้องคิดเรื่องเข้มข้นจริงจังเสมอไป บางทีเป็นเรื่องที่อาจจะเป็นความบันเทิง แต่ว่ามีความสม่ำเสมอของการติดต่อสื่อสาร ของการได้พบปะซึ่งกันและกันบ่อยๆ ขอยกตัวอย่างประสบการณ์ต่างประเทศจากการอ่านพบ วิธีการหนึ่งที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงหรือการปฏิวัติในเรื่องสิทธิเสรีภาพของโลกตะวันตกได้ผลมากก็คือ การมีการตั้งกลุ่มย่อยของศาสนาต่างๆ เกิดขึ้นมาก พลังของการต่อสู้เรียกร้องของตะวันตกส่วนสำคัญส่วนหนึ่งคือ การมีกลุ่มที่มาพบปะกันอยู่เป็นประจำด้วยความเชื่อบาง

อย่างร่วมกัน และก็มีรูปแบบที่หลากหลายออกไป อย่างผู้นำทางการเมืองของตะวันตกหลายๆ แห่งก็มาจากสำนักนิกายที่เรียกว่า เควกเกอร์

เควกเกอร์มีวิธีการพบปะกันที่ง่ายมากสะดวกมาก คือ ทุกเช้าวันอาทิตย์เขาจะมาเจอกันประมาณสัก 2 ชั่วโมง ใครมีกับข้าวกับปลาอะไรก็หิ้วมาเจอกัน และก็จะมานั่งอยู่ด้วยกัน ส่วนใหญ่ที่นั่งอยู่ด้วยกันนั้นจะเงียบ นั่งอยู่เงียบๆ แต่พอมีใครคิดอะไรขึ้นมาก็จะพูด แต่พูดทีละคน และอาจจะตกลงกันว่าคนหนึ่งไม่ควรจะพูดเกินเท่านั้น เขาทำอย่างนั้น 2 ชั่วโมง เสร็จแล้วก็กินข้าวด้วยกัน นี่เป็นธรรมเนียมที่เขาทำกันมาเป็นเวลาประมาณ 400 ปีแล้ว ตั้งแต่สมัยที่พยายามปฏิเสธอำนาจของศาสนาจักรหลายๆ ส่วน อำนาจรัฐก็ทำมาด้วยกัน

ที่ยกตัวอย่างขึ้นมาไม่ได้แปลว่าจะต้องทำตาม แต่ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการรวมตัวมันมีหลายอย่าง เครือข่ายความสัมพันธ์อีกแบบหนึ่งที่มันสูญหายไป ก็คือเครือข่ายโดยการดื่มภูมิปัญญาท้องถิ่น มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งซึ่งหลายคนเห็นด้วย นักวิชาการหลายแห่งก็เห็นด้วย หลายๆแห่งที่การรวมกลุ่มเข้มแข็งจะต้องมีภูมิปัญญาท้องถิ่นดื่มได้ที่เข้มแข็ง ในต่างประเทศก็ดี ในญี่ปุ่นในแต่ละตำบลในหนึ่งผลิตภัณฑ์จะรวมทั้งสาเกด้วย ในประเทศไทย วิธีการที่ทำให้คนรวมตัวกันไม่ได้อย่างหนึ่งก็คือ การผูกขาดสัมปทานสุรา เพราะเมื่อคนไม่สามารถที่จะมารวมกลุ่มกันและพึ่งตนเองได้ ก็ไม่รู้ว่าจะไปเจอกันอย่างไร เลยต้องไปอิงอาศัยตัวระบบ มีคนบอกว่าผมพูดอย่างนี้แปลว่าเป็นการสนับสนุนให้คนดื่ม ถึงจะไม่สนับสนุนหรือสนับสนุนคนเขาก็ดื่มอยู่แล้ว

(11) ไม่ควรจำกัดมุมมองสิทธิในแง่ของอาชีพหรือการกินอยู่เท่านั้น เพราะจะเป็นการจำกัดความคิดความเข้าใจให้อยู่เพียงแค่ปัญหาที่เรากำลังประสบอยู่มากเกินไป และจะทำให้ความรู้สึกที่จะเชื่อมโยงกับข้างนอกอาจจะลดน้อยลงไปได้ ความเข้าใจที่จะขยายออกไปครอบคลุมหลายๆ เรื่องก็อาจจะน้อยลงไปได้ เสนอให้มองเรื่องสิทธิมุมขยายไปให้กว้าง แม้ว่ามนุษย์หรือกองทัพเดินด้วยท้องก็จริง แต่ว่าจะเดินไปไหนก็สำคัญพอๆ กัน หมายความว่า สิทธิเป็นเรื่องที่สามารถสร้างวิสัยทัศน์ (ตามภาษาวาทกรรมสมัยใหม่) คือ คล้ายๆ กับรู้ว่าสิทธิเป็นเรื่องของการที่เรารู้ว่าเราอยากจะมีชีวิตอย่างไร เราจะไปให้ถึงไหน ทำไมการปกป้องสิทธิของเราจึงมีความสำคัญ มันจะช่วยคนอื่นได้อย่างไร และจะร่วมกับคนอื่นได้อย่างไร ในที่สุด เราอาจจะสามารถที่จะทำให้มองเห็นได้ว่า แม้กระทั่งคนที่มาละเมิดสิทธิเรา แม้กระทั่งอำนาจรัฐ อำนาจทุนทั้งหลาย คนเหล่านั้นในที่สุดแล้วจะต้องมาเดินตามเรา เพราะว่าสิ่งที่เราเชื่อและสิ่งที่เราคิดมีความสำคัญ และจะเป็นประโยชน์แม้กระทั่งกับคนเหล่านั้นด้วย

ถ้าเราสามารถสร้างความเข้าใจบางอย่างที่มีความเชื่อมั่นถึงขนาดนั้นได้ คิดว่าความเชื่อมั่นแบบนี้มีพลังและสามารถที่จะทำให้คนสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ และสื่อสารกับภายนอกได้อย่างค่อนข้างจะกว้างขวาง และก็มีความเข้มข้น แต่ไม่ได้ปฏิเสธว่าจะต้องสามารถที่จะเชื่อมโยงกับปัญหาเฉพาะหน้าได้ แต่ถ้าจำกัดอยู่เพียงเท่านั้นมันก็อาจจะทำให้มีพลังลดน้อยลงไป

(12) การรวมกลุ่มทางเหนือ อย่างเช่น กลุ่มเกี่ยวถั่วเหลือง กลุ่มเกี่ยวข้าว กลุ่มเกษตร

ซึ่งเป็นกลุ่มย่อยๆ เวลาทำนาก็เอาแรงกัน 8 คน 10 คน กลุ่มแบบนี้พูดเรื่องลัพเพเหระ เรื่องคลายเครียด เราคงจะต้องอาศัยกลวิธีต่างๆ ที่จะแทรกเข้าไปในสิ่งเหล่านี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เรากำลังทำ เป็นงานหนักและต้องใช้เวลา และกระบวนการเหล่านี้มันเป็นกระบวนการทางการเมือง ซึ่งจะต้องอาศัยผู้นำที่มีเชิงทางการเมือง คงจะไม่ใช่กระบวนการไปเป็นนักวิจัยไปจัดกระบวนการอย่างเดียว ท่านจะต้องสนใจการเมือง จะต้องเรียนรู้เรื่องของการเมือง สร้างภาวะผู้นำให้เขาเชื่อขึ้นมาได้ ซึ่งก็ไม่ง่าย แต่ก็ไม่ใช่ถึงกับสิ้นหวัง

เราต้องดึงคนดีๆให้เขาเข้ามามีส่วนร่วม และให้เข้ามาเป็นพลังสำคัญของกลุ่ม ตัวอย่างคุณอุดมซึ่งมีความเชี่ยวชาญเรื่องระบบการเกษตรท้องถิ่น เราเริ่มต้นใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวไปหลอกล่อดึงออกมาให้มาสนใจสิ่งเหล่านี้ ก็เพื่อที่จะทำให้ "สิทธิมันกินได้"

(13) ในแง่ของการที่จะรับรู้ในเรื่องของสิทธิแล้วนำไปสู่การปฏิบัติการเรื่องสิทธิร่วมกัน คิดว่าไม่สามารถที่จะพูดคลุมไป แต่สำคัญมากที่จะต้องแยกแยะให้เห็นถึงความเป็นจริงที่มีอยู่และสิ่งที่เหลือที่จะต้องทำ เพื่อที่จะได้ไปกำหนดในแง่ของตัววิธีทำและตัวกิจกรรมที่ชัดเจนว่า ทุนเดิมที่มีอยู่เราจำเป็นจะต้องร่วมกันหาว่าทุนเรื่องอะไร และมีอยู่ขนาดไหน และถ้าหากว่าในโอกาส 2 ปี ซึ่งก็เป็นมิติและช่วงหนึ่งของกระบวนการที่จะขับเคลื่อนไปในอนาคต คงไม่ใช่เป็น 2 ปีเพื่อที่จะหาจุดจบและทุกอย่างก็จะได้คำตอบและได้มาซึ่งสิทธิทั้งมวล

โจทย์รูปธรรม ข้อแรก คือเรื่องที่กินได้นั้นจะทำอย่างไรให้กินได้ และเกิดความตระหนัก เกิดการฮึกเหิมเพื่อที่จะได้เป็นแรงแม่เหล็กดูดและขยายวงจำนวนในพื้นฐานระดับของพื้นที่ที่เข้มแข็งและจะขยายไปในพื้นที่ ขยายไปในจำนวนลูกเล็กเด็กแดง กลุ่มผู้หญิง กลุ่มของผู้นำทางการ กลุ่มผู้นำไม่ทางการ กลุ่มประชาสังคม อย่างไร

โจทย์รูปธรรมข้อสอง คือน่าจะพิจารณาถึงในกระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลง จะมีวิธีการในการขยายจำนวนคนรับรู้ที่มากกว่าไปกว่าในระดับชุมชนเข้ามาสู่ในระดับของคนชั้นกลาง หรือเข้ามาเอาพรรคเอาพวกกับคนที่อยู่ในกระบวนการตัดสินใจจะทำกันอย่างไร

เพราะฉะนั้นยังมีประเด็นที่จะต้องลงความเป็นจริงให้มากขึ้นและก็เอาตัวเลขเอาเรื่องราวต่างๆ มาดูให้ชัดเจนว่ารู้จริงแล้วรู้เท่าไร และจะขยายพื้นที่จะขยายตอนไหน การกำหนดการเรียนรู้กลุ่มไหนที่เราจะต้องไปทำงานกับเขา เป็นต้น

2.บันทึกเนื้อหาการอบรมเรื่อง "เศรษฐกิจเสรีนิยมแนวใหม่สู่ขบวนการเคลื่อนไหวในท้องถิ่น"[3]

2.1 การบรรยายเรื่องเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่

(1) กระตุ้นความคิด : ศยามล ไกยูรวงศ์ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

เดิมตั้งใจว่าจะอบรมเรื่องกฎหมาย เมื่อพิจารณาดูแล้วพบว่าเนื้อหาด้านกฎหมายมีมากเกินเวลาที่กำหนด1 วัน จึงยกเลิกไปก่อน ในวันนี้จึงเสนอเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ แนวคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่เป็นศัพท์ทางวิชาการ และมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของเรามานานแล้ว เพียงแต่ว่าบางทีเราอาจจะไม่ค่อยรู้ว่ามันมาได้อย่างไร และมันมาอยู่ในความคิดทัศนะคติค่านิยมพฤติกรรมของเราอย่างไร รวมทั้งมีอิทธิพลต่อการทำงานและกระบวนการของชาวบ้านอย่างไรในอนาคต

ขณะนี้ทุกคนมีกระดาษครึ่งแผ่นในมือ วันนี้อาจจะต้องขบคิดกันมากพอสมควร ขอให้ดูภาพนี้ เป็นโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์งานแสดงศิลปะของศิลปิน นายวิโชติ มุดามณี ชื่อว่า "โลกภายนอกและมุมมองของโชติ มุดามณี" เหตุที่นำภาพนี้มาดูก็เพื่อชักชวนให้ทุกท่านขบคิด จากนั้นให้เขียนลงในกระดาษว่า ท่านมองภาพนี้แล้วสะท้อนอะไร และมีข้อสังเกตอย่างไรใช้เวลาช่วงนี้ประมาณ 3 นาที

- คิดถึงโลกของมายาวัตถุ
- การผลิตสินค้าในยุคโลกาภิวัฒน์
- โลกแห่งความเรียบง่าย
- โลกสี่เหลี่ยม ความเห็นตายตัว ความคิด ชีวิตของคน
- สรรพสิ่งในกระดาษล้วนมีกรอบสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เฉพาะตัวของมันเอง แยกอยู่ส่วนของใครของมัน ไม่มีความสัมพันธ์เล็กบ้างใหญ่บ้าง และไม่สมดุล
- การตัดไม้ทำลายป่า เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และโลกยุ่งเหยิง
- การใช้ทรัพยากร
- ความหลากหลายในความกระจัดกระจาย ไม่ขัดแย้ง มีความกลมกลืนกัน
- ความกลมกลืนไม่ขัดแย้ง ระยะห่าง จังหวะ

โดยสรุปจากความเห็นที่หลากหลายแตกต่างกันต่อภาพที่แสดงนี้ ด้านหนึ่งมองในสิ่งที่ตัวเองกำลังเผชิญอยู่ในเรื่องของทรัพยากร ส่วนคนที่ทำงานในแวดวงการพัฒนาก็อาจคิดซับซ้อนขึ้นเช่นลักษณะโลกกลม ๆ สีเขียวมีภาพตัดสีน้ำตาล เป็นต้น ดังนั้นแต่ละคนจะมีมุมมองที่ต่างกันตามพื้น

---

[3] วิทยากร คุณศรีสุวรรณ ดวงขจร โครงการ SPACE มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และคุณศยามล ไกยูรวงศ์ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

ความรู้หรือว่าประสบการณ์ของตัวเอง และมีนัยยะที่มีความหมายมากไปกว่านั้น แต่เรามักจะไม่ค่อยรู้ว่ามีมากกว่านั้นอย่างไร เรามักจะไม่ค่อยตั้งคำถามว่าจริงหรือไม่

ในลำดับต่อไปขอเรียนเชิญวิทยากร คุณศรีสุวรรณ ควรขจร หากท่านสนใจเรื่องธนาคารโลก ธนาคารเอเชียเพื่อการพัฒนา หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ขอให้ดูในเอกสารประกอบการอบรม

เรื่องที่คุณศรีสุวรรณ จะกล่าวในวันนี้ว่าด้วยเรื่องเบื้องหลังทางความคิดของนักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยม และความเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองในกระแสโลกาภิวัตน์ เหตุใดนักเศรษฐศาสตร์จึงมีอิทธิพลในการพัฒนาประเทศ ทั้งในยุโรปอเมริกา รวมทั้งประเทศกำลังพัฒนาแบบบ้านเรา แล้วส่งผลให้ติดหล่มของการพัฒนาแบบนี้จนถอนตัวไม่ขึ้น ดังนั้นการจะหลีกพ้นไปจากความคิดเหล่านี้ เรามารู้เบื้องหลังประวัติศาสตร์พัฒนาการความเป็นมาและกรอบวิธีวิเคราะห์ของนักเศรษฐศาสตร์

(2) บรรยาย : ศรีสุวรรณ ควรขจร โครงการสเปซ

- **มิติของปัญหาสิทธิมนุษยชน**

ก่อนอื่นขอแสดงความยินดีที่มีผู้เข้าอบรมจำนวนมาก แสดงว่าในบ้านเรามีความตื่นตัวเรื่องสิทธิมนุษยชน เท่าที่ทราบประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการใช้ความรุนแรงและการกดขี่ ซึ่งกระบวนโลกาภิวัตน์ไม่ให้ความสนใจต่อเรื่องสิทธิมนุษยชน พบว่ามีการลงทุนในประเทศโลกที่สาม หรือให้การสนับสนุนแก่รัฐบาลที่กดขี่ประชาชน ที่ชัดเจนคือ กรณีบริษัทน้ำมันยักษ์ใหญ่ต่างเข้าไปสำรวจขุดเจาะจ่ายเงินให้แก่รัฐบาลที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ตัวอย่างเช่น บริษัทเชลล์ในประเทศไนจีเรีย ใช้อำนาจรัฐหนุนบริษัทข้ามชาติในการทำลายทรัพยากรท้องถิ่นและชุมชน

ปัญหาสิทธิมนุษย์ชนในด้านสิ่งแวดล้อม คือเรื่องสภาวะอากาศเปลี่ยนแปลง สภาวะโลกร้อนมีแนวโน้มเพิ่มความรุนแรงมากกว่าที่ประมาณการไว้ คาดว่าศตวรรษนี้อุณหภูมิโลกอาจเพิ่มขึ้นถึง 6 องศาเซลเซียส จึงมีผลต่อระดับน้ำทะเลสูง เนื่องจากธารน้ำแข็งทยอยแตกออกมาจากขั้วโลกใต้ แต่ละชิ้นมีขนาดยาว 100 กิโลเมตร เฉพาะขนาดที่พ้นน้ำ ไม่รวมฐานใต้น้ำ ที่กว้างยาวอีกมาก ดังนั้นจึงมีความตื่นตัวว่ามนุษย์กำลังเผชิญกับหายนะใหญ่คือน้ำท่วมโลก

ปี 2543 มีความวิปริตด้านอากาศทั่วโลก เช่น ความแห้งแล้ง อุทกภัย ความหนาวจัด ตลอดจนพายุหิมะ และอุทกภัย ประเทศไทยเกิดน้ำท่วมหนักที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่แอฟริกาซึ่งแล้งกลับมีอุทกภัยจากพายุไซโคลน ที่มองโกเลียเกิดภัยหนาวจัดทำให้ปศุสัตว์จำนวนมากเสียชีวิต เกิดพายุหิมะที่นครนิวยอร์กของสหรัฐอเมริกา

ภาวะฝนแล้งที่ประเทศออสเตรเลียยาวนาน 1 ปี มีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงในภูมิอากาศของโลก และยังส่งผลให้ไฟป่าในประเทศอินโดนีเซียเผาไหม้ยาวนาน ปัญหาน้ำท่วมใหญ่ที่ประเทศรูมาเนีย หรือเยอรมัน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้มีคนเสียชีวิตไปมากมาย ที่เวเนซุเอล่าเกิดดินถล่ม คน

เสียชีวิตไปถึง 3 หมื่นคน ที่รัฐโอริสสาประเทศอินเดีย น้ำท่วมเมื่อ 3 – 4 ปีที่แล้วมีคนเสียชีวิตไป 2 – 3 หมื่นคน ทั้งหมดนี้ เกิดจากสภาวะอากาศเปลี่ยนแปลง

มีข้อสรุปว่าปรากฏการณ์โลกร้อนเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่มีการใช้พลังงานเชื้อเพลิงฟอสซิลเป็นสำคัญ ทำให้ก๊าซคาร์บอนซึ่งเป็นกาซเรือนกระจกลอยขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศมากเกินไป ทำให้เกิดความพยายามระหว่างประเทศในการลดก๊าซเรือนกระจก ซึ่งคนจนหรือเกษตรกรที่ยังประกอบอาชีพทำนา 10 ไร่ 20 ไร่ของตนเองก็ถูกกล่าวหาว่าทำลายบรรยากาศโลก เนื่องจากมีการปล่อยก๊าซมีเทน โดยเฉพาะการทำนาปรัง ดังนั้นจึงมีข้อถกเถียงว่าความเป็นธรรมอยู่ที่ไหน การทำนาเพื่อดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว แต่อุตสาหะกรรมผลิตเพื่อสร้างความร่ำรวย มีตัวเลขคำนวนว่าประเทศอุตสาหะกรรมปล่อยอากาศเสียสู่บรรยายกาศของโลกเท่ากับประเทศไทย 3 ประเทศปล่อยรวมกัน

ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพวะอากาศของโลกกำลังก่อปัญหากับคนจน พบว่ามีการร้องเรียนว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน ที่เรียกว่า สิทธิในบรรยากาศของโลก ขณะนี้การถกเถียงในเรื่องของสิทธิ ไม่ใช่แค่เรื่องที่ดินป่าไม้เท่านั้น แต่ยังรวมถึงเรื่องสิทธิในบรรยากาศของโลก มีการอธิบายเชิงเปรียบเทียบว่าถ้าบรรยากาศของโลกเหมือนกับที่ดิน ป่าชุมชนและที่สาธารณะ ขณะนี้บรรยากาศของโลกถูกยึดจากบริษัทและอุตสาหกรรมน้ำมันและยานยนต์

ในวันนี้ได้เห็นแล้วว่า การถกเถียงเรื่องสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยไม่ได้หยุดนิ่งเพียงเรื่องของสิทธิทางการเมือง สิทธิของผู้ต้องหา หรือสิทธิในเชิงปัจเจกชนเท่านั้น แต่ได้ให้ความสนใจเรื่องสิทธิทางสังคมของกลุ่มคนชายขอบหรือคนจน เช่น สิทธิในการที่จะมีชีวิตรอดโดยความสงบสุข หรือสิทธิมนุษย์ในอนาคตที่น่าจะสามารถอยู่รอดได้ โดยไม่ปล่อยให้ถูกทำลายจนย่อยยับเช่น มลภาวะในทะเลระบบนิเวศน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำและชุมชนที่ถูกทำลายโดยโครงการ โขง ชี มูล นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเหมืองแร่โปแทสในจังหวัดอุดรธานีอยู่ในระหว่างรัฐบาลพิจารณาอนุมัติหรือสภากำลังอนุมัติให้แก้กฎหมายแร่ เพื่อเปิดทางให้เอกชนทำแร่

ยกตัวอย่าง ธนาคารโลกหรือธนาคารเอเชีย กำหนดให้ สิทธิในการใช้น้ำต้องมีความเป็นธรรม มีข้ออธิบายว่าการใช้น้ำในขณะนี้ไม่เป็นธรรม เพราะชาวนาใช้น้ำมากถึง 90 เปอร์เซ็นต์ของปริมาณทั้งหมด คนในเมืองและภาคอุตสาหกรรมใช้เพียง 10 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น ทั้งที่อุตสาหกรรมสร้างรายได้ให้ประเทศในสัดส่วน 80 เปอร์เซ็นต์ สรุปว่าชาวนาเอาเปรียบอุตสาหกรรม ดังนั้น จะต้องควบคุมการใช้น้ำของชาวนาให้มีประสิทธิภาพ เพราะน้ำเป็นของหายาก จึงมีกฎหมายจัดเก็บค่าน้ำ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัญหาของการละเมิดสิทธิเป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อนมาก ประชาชนควรเท่าทันแนวความคิดของฝ่ายกระแสหลักและนักลงทุนใหญ่ เพื่อจะหลุดพ้นจากการครอบงำทางความคิด และปกป้องความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง ดังนั้น การพัฒนาแนวคิดในเรื่องสิทธิมนุษย์ชนให้เป็นที่ตระหนักหรือประจักษ์กันอย่างกว้างขวาง นำมาซึ่งพลังและเปลี่ยนแปลงปฏิรูประบบสังคม เพื่อให้ระบบสังคมมีอำนาจและพลังและความรู้เท่าทันที่จะคุมระบบเศรษฐกิจ และระบบตลาดน่าจะเป็นหนทางหนึ่งในการต่อสู้กับแนวความคิดหรือปรัชญาความเชื่อแบบเสรีนิยมใหม่

■ พัฒนาการของระบบเสรีนิยมใหม่

ลัทธิเสรีนิยมใหม่เป็นรากฐานทางทฤษฎีของกระบวนโลกาภิวัตน์[*] ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

จะขอเริ่มต้นยุคหลังสงครามเย็น แนวคิดเสรีนิยมใหม่เชื่อว่าจะเกิดการรวมตัวด้านเศรษฐกิจ สังคม ผ่านการค้าที่ขยายตัวและการไหลของเงินทุน โดยมีเทคโนโลยีใหม่ของการสื่อสาร และการขนส่งเป็นเครื่องมือสำคัญ มีความพยายามเปิดประเทศเพื่อการค้า ดังระบบการเมือง 30 ปีแรกของการพัฒนาประเทศไทยเป็นทุนนิยมเผด็จการเพื่อกระตุ้นการขยายตัวของเศรษฐกิจ โดยรับอิทธิพลจากสถานการณ์ทางการเมืองของโลกในช่วงระยะก่อนหน้านั้นมีส่วนสำคัญทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงทางนโยบายทางสำคัญ เริ่มจากในภูมิภาคเกิดการเจรจาสันติภาพในกัมพูชา ในเวทีของสหประชาชาติ และเป็นที่มาของการส่งกองกำลังสหประชาชาติเข้าไปจัดการเลือกตั้งในเขมร ต่อมาได้นายกรัฐมนตรี 2 คน เมื่อผ่านการเลือกตั้งจึงเหลือหนึ่งคน ดังนั้นเริ่มเกิดบรรยากาศของสันติภาพขึ้นในภูมิภาค พร้อมกับการเจรจาทางการค้าระดับโลกที่ประเทศสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และประเทศญี่ปุ่น

■ กำเนิดเสรีนิยม

แนวคิดเสรีนิยมสนับสนุนการพัฒนาสังคมอุตสาหกรรม เริ่มต้นขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ในประเทศอังกฤษซึ่งเป็นจุดกำเนิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม ขณะนั้นรัฐบาลตัดสินใจให้เอกชนลงทุนโดยรัฐแทรกแซงและเก็บภาษีเป็นรายได้มาพัฒนาประเทศ สร้างกองทหารและระบบสวัสดิการคนจน โดยภาพรวมแล้วคือรัฐไม่มีบทบาททางเศรษฐกิจ

การปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยการสร้างเครื่องจักรและเครื่องมือ การพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมากมาย จุดกำเนิดแห่งความเปลี่ยนแปลง เมื่อนายริชาร์ด อาร์คไรท์ ชาวอังกฤษคิดค้นสร้างเครื่องกรอด้ายมาใช้แทนคนงาน คนเริ่มตกงานกลายเป็นแรงงานส่วนเกินของเมือง ดังนั้นผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้คนตกงานมหาศาล

ปัญหานี้เกิดขึ้นที่ประเทศอังกฤษและแผ่ขยายไปทั่วยุโรป มีคนเดือดร้อนมากบ้านเมืองระส่ำระสาย จนกระทั่งมีแนวคิดสังคมนิยมขึ้นมาท้าทายแนวคิดเสรีนิยม คาร์ล มาร์กซ (Carl Marx) ไม่เห็นด้วยกับการปล่อยให้ทุนหรือเอกชนกำหนด เขาเสนอว่ารัฐต้องเข้ามาตัดสินใจและดูแลสังคม โดยมีระบบสวัสดิการช่วยลดช่องว่างระหว่างคนในสังคม

ในด้านระบบสวัสดิการ บางแนวคิดให้ดูแลคนจนเต็มที่เพราะคนจนเป็นแรงงานสำคัญสำหรับระบบเศรษฐกิจ บางแนวคิดเสนอให้จำกัดระบบสวัสดิการลงเนื่องจากเป็นภาระรายจ่ายที่ไม่เกิดประโยชน์เมื่อเทียบกับการนำมาอุดหนุนพ่อค้า หรืออุตสาหกรรมแนวคิดนี้เชื่อว่าจนจนจะได้รับ

---

[*] ลัทธินี้กำเนิดและเติบโตที่มหาวิทยาลัยลอนดอนของอังกฤษ และมหาวิทยาลัยชิคาโกของสหรัฐอเมริกา สนับสนุนกระบวนโลกาภิวัตน์โดยอ้างว่าเป็นทุนนิยมเสรีไร้พรมแดน และกระจายไปทั่วโลก แต่แท้จริงแล้วเงินทุนมีการไหลเข้าและออก ดังที่ประเทศไทยให้ความสำคัญกับการลงทุนจากต่างประเทศ แต่เมื่อเงินไหลออกจึงเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540

ประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจคือจากการเติบโตของการลงทุนและอุตสาหกรรมต่างๆ โดยรูปธรรมคือการจ้างงานมากขึ้น ลักษณะนี้คือแนวคิดเสรีนิยมแบบสมบูรณ์

แนวคิดเสรีนิยมอ้างว่าเอกชนจัดการโดยมีประสิทธิภาพมากกว่า ดังนั้นรัฐไม่จำเป็นต้องดูแลระบบการศึกษา ระบบการรักษาพยาบาล ซึ่งในสังคมไทยก็มีความเชื่อตามแนวคิดนี้ด้วย ตัวอย่างเมื่อปี 2544 กลุ่มอาจารย์จอน อึ๊งภากรณ์ เสนอเรื่องระบบประกันสุขภาพทั่วหน้า โดยนำ 3 เปอร์เซ็นต์ของรายได้ประชาชาติ มาเป็นงบประมาณดูแลสุขภาพคนจน ซึ่งได้รับการคัดค้านจากโรงพยาบาลเอกชน และกลุ่มนายแพทย์ในกระทรวงสาธารณสุข เพราะว่า ในทางเศรษฐศาสตร์ประเมินว่าเป็นการลงทุนที่ไม่เหมาะสมเปรียบเทียบกับการส่งเสริมนักลงทุนและนายทุนต่าง ๆ จะเกิดประโยชน์มากกว่า เช่นนำเงิน 3 เปอร์เซ็นต์นี้ใส่เข้าไปในธนาคารเพื่อการส่งออกของประเทศไทย เพื่อที่จะโอบอุ้มผู้ส่งออกไทยทั้งหลายในการเปิดตลาดใหม่ ๆ แข่งกับประเทศอื่น ๆ หากขายสินค้าได้มากจะยิ่งกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของการผลิตในประเทศ และการจ้างงานจะมากขึ้น เป็นที่น่าสลดที่ผู้มีอำนาจทั้งหลายหลงเชื่อแนวคิดที่เคยใช้เมื่อ 200-300 ปีมาแล้ว และสร้างความล้มเหลวให้ประเทศต่างๆ

- **ความล้มเหลวของเสรีนิยมและกำเนิดเสรีนิยมใหม่**

นับจากทศวรรษ 1980 มีการก่อตัวของลัทธิตลาดเสรี ซึ่งเชื่อว่าสังคมและระบบเศรษฐกิจโลกจะถูกสร้างขึ้นโดยตลาดที่มีกลไกและกฎระเบียบของตัวเอง และครอบงำการเมืองของโลกในช่วงปลายสงครามเย็น ในทศวรรษ 1990 แนวคิดเสรีนิยมใหม่จึงเริ่มนำมาปฏิบัติจริง ภายใต้ "ลัทธิแธตเชอร์" ในอังกฤษ[10] (ค.ศ.1979-1990) "ลัทธิเรแกน" ในสหรัฐฯ (ค.ศ.1981-1988) [11] และ นโยบาย "ฉันทามติวอชิงตัน" (ค.ศ.1990) เพื่อจัดระเบียบโลกซึ่งสหรัฐฯผลักดันให้กับประเทศกำลังพัฒนาในช่วงหลังสงครามเย็นปฏิบัติตามและโน้มน้าวโดยข้อมูลข่าวสาร เช่น อบรมนักเศรษฐศาสตร์ในประเทศกำลังพัฒนาให้มีแนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่หรือ นีโอคลาสสิก อันได้แก่การเปิดเสรีทางการเงินและการค้า เป็นต้นและโดยผ่านองค์การ เช่น ไอเอ็มเอฟ (International Monatory Fund)[12] และธนาคารโลก (World Bank)

---

[10] กระแสปรฏิรูปรัฐวิสาหกิจเริ่มต้นที่อังกฤษในสมัยนายกรัฐมนตรีมากาเรต แธตเชอร์

[11] ทั้งสองท่านใช้นโยบายเน้นการลดกฎระเบียบ (Deregulation) การเปิดเสรี (Liberization) และการลดบทบาทของรัฐ (Privatization)

[12] กองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือ ไอเอ็มเอฟ (IMF) เป็นองค์กรทางการเงินและสินเชื่อระดับรัฐบาลต่อรัฐบาล ตั้งขึ้นเพื่อควบคุมความสัมพันธ์ทางการเงินระหว่างรัฐที่เป็นสมาชิกขององค์กร องค์กรนี้ทำหน้าที่เป็นองค์กรชำนัญพิเศษของสหประชาชาติ บทพื้นฐานของข้อตกลงที่กระทำขึ้นในปี ค.ศ.1944 โดยผู้แทนจาก 44 ประเทศ ในที่ประชุมเกี่ยวกับการเงินและการคลังของสหประชาชาติ ณ นครบริ้นตันวูดส์ (Bretton Wood) สหรัฐอเมริกา ข้อตกลงนี้มีผลบังคับในเดือนธันวาคม ค.ศ.1945 แต่ไอเอ็มเอฟ ดำเนินงานเมื่อวันที่ 1 มีนาคม ค.ศ.1947

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง อิทธิพลของแนวคิดเสรีนิยมและกระบวนการโลกาภิวัตน์มีการสั่นไหวและเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน และมีบทบาทในระยะเวลาเพียง 20 กว่าปี

สงครามโลกครั้งที่ 1 การปฏิวัติรัสเซีย และอิทธิพลของลัทธิสังคมนิยม ล้วนสั่นคลอนแนวคิดเรื่องตลาดเสรี[13] ระหว่างทศวรรษ 1930-1960 แนวความคิดเศรษฐศาสตร์แบบเคนเนเซี่ยน มีอิทธิพลครอบงำแนวนโยบายของรัฐในประเทศตะวันตกซึ่งเน้นบทบาทของรัฐในการจัดการเศรษฐกิจ ดังนั้นแนวความคิดเสรีนิยมเริ่มล้มเหลวภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นผลพวงจากสงครามและการจัดการของเอกชน

ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แนวคิดเสรีนิยมใหม่เกิดขึ้นภายใต้ความต้องการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจ ซึ่งนายจอห์น เมนาดเคน (John Maynard Keynes 1883-1946) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ที่เรียกว่า แนวคิดแบบเคนส์ ในช่วงปี ค.ศ.1945-1950 แนวคิดแบบเคนส์มีอิทธิพลมากที่สุด ปี ค.ศ.1944 รัฐบาลสหรัฐอเมริกาเชิญเขาไปบรรยายที่นครเบรตตันวูดส์ (Bretton Wood) สหรัฐอเมริกา เขาเสนอแนวความคิดที่มีพลังมากเกี่ยวกับการที่รัฐจะต้องแทรกแซง กลไกตลาดที่มีความข้อจำกัด โดยเริ่มที่ดำเนินการใช้จ่ายอย่างมหาศาลในทันทีทันใดเพื่อกระตุ้นทางเศรษฐกิจเพื่อทำให้เกิดการจ้างงาน ผลจากการบรรยายครั้งนั้นมีการตั้งสถาบันระดับโลก 2 สถาบันคือ ธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือไอเอ็มเอฟ (IMF) และต่อมามีแกตต์ (GATT) เป็นกลไกที่ทำให้เกิดการเจรจาการค้าเสรี เพื่อป้องกันภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและให้กู้เพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาประเทศจากหายนะสงคราม

แนวเศรษฐศาสตร์แบบเคนส์ จึงเกิดขึ้นและทำลายความชอบธรรมของเศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยมที่เคยมีอิทธิพลมาประมาณ 150 ปี

ช่วงที่สอง การกลับมาของลัทธิตลาดเสรีเกิดขึ้นที่สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ

ต่อมาแนวความคิดแบบเคนส์ สูญเสียความชอบธรรม แนวความคิดเสรีนิยมเริ่มกลับมา กล่าวได้ว่าการรวมตัวของกลุ่มประเทศโอเปคนำไปสู่การทำลายแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบเดิม และทำให้เกิดการตอบโต้โดยการรวมตัวกันของกลุ่มประเทศฐานบรรษัทข้ามชาติเกือบทั้งหมดของทางอุตสาหกรรมที่เรียกว่า จี 7 (G 7) ทำให้เกิดการประชุมประจำปี การประชุมระดับรัฐมนตรีระดับข้าราชการต่อเนื่องทั้งปี เพื่อการปรึกษาหารือด้านเศรษฐกิจ และการประชุมที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งเกิดขึ้นที่กรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา สมัยนายโรแนล เรแกนเป็นประธานาธิบดี และนางมากาเรต แทชเชอร์เป็นนายกรัฐมนตรีอังกฤษ

การประชุมครั้งนี้เป็นครั้งที่สำคัญที่สุดในทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์ เพราะนำมาสู่ "ฉันทามติวอชิงตัน" หรือ "วอชิงตันคอนเซนซัส" (Wachington Consensus)จึงนำมาสู่การหวนคืนมาของลัทธิ

---

[13] แนวคิดตลาดเสรีนำโดย อดัมสมิท วอน มีเสส และลูกศิษย์ ฟรีดริก ฮาเย็ก โดยเฉพาะฮาเย็กนักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษเชื้อสายออสเตรีย ได้รับการยกย่องให้เป็นบิดาแห่งลัทธิเสรีนิยมใหม่ ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้กับมากาเรต แธตเชอร์ และโรนัลด์ เรแกน เขาได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ ตั้งสำนักเสรีนิยมใหม่ขึ้นที่มหาวิทยาลอนดอนและมหาวิทยาลัยชิคาโก มีลูกศิษย์คนสำคัญคือ มิลตัน ฟรีดแมน ผู้ทำให้แนวคิดเสรีนิยมใหม่แพร่หลาย ได้รับรางวัลโนเบลทางเศรษฐศาสตร์เมื่อ พ.ศ.2519

เสรีนิยม แต่เป็นลัทธิเสรีนิยมใหม่ ด้วยว่าการปล่อยให้รัฐแทรกแซงไม่เป็นผลดีทั่วโลก ดังที่การรวมตัวของกลุ่มประเทศโอเปก นำมาสู่ความเสียหายของระบบเศรษฐกิจโลก

ฉันทามติวอชิงตันประกอบด้วยนโยบายที่สำคัญคือ[14] การค้าเสรี การเปิดเสรีทางการเงิน การสนับสนุนการลงทุนจากต่างประเทศ การแก้กฎระเบียบทางธุรกิจเพื่อเปิดเสรีทั้งสามข้อข้างต้น การมีอัตราภาษีต่ำซึ่งช่วยการค้าเสรีและทำให้รัฐบาลเล็กลง การจัดทำงบประมาณเข้มงวด เช่นไม่ให้ขาดดุลเกินร้อยละ 3 การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การมีอัตราดอกเบี้ยจริงสูง และการมีตลาดแรงงานที่ยืดหยุ่น เช่น บอกเลิกจ้างง่าย หรือไม่มีอัตราค่าแรงตายตัว

ในที่สุดแนวคิดเสรีนิยมใหม่เริ่มใช้ในละตินอเมริกา หรือ ทวีปอเมริกาใต้ เพราะว่าเริ่มเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ในช่วงปี 2520 กว่า ๆ ทั้งประเทศชิลี บลาซิล โคลัมเบีย และเม็กซิโก ประเทศเหล่านี้เริ่มประสบปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ดังเช่นประเทศอาเจนติน่า ต้องรับเงินกู้จากไอเอ็มเอฟ และบังคับให้เปิดเสรีและ แปรรูปรัฐวิสาหกิจ

ประมาณช่วงปี 2528 ผลจากการรวมตัวกันของกลุ่มโอเปก กำหนดราคาน้ำมันรายวัน ราคาขึ้นสูงกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจไทย รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ต้องตัดสินใจกู้เงินจากไอเอ็มเอฟ ประกาศลดค่าเงินบาทจนกระทั่งเงินบาท ซึ่งเดิมอยู่ที่ 20 บาท ต่อ เหรียญสหรัฐ มาเป็น 25 – 26 บาท ประกาศปิดบริษัทหลักทรัพย์ และตลาดหุ้น แต่ขณะเดียวกันทุนญี่ปุ่นเข้าประเทศมากมหาศาล รัฐบาลจึงคืนเงิน ไอเอ็มเอฟทั้งหมด แล้วดำเนินนโยบายตามเดิมซึ่งเป็นนโยบายที่สอดคล้องกับฉันทามติวอชิงตัน เนื่องจากผู้นำไทยเชื่อว่าในเรื่องการเปิดเสรีเพื่อนำไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICS) ที่กล่าวว่าเป็นเสือตัวใหม่ของเอเชีย โดยสรุปว่าแนวทางเศรษฐกิจเสรีปลายทศวรรษ 2520 มาสิ้นสุดลงที่วิกฤติเศรษฐกิจปี 2540

โดยสรุปคือ แนวคิดเสรีนิยมใหม่ ไม่แตกต่างจากแนวคิดเสรีนิยมเก่า เราสรุปอย่างย่อๆได้ว่า แนวคิดนี้สร้างความชอบธรรมต่อการรวมตัวของประเทศอุตสาหกรรมของหรือประเทศมหาอำนาจ เพื่อสร้างพลังและกดดันทางการเมือง นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระบบสถาบันทางเศรษฐกิจของประเทศยากจนหรือประเทศพัฒนา และพบว่าในสถานการณ์ที่แรงกดดันมีผลมากที่สุดคือสถานการณ์ที่ประเทศเหล่านั้นล้มเหลวทางเศรษฐกิจการเงิน จึงต้องขอความช่วยเหลือจากไอเอ็มเอฟ และทำตามเงื่อนไขเงินกู้ ซึ่งผลของการกู้เงินจากไอเอ็มเอฟทำให้เกิดผลกระทบต่อภาคประชาชนอย่างแน่นอน

▪ การเติบโตของระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่น

ดังที่กล่าวไปว่า ช่วงปี 2528 รัฐบาลไทยใช้เงินจากประเทศญี่ปุ่นส่งคืนให้ไอเอ็มเอฟ เป็นผลให้ประเทศไทยยังคงดำเนินนโยบายเปิดเสรี และไม่เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบเศรษฐกิจ

การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่น. รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายสำคัญของประเทศ และเป็นเหตุให้เงินของญี่ปุ่นมีค่าไม่ตรงกับความเป็นจริง ญี่ปุ่นยังใช้นโยบายตรึงค่าเงินเอาไว้ ขณะที่เงินของยุโรปกับอเมริกาถูกปล่อยให้แปรผันไปตามตลาด แต่สหรัฐอเมริกาเปิดตลาดให้ญี่ปุ่นเข้าไป

---

[14] จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ บก.2544 น.3

และยินยอมให้ญี่ปุ่นลอกเทคโนโลยี และวิทยาการต่างๆ นำมาใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมและเปิดตลาดให้ญี่ปุ่นค้าขายได้เต็มที่ในประเทศสหรัฐอเมริกา สินค้าญี่ปุ่นยึดตลาดโลกไว้ทั้งที่เป็นประเทศที่มีทรัพยากรน้อยมาก ต้องพึ่งพาพลังงานและทรัพยากรจากภายนอกประเทศเกือบทั้งหมด

ในขณะที่ประเทศญี่ปุ่นได้เปรียบมากมายมหาศาลจากการค้าและมีศักยภาพสูงมาทางการเงิน ญี่ปุ่นไม่ได้รับผลกระทบมากจากภาวะราคาน้ำมันขึ้น ในที่สุดประเทศต่างๆบีบญี่ปุ่นให้เปิดตลาด และกำหนดค่าเงินเยนลอยตัว ปรากฏการณ์นี้ค่อนข้างซับซ้อน มองในทางเศรษฐศาสตร์ การที่ค่าเงินเยนซึ่งรัฐบาลตรึงเอาไว้ที่ 190 เยนต่อ 1 เหรียญ หรือ 12 – 13 เยน ต่อ 1 บาท เริ่มเปลี่ยนค่าไปจนในที่สุดค่าเงินเยนแข็งขึ้น ญี่ปุ่นได้เปรียบดุลย์การค้ามหาศาล เงินเยนจึงไปทั่วโลก ปรากฏว่าสินค้าที่ผลิตในญี่ปุ่นขายแข่งในต่างประเทศไม่ได้ เพราะราคาแพงกว่าการแข่งขันตกลง

ยกตัวอย่างเช่น นายทุนไทยผลิตสินค้าในลาวซึ่งอาศัยต้นทุนที่ถูกกว่าผลิตในไทย นับต้นทุนเป็นเงินกีบทั้งค่าแรงค่าที่ดิน เงินกีบถูกกว่าเงินไทยและผันผวนมากกว่า เงินบาทจะแข็งกว่าเงินกีบ ประเทศญี่ปุ่นจึงลงทุนในต่างประเทศ สำหรับประเทศไทยซึ่งมีแนวโน้มจะเป็นประเทศทุนนิยมที่มีความมั่นคงทางการเมือง บรรยากาศดีเหมาะสำหรับการลงทุน ญี่ปุ่นจึงย้ายโรงงาน หรือฐานการผลิตนับเป็นมูลค่ามหาศาลเข้าประเทศไทย

เมื่อญี่ปุ่นย้ายมาลงทุนในไทย ประเทศเกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์ จึงย้ายตาม ในช่วงนั้นมีการศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา (TDRI) พบว่าปี 2529 ประเทศญี่ปุ่นขนเงินมาลงทุนในประเทศไทยเทียบเท่ากับเงินที่มาลงทุนในประเทศไทย 25 ปีก่อนหน้านั้นรวมกัน จึงไม่แปลกที่ความต้องการที่ดิน และแรงงานมีมากมาย เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ จึงอาจกล่าวได้ว่าการเปิดเสรีการลงทุนและการเงินเป็นสาเหตุของหายนะทางเศรษฐกิจในภายหลัง

ปี 2540 ประชาชนส่วนมากไม่เท่าทันกับสถานการณ์เศรษฐกิจการเงิน และกระโจนเข้าในภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ กระบวนการซื้อขายที่ดินมีการปั่นราคา หลอกลวง ข่มขู่คุกคามเพื่อให้ชาวนาขายที่ดิน ชาวนาเจ้าของที่ดินไม่มีทางออกถูกปิดทางน้ำเพราะแปลงนารอบๆถูกซื้อไปแล้ว ในที่สุดจะต้องขายไป ส่วนผู้นำผู้ใหญ่บ้านและกำนันกลายเป็นนายหน้าซื้อขายที่ดิน สรุปแล้วมีกลุ่มคนประกอบอาชีพหาผลประโยชน์จากที่ดินจำนวน

▪ ที่มาของแนวคิดเสรีนิยมในประเทศไทย

ประเทศสหรัฐอเมริกามีนโยบายให้ความช่วยเหลือประเทศไทยในฐานะประเทศด้อยพัฒนา แต่เบื้องหลังคือต้องการหยุดยั้งการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิวส์ ซึ่งวิธีการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ที่ดีที่สุดคือ ทำให้ประเทศที่เป็นหน้าด่านคอมมิวนิสต์เป็นทุนนิยมให้ได้[15] ความเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยตามนโยบายของสหรัฐอเมริกา นำโดยจอมพลสฤษฎ์ ธนรัชต์ เริ่มที่ตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายใต้การชี้นำของผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศที่เสนอแนะให้ก่อตั้งสถาบันต่างๆ เพื่อรวม

---

[15] ดังที่อาจารย์เสน่ห์ จามริกเขียนวิเคราะห์ในงานหลายชิ้น รวมทั้งนักวิเคราะห์ของไทยหลายท่านก็เห็นประเด็นนี้

ศูนย์กลางวางแผนกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของประเทศ รวมทั้งสถาบันระดับอุดมศึกษาก่อตั้งขึ้นเพื่อผลิตบุคลากรป้อนระบบราชการ เช่นสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ หรือ นิด้า (NIDA)

ในด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ผู้เชี่ยวชาญเสนอแนะให้ มีโครงการพัฒนาพลังงานสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม ก่อตั้งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย และกรมชลประทาน

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ อาศัยเงินกู้จากธนาคารโลกเป็นแหล่งทุน รวมทั้งอาศัยนักลงทุนจากต่างประเทศ ดังนั้นจึงมีการตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อส่งเสริมนักลงทุนจากต่างประเทศเข้ามาทำธุรกิจในประเทศไทย นี่คือกระบวนตัดสินใจพัฒนาโดยรัฐแทรกแซง และแนวความคิดแบบทุนนิยม

ทฤษฎีแนวความคิดว่าด้วยรัฐแทรกแซงเพื่อกระตุ้นการพัฒนาถูกนำมารับใช้การทำสงครามเย็น และสหรัฐอเมริกาเปิดตลาดให้ไทยเหมือนที่เปิดตลาดให้ญี่ปุ่น ไต้หวัน และเกาหลีใต้ แต่ว่าถูกท้าทายจากกลุ่มประเทศโอเปคประกาศราคาน้ำมันจากครั้งละลิตรละ 3 บาทนะพุ่งขึ้นไปลิตรละ 11 บาทประมาณปลายปี 2510 – ต้นปี 2520 ครั้งใหญ่

ต่อมาสมัยรัฐบาลชาติชาย รัฐบาลวางนโยบายให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางการเงินแทนประเทศฮ่องกง เนื่องจากขณะนั้นประเทศอังกฤษต้องคืนเกาะฮ่องกงให้จีน รัฐบาลเตรียมการวางแผนเปิดเสรีทางการเงิน โดยเปิดเสรีทางด้านการลงทุนก่อน โดยแก้ไขกฎหมายการลงทุนเพื่อให้นักลงทุนสามารถเข้ามาลงทุนในประเทศไทยได้ง่ายขึ้น เริ่มจากการเปิดเสรีขณะนั้นอยู่ระหว่างช่วงพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 6 -7 ผลของการเปิดเสรีคือ เกิดการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยและการปั่นราคาที่ดิน โดยเฉพาะภาคเหนือและภาคใต้แถบชายทะเล มีโครงการใหญ่ ๆผุดขึ้น พร้อมกับการซื้อขายที่ดิน ที่ดินของชาวนาหลายล้านไร่ซึ่งมีระบบชลประทานถูกเปลี่ยนมือมาอยู่ที่นายหน้าแล้วปั่นราคา รอนายทุนมากว้านซื้อ

การที่เงินทุนต่างประเทศทะลักเข้ามาอย่างมหาศาล หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ขยายตัวตามไปด้วย ไม่ว่าจะเป็น โรงงานใหม่ ที่ตั้งสำนักงาน สาขา และกิจการต่างๆ ทั้งการบริการและที่พักอาศัยในประเทศไทย ดังเช่นความหนาแน่นของถนนรัชดาภิเษก ทางด้านนอกเมืองของกรุงเทพฯ ที่มีสถานที่พักจำนวนมาก รองรับชาวเกาหลี ชาวไต้หวัน ส่วนชาวญี่ปุ่นหนาพักอาศัยแถวถนนสุขุมวิท เมื่อมีการลงทุนในโครงการใหญ่ ๆ ผลคือการจ้างงานมีมากและทำให้รายได้ในครัวเรือนมีมากขึ้น

รายได้มากขึ้นทำให้มีการจับจ่ายใช้สอยสะดวก ปรากฏว่ารายจ่ายส่วนใหญ่หมดไปกับ รถคันที่สอง หรือบ้านหลังที่สอง และการเก็งกำไรในทรัพย์สินและอสังหาริมทรัพย์ ดังที่เรียกว่าเศรษฐกิจฟองสบู่ ดังนั้นระบบเศรษฐกิจพังในปี 2540 จึงส่อเค้ามาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 ปรากฏการณ์ทั้งหมดนี้เป็นผลจากระบอบเสรีนิยม ซึ่งเปิดให้เอกชนครอบงำระบบเศรษฐกิจ และเกิดความหายนะต่างๆ ดังเช่นการประกาศขายทรัพย์สินและอสังหาริมทรัพย์ต่างๆ ที่ดินดีๆถูกทิ้งร้าง เช่นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีโครงการสนามกอล์ฟกลางนา โครงการคอนโดมีเนียมกลางป่า เป็นต้น

■ ที่มาของการสูญเสียอธิปไตยไทย

ประเด็นปัญหาแรก คือความชอบธรรมของระบบเสรีนิยมใหม่เกิดจากอะไร

ระบบเสรีนิยมใหม่เติบใหญ่มากและดูคล้ายกับว่ามันมีชีวิต ทุกคนจะต้องยอมรับ ยกตัวอย่างเช่น ไม่มีความเสียหายในการที่ต่างชาติจะขนเงินออกเมื่อปี 2540 ก่อนที่รัฐบาลชวลิต จะลดค่าเงินบาท และหลังจากนั้นรัฐบาลต้องกู้เงินไอเอ็มเอฟ (กองทุนการเงินระหว่างประเทศ) โดยอ้างว่าไม่มีทางเลือก จากนั้นประชาชนจึงรู้ว่าประเทศชาติเสียอธิปไตยแลกกับเงิน 4 – 5 แสนล้านบาท สำหรับเติมเข้าไปในกองทุนซึ่งมีความสำคัญเพื่อรักษาความน่าเชื่อถือในการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ

ไอเอ็มเอฟ มีหน้าที่สำคัญด้านหนึ่งคือให้สินเชื่อแก่ประเทศสมาชิกเพื่อชำระหนี้ส่วนที่เป็นการขาดดุลการชำระเงิน (to pay off balance of payment deficits) ลักษณะเช่นนี้เปิดโอกาสให้กองทุนมีอิทธิพลต่อนโยบายเศรษฐกิจและการเงินของประเทศที่เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งสหรัฐอเมริกาและประเทศทุนนิยมมีบทบาทควบคุมและชี้นำกิจกรรมของกองทุนนี้ ดังที่ประเทศเม็กซิโกรับเงินช่วยเหลือจากไอเอ็มเอฟภายใต้เงื่อนไขว่าต้องขจัดหรือผ่อนคลายการควบคุมสินค้ามากกว่า 4,700 รายการ ประกาศปิดรัฐวิสาหกิจ 106 แห่ง และจำกัดการขึ้นค่าแรง เป็นต้นภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ ไอเอ็มเอฟ จึงมีบทบาทแทรกแซงกิจการภายในประเทศต่างๆ

ย้อนหลังไปก่อนหน้า มีการโจมตีค่าเงินบาทหลายระรอกต่อเนื่องในปี 2540 วันที่ 14 พฤษภาคมเป็นวันที่ธนาคารแห่งประเทศไทยขนเงินดอลล่าร์ในคลังต่างประเทศ ไปสู้กับนายจอร์ท โซรอท รัฐบาลอ้างว่าสู้เพื่อไม่ให้เงินบาทเสียหาย การโจมตีค่าเงินหมายความ เขาเทขายเงินบาทอย่างไม่มีค่า แล้วราคาตกลงเพราะคนไม่ต้องการ ด้วยว่าเกิดความรู้สึกทางจิตวิทยา เงินบาทราคาตกเพราะคนไม่ต้องการเงินบาท ขณะนั้นธนาคารแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลในขณะนั้นสั่งให้สู้ตาย

แต่ปรากฏว่าเราไปเจอนักเก็งกำไรระดับ Heavy Weight เพียงวันเดียวธนาคารแห่งประเทศไทยทุ่มเงินไปหมื่นกว่าล้านเหรียญสหรัฐ คิดเป็นเงินไทยประมาณ 4 แสนล้านบาท ที่เรียกว่าอุ้มเงินบาทไว้ แต่ว่าไปไม่รอดเพราะว่าเงินหมด ท้ายที่สุดรัฐบาลต้องปล่อยให้เงินบาทลอยไปตามยถากรรม แล้วขอกู้จาก IMF มาเติมให้กับเงินที่หมดไปกับการสู้กับนักเก็งกำไร

■ รัฐบาลไม่มีทางเลือก หรือเลือกที่จะไม่มี

ที่กล่าวมาข้างต้นก็เพื่อให้เห็นภาพและกระบวนการต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากระบบการเงินแล้วส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจ ในท้ายสุดรูปธรรมคือ คนตกงานและกระทบต่อชีวิตครอบครัวของประชาชนทั่วไป ประเด็นสำคัญคือว่ามีความเชื่อว่ากระบวนการทั้งหมดที่รัฐบาลกระทำลงไปเหมาะสมด้วยการกล่าวอ้างตามความคิดแบบเสรีนิยม ข้ออ้างว่ามันหลีกเลี่ยงไม่ได้แสดงถึงลักษณะอุดมการณ์ของโลกาภิวัตน์ซึ่งมีแนวคิดเสรีนิยมใหม่(Neo-liberalism)เป็นรากฐานทางทฤษฎี[16]

---

[16] จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ บก.2544 น.27

จากกระบวนการดังกล่าวมีคำถามว่ารัฐบาลไม่มีทางเลือกหรือไร เราควรตั้งคำถามกับรัฐบาลว่า ประการแรก การกู้เงินจาก IMF เพื่อช่วยเหลือบริษัท Finance ต่างๆ เป็นการตัดสินใจที่รักษาผลประโยชน์ของประเทศจริงหรือไม่ ทั้งๆที่ผู้ฝากเงินกับไฟแนนซ์เหล่านี้ล้วนต้องการเก็งกำไร ประการที่สอง รัฐบาลจำเป็นต้องทุ่มเงินของประชาชนไปปกป้องค่าเงินบาทเกิดประโยชน์อย่างไร

การกู้เงินทำให้ไทยต้องเข้าสู่โครงการปรับปรุงโครงสร้างของไอเอ็มเอฟเพื่อแลกกับเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำจำนวน 17 พันล้านดอลลาร์สหรัฐในปี พ.ศ.2540 ซึ่งรัฐบาลเชื่อว่าจะช่วยแก้วิกฤตสถาบันการเงิน และเรียกความมั่นใจของนักลงทุนต่างประเทศกลับคืนมา

- **ผลกระทบของการกู้เงินจาก IMF**

ผลพวงของการกู้เงินคือการแก้ไขกฎหมายหลายฉบับ และดำเนินมาตรการหลายด้าน อาทิ แนวนโยบายดอกเบี้ยสูงเพื่อชะลอไม่ให้ต่างชาติขนเงินออก

เงื่อนไขข้อแรก คือบังคับการเก็บภาษีมูลค่าเพิ่ม (vat) จาก 7 เปอร์เซ็นต์ขึ้นเป็น 10 เปอร์เซ็นต์ ข้อสอง ให้ปิดสถาบันการเงิน Finance 56 แห่ง แต่สถาบันการเงินยังคงเต็มไปด้วยปัญหาโดยเฉพาะหนี้เสีย และ การพยายามยกยกมาตรฐานสถาบันการเงินในประเทศให้สู่ระดับสากลกลายเป็นสาเหตุหนึ่งที่ธนาคารพาณิชย์ไม่กล้าปล่อยเงินกู้ เกิดสภาพคล่องล้นเหลือในธนาคาร เมื่อดอกเบี้ยเงินกู้สูงมากจนไม่มีคนกู้ เพราะกู้มาลงทุนแล้วไม่สามารถชำระคืน คนไม่มีเงินลงทุน และทำการค้าก็ขยายไม่ได้ บ้างล้มละลาย บ้างปิดกิจการ บ้างลดคนงาน ในระหว่างนั้นคนตกงานมีจำนวนสูงมากเป็นล้านๆ คน และพวกนี้จึงหลั่งไหลกลับสู่ชนบท หลังจากตกงานแล้วไม่มีใครสนใจว่าจะอยู่อย่างไรในสภาพที่ทรัพยากรมีไม่มากเหมือนเมื่อ 20 ปีที่แล้ว

นอกจากนี้สถาบันการเงินต่างประเทศเข้ามามีอิทธิพลสูงขึ้น โดยการซื้อกิจการบางธนาคารและผ่านการประมูลหนี้เสีย เงินทุนยังคงไหลออก กิจการค้าปลีกบางส่วนถูกบรรษัทข้ามชาติรุกเข้าครอบงำ

องค์กรการเงินระหว่างประเทศหรือองค์กรพัฒนาข้ามชาติเหล่านี้มีบทบาทในระดับต่างๆกัน เขาเปรียบว่าไอเอ็มเอฟ ช่วยเหลือการเงินของประเทศยามวิกฤติ ส่วนธนาคารโลกช่วยวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาว ด้านเอดีบีช่วยพัฒนาระบบหรือกลไกต่างๆ

กรณีของประเทศไทยคือการปรับปรุงระบบสถาบันการเงิน การบังคับขายรัฐวิสาหกิจให้เอกชนเป็นผู้ดำเนินการ ดังนั้นเอกชนจึงมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ในกิจการที่เป็นบริการสาธารณะ ได้แก่เรื่องการศึกษา และสาธารณะสุข แต่ว่าการแปรรูปยังมีความลึกซึ้งต่อบริบททางสังคม และทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเช่นการแปรรูปทรัพยากรน้ำ

ธนาคารโลกเสนอให้น้ำเป็นสินค้า ส่วนเอดีบีเสนอให้ออกกฎหมายน้ำและตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ ปัจจุบันมีการแปรรูปการจัดการน้ำเริ่มต้นที่ ภาคตะวันออก รัฐเปิดให้บริษัทอีสต์วอเตอร์ (East Water) โดยที่ ADB (เอดีบี) ไม่ได้บังคับ และทราบมาว่าเริ่มทดลองเก็บค่าน้ำในเขตจังหวัดภาคเหนือ

ตัวอย่างที่ประเทศชิลี ไอเอ็มเอฟ เห็นว่าให้ธนาคารโลกจัดการน้ำโดยให้เอกชนเป็นผู้จัดการ อาศัยหลักกลไกตลาด ตามวิชาเศรษฐศาสตร์เพื่อแก้ปัญหาการจัดสรรน้ำ โดยเฉพาะช่วงหน้าแล้งที่รัฐจัดการอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นระบบตลาดจึงเข้ามาจัดการแทน

ตลาดจัดการแปลว่า ใครนำน้ำไปแล้วสร้างผลตอบแทนได้มากก็ให้น้ำกับคนนั้น เพราะฉะนั้นเกษตรกรนำน้ำไปทำนาปรัง ได้ผลตอบแทนเพียงแค่ 30 สตางค์ต่อ 1 ลูกบาศก์เมตร เปรียบเทียบกับโรงงานอุตสาหกรรมนำไปใช้ สร้างผลตอบแทนประมาณ 8 บาทต่อน้ำ 1 ลูกบาศก์เมตร ดังนั้นสร้างมูลค่ามากกว่ากันถึง 25 เท่า ผลสรุปคือนาปรังไม่ได้น้ำ แต่ดูเหมือนจะรักษาประโยชน์ให้เกษตรกรบ้าง คือการจัดสรรสิทธิใช้น้ำจำนวนหนึ่งให้ชาวนา ทว่าสามารถซื้อขายสิทธิใช้น้ำได้ หมายความชาวนาขายสิทธิใช้น้ำให้ผู้อื่นได้ ในอันดับต่อไปสิทธิการใช้น้ำออกมาเป็นโฉนดน้ำ แบบโฉนดที่ดิน

การตั้งคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ และคณะกรรมการลุ่มน้ำ ก็เพื่อบริหารและจัดเก็บค่าน้ำ ทั้งหมดนี้เป็นการไพรเวทไทเซชั่น (Privatization)หรือ การแปรรูปน้ำ นับเป็นการทุบทำลายทรัพยากรในประเทศอย่างรุนแรงที่สุด คือเมื่อแปรรูปน้ำได้เช่นเดียวกับการแปรรูปการคมนาคมต่างๆ

- **การเมืองของการแปรรูป**

เงื่อนไขหนึ่งที่ประเทศไทยต้องปฏิบัติตามหลังกู้เงินจากไอเอ็มเอฟ คือการแปรรูปน้ำ แต่มีข้อมูลชี้ให้เห็นว่าการแปรรูปน้ำเป็นการเมืองเรื่องทรัพยากรอย่างหนึ่ง บริษัทจากประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ล้วนเป็นยักษ์ใหญ่ในเรื่องน้ำ ทำตั้งแต่เรื่องสร้างเขื่อนไปจนถึงเรื่องน้ำบรรจุขวดขายเช่นน้ำแร่ขวดละ 50 บาท 100 บาท แต่บริษัทเหล่านี้ไม่สามารถไปทำให้ประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศสแปรรูปน้ำ แต่บริษัทน้ำจากฝรั่งเศส บุกไปทั่วโลกโดยเฉพาะในกลุ่มประเทศอเมริกาใต้ นอกจากนี้ ประเทศฝรั่งเศสยังมีกฎหมายห้ามแปรรูปน้ำ ซึ่งเป็นผลมาจากแนวคิดสังคมนิยมสมัยประธานาธิบดีมิตเตอร์ลองที่ยังมีอิทธิพลมาถึงสมัยของประธานาธิบดีนายจาค ชีรัค จากเรื่องนี้จะเรียกว่า "มือถือสากปากถือศีล" ก็พอได้

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ประเทศญี่ปุ่นเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย หรือ ADB (Asia Develop Bank) ออกเงื่อนไขเงินกู้ให้ลดการอุดหนุนภาคเกษตร แต่ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีการอุดหนุนเกษตรกรมากที่สุด ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีอิทธิพลมากในเอดีบี เมื่อรัฐบาลไทยกู้เงินจากเอดีบีต้องปฏิบัติตามเรื่องการปรับโครงสร้างด้านการเกษตร เลิกอุดหนุนเกษตรกรและเก็บค่าน้ำ ซึ่งการเลิกอุดหนุนเกษตรกรเป็นไปตามหลักการขององค์การการค้าโลก(WTO) ซึ่งรัฐบาลไทยต้องปฏิบัติตามไม่ช้าก็เร็ว

- **ระบบการเงินเพื่อทำให้เงินเป็นสินค้า**

การทำความเข้าใจเรื่องโจมตีค่าเงินบาท ต้องย้อนกลับไปที่การเปลี่ยนระบบมาอิงมาตราฐานทองคำมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเงินตราในประเทศไทยมาก การที่ค่าเงินตราอิงกับเงินดอลลาร์เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่

ระบบมาตรฐานทองคำถูกคิดขึ้นเมื่อประมาณ 40 – 50 ปีก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และล้มไปเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ประเทศอังกฤษเป็นคนเริ่มและล้มทำลายเอง และสร้างระบบใหม่ขึ้นมาที่เรียกว่า ปริวรรตเงินตรา เป็นคำที่ใช้ในตำราเศรษฐศาสตร์ มี 2 คำคือ ระบบมาตรฐานทองคำ และระบบปริวรรตเงินตรา

ระบบมาตรฐานทองคำ คือ เงินที่เป็นธนบัตร ถูกประกันโดยธนาคารกลางของประเทศนั้นว่าแลกทองคำในอัตราเท่าไร เช่น ธนบัตร 1,000 บาท แลกทองคำจะได้ทองคำเท่าไร อาจจะน้ำหนัก 20 กรัม หรือ 200 กรัม หรือเงินเหรียญกษาปณ์ซึ่งทำจากทองจริงและเงินจริง มีมูลค่าจริงตามค่าของมันที่จำเป็นต้องพิมพ์ธนบัตรเพราะว่าถ้าใช้เหรียญอย่างเดียวไม่สะดวกในการทำมาค้าขาย

ระบบการเงินและธนาคารเกิดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการค้าขาย เพราะตลาดขยายตลาดต้องการสื่อในการแลกเปลี่ยน เมื่อ 400 – 500 ปีที่แล้ว ใช้ระบบแลกเปลี่ยน เช่น ไก่ 2 ตัวแลกหมู 1 ตัว หมู 2 ตัวแลกวัว 1 ตัว

หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ระบบเศรษฐกิจหลายประเทศพินาศย่อยยับลงเหลือเพียงศูนย์ ประเทศลูกหนี้ของประเทศอังกฤษต่างเบี้ยวหนี้หมด และการเบี้ยวหนี้ลุกลามทั่วทั้งยุโรป ในที่สุดเงินปอนด์ในที่ต่างๆ ถูกทิ้ง อังกฤษจึงล้มระบบมาตรฐานทองคำแล้วเก็บทองไม่ใช้เงินปอนด์ หลังจากนั้นจึงเกิดระบบที่เรียกว่า ปริวรรตเงินตรา

ปริวรรตเงินตราหมายความว่า การอิงกับทองคำจะทำในระดับที่ลดลงไม่ใช่ 100 เปอร์เซ็นต์ การอิงระบบทองคำ แต่ยอมให้เงินตราสกุลหลัก คือเงินตราที่มาจากประเทศเจ้าของที่มีระบบเศรษฐกิจเข้มแข็งใช้มีฐานะเหมือนทองคำได้

ในช่วงนั้น เงินดอลลาร์สหรัฐเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจโลก และสหรัฐอเมริกาก็มาโอบอุ้มประเทศอังกฤษที่กำลังล้มละลายจากการทำสงคราม เงินดอลลาร์สหรัฐเริ่มกลับเข้ามามีบทบาทเสมือนหนึ่งว่าทองคำ เพราะฉะนั้น ดอลลาร์ในมือสามารถนำไปแลกทองคำที่นครนิวยอร์คได้

โดยสรุปว่าผลพวงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีดังนี้ ลำดับแรกคือ เกิดการปฏิวัติเกษตรกรรมและผลพวงคือการผลักคนออกจากชนบท เพื่อให้นายทุนเจ้าที่ดินใช้ประโยชน์โดยมีระบบทาสทำการผลิต ซึ่งระบบศักดินาแบบในยุโรปถูกทำลายลงไป ต่อมาเกิดการลดลงประชากรของภาคชนบทลงเกิดเมืองที่ขยายตัวแบบเละเทะ โรงงานอุตสาหกรรมขยาย มีการยึดครองที่ดิน ยึดครองที่สาธารณะประโยชน์ ประโยชน์ของการปฏิรูปอุตสาหกรรมคือการสร้างระบบการเงินการธนาคาร การสร้างระบบรัฐแสวงหาอาณานิคมแล้วนำไปสู่สงครามโลก สงครามขนาดใหญ่ที่ทำลายย่อยยับ

ผลที่ตามมาของลัทธิเสรีนิยมใหม่ คือ เงินเปลี่ยนจากสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน กลายเป็นสินค้า เกิดการแสวงหาผลประโยชน์มากมายมหาศาลจากการค้าเงิน และกระบวนการค้าเงินกลาย

เป็นขบวนการใหญ่โตแบบใหญ่มาก ถ้าดูตัวเลขปัจจุบันมีเงินหมุนเวียนในโลกรวมกันทั้งหมดประมาณสองล้านล้านเหรียญสหรัฐ เทียบเป็นปริมาณเงินหมุนเวียนในตลาดโลกมีอยู่ประมาณ 40 เท่าของ 20 เท่าของคนรายได้ทั้งประเทศรวมกันมันมากมายมหาศาล ในจำนวนนี้ 90 กว่าเปอร์เซ็นต์เป็นเรื่องการเก็งกำไรทางการเงิน ดังที่ข่าวรายวันรายงานเรื่องตลาดหุ้นไทย เพราะมีการติดตามดัชนีในตลาดหุ้น แต่ละวันมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลง ตลาดหุ้นขึ้นเพราะมีการสั่งซื้อจากต่างประเทศเข้ามามาก แสดงให้เห็นว่าเงินเดินทางได้ เพียงกดแป้นพิมพ์หน้าคอมพิวเตอร์ เงินจำนวน 5,000 ล้านบาทสามารถเดินทางข้ามประเทศเข้าซื้อหุ้นในประเทศไทย

ทั้งนี้คือการก้าวหน้าของระบบการสื่อสารทางการเงิน ฉะนั้นเงินเป็นแค่สื่อกลางในการแลกเปลี่ยนและมีการหมุนเวียนระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค เงินกลายเป็นสินค้าและกระบวนการที่เงินกลายเป็นสินค้ามันเป็นกระบวนการที่ทำลายเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ให้พินาศย่อยยับได้ ดังที่ มีการย้ายเงินทุนจากประเทศต่างๆ เพราะมันสามารถย้ายอย่างรวดเร็วมาก เงินเข้าสู่ประเทศใดมันจะทำลายประเทศนั้นจนย่อยยับ พอย่อยยับแล้วมันจึงย้ายไปที่อื่น ดังนั้นเงินทำหน้าที่เป็นสินค้ามากกว่าที่จะเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

- **ถอยหลังเพื่อเดินไปข้างหน้า : เบี้ยกุดชุม**

ในกรณีที่ชาวบ้านกุดชุม จังหวัดยโสธร ออกเบี้ยใช้ภายในชุมชนไม่ต่างกับหลายชุมชนของประเทศแคนาดา ในยุโรปและในละตินอเมริกา ความหมายของการออกเบี้ยใช้เองคือต้องการให้เงินกลับไปทำหน้าที่เดิมของมัน สังคมจะต้องเป็นผู้ควบคุมเงิน ไม่ใช่ปล่อยให้ตลาดการเงินเป็นคนคุมค่าของเงิน ชุมชนจึงกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนที่เหมาะสม เช่น 1 เบี้ยประชุมเท่ากับไก่ 2 ตัว แต่การกำหนดเงินตราโดยชุมชนขัดต่อกฎหมายการเงินการธนาคารที่เคร่งครัดของประเทศไทยจึงเป็นการท้าทายอำนาจรัฐที่รุนแรง

เนื่องจากรัฐบาลเกรงว่าจะเกิดเบี้ยประชุมแพร่กระจายไปทั่ว และผลคือเงินบาทลดความสำคัญลง เมื่อเงินบาทลดความสำคัญลงทำให้ปริมาณเงินบาทในองค์กรการเงินของประเทศมีมากกว่าความเป็นจริงมีมากเกินความต้องการ เมื่อเงินบาทมีมากเกินความต้องการจะเกิดภาวะเงินเฟ้อภาวะเงินเฟ้อคือมูลค่าที่แท้จริงของเงินลดลง แล้วจะนำไปสู่การสูญเสียความเชื่อมั่นทางการเงินของประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่นักเศรษฐศาสตร์การเงินประเมินว่าเป็นอันตรายร้ายแรงมาก ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงสั่งระงับการใช้เบี้ยกุดชุมทันที

แนวคิดเสรีนิยมใหม่อาจสรุปได้ดังนี้[17]

1) การแข่งขันเป็นธรรมชาติและคุณธรรม ซึ่งจะก่อผลดีแก่ทุกคนที่เกี่ยวข้อง
2) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เพื่อทำรัฐให้เล็กลง เนื่องจากรัฐวิสาหกิจเป็นองค์กรผูกขาดโดยธรรมชาติจะกีดขวางการแข่งขัน

[17] จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ บก.2544 น.2-3

3) การปรับโครงสร้างเพื่อให้เกิดเสรีทางการค้า การเงิน และการลงทุน

(3) สรุป : ศยามล ไกยูรวงศ์

ประการแรก พัฒนาการของแนวคิดและระบบเสรีนิยมแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลไม่ใช่โจทย์สำคัญเท่านั้นเนื่องจากยังมีกลไกและสถาบันระหว่างประเทศต่างๆที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย หรือการพัฒนาประเทศไทย

ดังเรื่องการแปรรูปน้ำในประเทศไทยซึ่งคุณศรีสุวรรณได้กล่าวไปแล้ว ขอเสริมเพิ่มเติมว่าไม่เพียงน้ำ แต่ที่ดินก็มีการแปรรูปมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการออกโฉนดที่ดิน ขณะนี้มีการแข่งขันของบริษัทจากประเทศสหรัฐอเมริกาหลายบริษัท เพื่อให้ได้รับการพิจารณาจากการประปาของไทย ในส่วนที่แปรรูปไปแล้วคือการให้บริษัท อีสวอเตอร์ (East Water) ทำกิจการน้ำในภาคตะวันออก และที่จังหวัดปทุมธานีดำเนินการจัดหาน้ำให้นิคมอุตสาหกรรมนวนคร สรุปว่ากระบวนการแปรรูปน้ำจะมีเป้าหมายจัดสรรน้ำให้ภาคอุตสาหกรรม ทราบว่าในเดือนตุลาคม 2545 นี้ รัฐบาลตั้ง กรมทรัพยากรน้ำ ซึ่งจะส่งผลต่อกลุ่มเกษตรกรอย่างแน่นอน

แนวคิดเรื่องการแปรรูปน้ำเป็นแนวคิดกระแสหลักของสถาบันระหว่างประเทศ ธนาคารโลก หรือเอดีบี จึงวิเคราะห์ได้ว่าลัทธิแนวคิดเสรีนิยมใหม่กำหนดให้ทรัพยากรเป็นสินค้าทุกชนิด ดังปรากฏในประเทศออสเตรเลีย

ประการที่สอง การเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ ดังที่ได้ทราบแล้วว่าประเทศไทยรับแนวคิดเสรีนิยมมากว่า 30 ปีแล้ว ซึ่งรัฐบาล สถาบันและที่ปรึกษาต่างๆ ได้รับอิทธิพลของนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก จึงเกิดสถาบันต่างๆ เช่น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ธนาคารแห่งชาติเพื่อกุมเศรษฐกิจทั้งหมดของประเทศให้อยู่ภายใต้ความเป็นรัฐชาติ ดังนั้นหากจะกล่าวถึงความเป็นอิสระแล้วประชาชนไม่มีเพราะอยู่ภายใต้กลไกตลาดและสถาบันเศรษฐกิจต่างๆ ระบบเศรษฐกิจไทยอิงกับระบบเศรษฐกิจของโลก ดังที่ระบบเงินตราอิงกับระบบเงินดอลลาร์ หรือระบบตลาดอิงกับระบบตลาดโลก ดังนั้น ควรขักชวนกันผ่าทางตันตรงนี้ หรืออีกทางหนึ่งคือสร้างชุมชนเข้มแข็งที่เป็นอิสปไดย ตัวอย่างที่มีการพูดกันมากคือ ธนาคารอิสลาม ซึ่งอิงระบบสังคมมุสลิม ที่ไม่ขึ้นอยู่กับระบบดอกเบี้ยและผันผวนตามราคาของเงินตราต่างประเทศ

ประการที่สาม ความสำคัญของการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ในสถานการณ์ประเทศไทยเดินตามแนวทางเสรีนิยม ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนจำเป็นต้องทำงานทางความคิดมากขึ้น มีเรื่องที่ต้องเรียนรู้เท่าทันกับระบบโลก เช่นเรื่องระบบตลาดเสรีส่งผลกระทบต่อกลุ่มท้องถิ่นอย่างไร เหตุใดคนจนจึงมีส่วนตัดสินใจในเรื่องเศรษฐกิจการเมืองน้อยกว่ากลุ่มอื่น จะทำอย่างไรให้ระบบเศรษฐกิจไม่ดูดตามทรัพยากรของท้องถิ่น การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติให้รอดพ้นจากระบบตลาดโลก

ประการสุดท้าย เรื่องทางเลือกของชุมชน มีความสำคัญที่กลุ่มนักกิจกรรมและนักพัฒนาจะนำประเด็นเหล่านี้มาถกเถียงและวิเคราะห์และนำไปสู่การทำงานกับชาวบ้าน โดยชี้ให้เห็นว่าแนวคิด

เสรีนิยมนั้นเกิดผลอย่างไรต่อสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน ที่ผ่านมามีแนวคิดเศรษฐกิจอธิปไตยที่เป็นอิสระของชุมชนเริ่มขึ้น แนวคิดตลาดท้องถิ่น

โดยสรุปคือ การเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ควรมองข้ามเรื่องระบบเศรษฐกิจและระบบการเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ในท้ายที่สุดการค้นหาทางเลือกในการจัดการน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ จะต้องผ่านการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเศรษฐกิจการเมืองด้วย เพราะชุมชนสัมพันธ์กับตลาดภายนอก หากชุมชนไม่เท่าทันหรือชัดเจนในทางเลือก วันหนึ่งเขาจะต้องขายที่ดินและน้ำโดยไม่รู้ว่าผลกระทบระยะยาวคืออะไร ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ต้องการนำเสนอในช่วงนี้ หวังว่าจะเป็นประโยชน์ไม่มากก็น้อย ขอบคุณค่ะ

2.2 แบ่งกลุ่มย่อยอ่านบทความเพื่อฝึกวิเคราะห์ปัญหา

ศยามล ไกยูรวงศ์

วัตถุประสงค์ของการอ่านบทความ คือ ต้องการให้เกิดการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ประเด็นปัญหาร่วมกัน ที่สำคัญคือการตั้งกรอบการวิเคราะห์และแสวงหาข้อมูลมาตอบปัญหาต่างๆ ในการวิจัย ในโลกของสังคมข่าวสารเรากลับเข้าไม่ถึงข้อมูลหรือความจริง เพราะโดยทั่วไปประชาชนเชื่อสื่อสารมวลชนในรูปต่างๆ ทั้งรายการข่าว โฆษณา และสารคดี ในอีกด้านหนึ่งเราขาดการวิจัยเพื่อค้นหาความจริง โดยเฉพาะในเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

ตัวอย่างกรณีการคัดค้านโครงการท่อแก๊สไทย-มาเลย์ มีกลุ่มที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ซึ่งต่างเสนอข้อมูลยืนยันข้อเสนอของตนเอง ซึ่งอาจเรียกว่า การต่อสู้เชิงวาทกรรม แต่ทว่าสาธารณชนยังมองข้ามเรื่องความโปร่งใสในกระบวนการทำโครงการ ในกรณีอื่นๆที่ชุมชนต่างๆคัดค้านการทำโครงการเขื่อน โรงไฟฟ้า จะถูกโจมตีว่าคัดค้านการพัฒนา หมายถึงว่าคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ยังมีความรู้ว่าเขื่อนแก้ปัญหาเรื่องน้ำได้

ในช่วงนี้ขอให้แบ่งกลุ่มย่อยโดยแบ่งตามเอกสารซึ่งเป็นบทความแปล 4 เรื่อง จะขอแนะนำโดยย่อเพื่อให้ผู้สัมมนาตัดสินใจเลือก เรื่องแรก ชื่อเรื่อง สามมิติของทางเลือกสาธารณะ (The Three Dimensions of Public Choice) เขียนโดยอีวาน อิลลิช (Ivan Illich) ซึ่งเป็นนักปรัชญา แปลโดยคะเน กิตติโกวิท บทความนี้มีข้อคิดมากต่อข้อถกเถียงของเรื่องการกำหนดทิศทางของการพัฒนา ซึ่งโยงกับเรื่องของประเทศไทยว่า เรากำลังถูกควบคุมในการพัฒนาอย่างไร เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจและเรื่องบทบาทชายหญิงในการพัฒนา

เรื่องที่สองเป็นเรื่องภาพรวมของการพัฒนา ชื่อเรื่อง สภาวะเขาควายของผู้ค้า (TheTrader's Dilemma)เขียนโดยอันส์ เดียเดอร์ อีเวอร์ และไฮโกะ ซราเดอร์ แปลโดยชุลีพร วิริยะวงศ์ชัย เรื่องกล่าวถึงระบบการค้า โดยเปรียบเทียบว่า เมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจแล้วจะส่งผลกระทบต่อลูกค้ารายย่อยอย่างไรเรื่องนี้ให้แง่คิดว่าเรื่องการสร้างสังคมการค้าของชุมชน

เรื่องที่สาม ชื่อ ทฤษฎีว่าด้วยการเกษตรแบบโค่นแล้วเผากับเศรษฐกิจการเมืองของความเขลา (Theories of Swidden Agriculture and the Political Economy of Ignorance)เขียนโดย ไมเคิล โดฟ แปลโดย คะเน กิตติโกวิท เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับปัญหาทรัพยากรโดยตรง ซึ่งมีข้อถกเถียงว่าชาวเขาทำไร่เลื่อนลอยเป็นการทำลายป่านั้นเป็นวาทกรรมที่ใช้ในทางการเมืองของการพัฒนา

เรื่องที่สี่ ชื่อ ความแปรเปลี่ยนอันยิ่งใหญ่ (The Great Transformation) เขียนโดย คาร์ล โพลานยิ (Karl Polanyi) แปลโดย ชุลีพร วิริยะวงศ์ชัย แปลจากบทแนะนำหนังสือที่เขียนโดย เฟรด บล็อก (Fred Block) เรื่องนี้วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ในระดับกว้างขวางมาก

โดยสรุป ขอให้ทุกกลุ่มอภิปรายแลกเปลี่ยนใน เรื่อง ข้อแรก รวบรวมประเด็นต่างๆจากบทความ ข้อสอง เสนอประสบการณ์จากการทำงานในพื้นที่โดยเชื่อมโยงกับประเด็นของบทความ และยกตัวอย่างประกอบในการอภิปรายปัญหา พร้อมข้อเสนอแนะจากประสบการณ์ตนเอง ข้อสาม นำเสนอแนวคิดใหม่สำหรับขบวนการเคลื่อนไหว เนื่องจากขบวนการประชาชนมีความจำเป็นต้องค้นหาความคิดใหม่ๆความคิดที่พ้นจากกรอบของเสรีนิยมใหม่ เพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนาพร้อมๆกับการปฏิบัติการ อีกทั้งสำหรับการเสนอนโยบายกับรัฐบาล นักการเมือง นักเศรษฐศาสตร์ จึงคาดว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนจะเชื่อมโยงกับแนวคิดใหม่เพื่อการทำงานวิจัยกับชุมชน

นอกจากนี้ 4 เรื่องนี้แล้ว มีบทความฝากอ่านอีก 2 เรื่อง เรื่องแรก *โลกของไฟ การเมืองและวัฒนธรรมว่าด้วยการเผา* เขียนโดย สตีเฟน เจ พายน์ แปลโดย อรวรรณ คูหเจริญ และ เรื่องที่สอง *การนำตลาดน้ำสู่ความเป็นจริง: เศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องสิทธิน้ำในประเทศชิลี เขียนโดยคาร์ล เจ บาวเวอร์* ซึ่งน่าสนใจมากเพราะเป็นประสบการณ์เรื่องการแปรรูปน้ำที่ล้มเหลว ซึ่งประเทศไทยกำลังเตรียมการแปรรูปน้ำเช่นกันคาดว่าจะดำเนินการในปี 2546

(1) กลุ่ม "สามมิติของทางเลือกสาธารณะ"

เรื่อง สามมิติของทางเลือกสาธารณะ แปลโดยย่อจาก The Three Dimensions of Public Choice เขียนโดยอีวาน อิลลิช ซึ่งเขียนขึ้นสำหรับการสัมมนาทางด้านเศรษฐศาสตร์ ที่ประเทศศรีลังกาเมื่อปี 1979 ผู้เขียนถกเถียงเสนอข้อถกเถียงสำคัญในเรื่องระบบเศรษฐกิจ โดยการวิเคราะห์วาทกรรมซึ่งกำเนิดขึ้นเพื่อเป็นการอ้างอิงให้สังคมโลกต้องมีการพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรม ได้แก่ วาทกรรมในเรื่องระบบแรงงาน และอุตสาหกรรม และวาทกรรมการพัฒนา

โดยคำถามพื้นฐานที่สุดของบทความนี้น่าจะอยู่ที่การกระตุ้นถามว่าความพึงพอใจอยู่ที่ไหน ความพึงพอใจของมนุษย์ปุถุชนหายไปตั้งแต่มีการพัฒนาเกิดขึ้น สินค้าต่างๆเสนอการใช้งานกลายเป็นความจำเป็นแบบใหม่ ขณะที่ผลงานหัตถกรรมของชุมชนต่างๆมีค่าเพียงรายได้เสริมหรือของประดับในกลุ่มผู้มีอันจะกิน ผู้เขียนสรุปว่าชีวิตความเป็นอยู่ถูกสร้างด้วยระบบสินค้าและอุตสาหกรรม ประเด็นสำคัญคือผู้เขียนเสนอทางเลือกสาธารณะสามมิติ ซึ่งให้ความสำคัญกับความชอบธรรมและความสมดุลในการเติบโต และอิสรภาพ

เครื่องมือหนึ่งคือ ภาษา ซึ่งมีอำนาจครอบงำความคิด ดังที่แสดงการวิเคราะห์เชิงวาทกรรม ตัวอย่างคือ คำว่า subsistence แปลว่า การยังชีพ หรือ วิถีชีวิตแบบยังชีพ นิยามคือ "การมีชีวิตอยู่ด้วยอาหารและทรัพยากรแต่เพียงเล็กน้อย" แต่ทว่าคำๆในการอธิบายระดับการผลิตทางเศรษฐศาสตร์และการพัฒนาจะหมายถึง ชีวิตที่ค่อนข้างยากจน ซึ่งผู้เขียนแย้งว่า เป็นความหมายของ วิถีชีวิตที่เรียบง่าย เป็นอิสระ มีชีวิตชีวา ตรงข้ามกับวิถีชีวิตของสังคมอุตสาหกรรมซึ่งมนุษย์คือผู้บริโภคถูกผูกรัดด้วยสินค้า นี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการทบทวนความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมอุตสาหกรรม

(2) เรื่อง "สภาวะเขาควายของผู้ค้า"[18]

เรื่องสภาวะเขาควายของผู้ค้า แปลโดยย่อจาก The Trader's Dilemma ผู้เขียนคือ อันส์ เดียเดอร์ อีเวอร์ และไฮโกะ ซราเดอร์ ต้องการเสนอมุมมองด้านสังคมวิทยาในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่เรียกกว่าระบบการค้า ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งบทสรุปแปลนี้จึงเป็นบางส่วนในเชิงแนะนำหนังสือมากกว่าจะอ่านเพื่อการวิจัย ในที่นี้เป็นการสรุปจากบทแปลที่ใช้ในการอ่านของกลุ่มย่อย

สภาวะเขาควาย หมายถึง สถานการณ์ที่บุคคลต้องเลือกระหว่างการปฏิบัติสองอย่างซึ่งมีเงื่อนไขที่ใกล้เคียงกัน ทำให้การตัดสินใจไม่ง่าย ในบทความนี้นำสภาวะเขาควายมาอธิบายเงื่อนไขของการค้าในสังคมชาวนาหรือสังคมหมู่บ้าน ผู้เขียนอ้างว่าสังคมชาวนาไม่มีลักษณะพื้นฐานเด่นชัดในเรื่องการค้าขายแต่ว่ามีระบบศีลธรรมซึ่งทำให้ความสัมพันธ์เป็นแบบพึ่งพาอาศัยมิใช่การแลกเปลี่ยนด้วยเงิน ดังนั้น พ่อค้าแม่ค้าในสังคมชาวนาจึงกำเนิดขึ้นในสภาวะเขาควาย เพราะการค้าต้องอยู่ระหว่างเศรษฐกิจแบบมีคุณธรรมและการแข่งขันของการค้านอกหมู่บ้าน

นึกภาพง่ายๆคือเมื่อยืนถ่างขา ขาด้านหนึ่งยึดสังคมหมู่บ้านหรือเครือญาติ อีกด้านหนึ่งก้าวออกนอกหมู่บ้าน เปรียบเป็นการยืนบนเขาควาย หรือ ผู้เขียน เรียกว่า "คนกลาง" ซึ่งต้องแบกรับความเสี่ยงในการค้า และ/หรือ เสี่ยงที่จะถูกตัดออกจากสังคมเครือญาติ จากสมมุติฐานนี้นำมาวิเคราะห์บทบาทของรัฐ ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าปัจจุบันเกิดสภาวะเขาควายของรัฐทุนนิยม ขาหนึ่งคือการกรุยทางให้กับทุน โดยการออกกฎหมายและบทบาททางการเมือง อีกขาหนึ่งคือการตอบคำถามจากมวลชนที่เลือกตั้งพรรคการเมืองนั้น และในความน่าจะเป็นเขาเสนอว่ารัฐก็จำเป็นต้องปรับตนเองให้สวมบทพ่อพระด้วย ความหมายคือ รัฐทุนนิยมจะต้องเข้าวัด และ นำในบทบาทเชิงวัฒนธรรม จึงจะได้รับการยอมรับจากสังคม

กล่าวอีกนัยหนึ่งเรื่องนี้คือการสร้างประวัติการค้าในสังคมชาวนา ผู้เขียนเชื่อว่าการค้าไม่ใช่พื้นฐานของสังคมชาวนา ดังนั้น การค้าคือความเปลี่ยนแปลงหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นและจะต้องมีการปรับควบคุมโดยชุมชน/สังคม วิธีหนึ่งของการควบคุมการค้าคือ พ่อค้าจะต้องมีกฎระเบียบอีกชุดหนึ่งในการทำการค้า หรือทำให้เกิดการแบ่งแยกทางสังคมและวัฒนธรรม ดังตัวอย่างการศึกษาในสังคมชวา ฯลฯ

---

[18] สรุปจากบทแปลของ ชุลีพร วิริยะวงศ์ชัย

การศึกษาถึงความเป็นมาของพ่อค้า/การค้าทั่วโลกแสดงถึงวิธีการจัดการกับลักษณะเขาควาย ได้แก่ การอพยพเดินทาง การตั้งกลุ่มศาสนาหรือเชื้อชาติ การสะสมทุนทางวัฒนธรรมหรือสถานะสังคม การทำให้เกิดการค้ารายย่อยหรือทุนไม่มาก และการแยกเป็นอิสระออกจากสังคม (disembedding)

(3) เรื่อง "ทฤษฎีว่าด้วยการเกษตรแบบโค่นแล้วเผากับเศรษฐกิจการเมืองของความเขลา

โดยสรุป บทความพยายามตั้งคำถามต่อความรู้ที่กีดกันบทบาทของคนพื้นเมืองในด้านการรักษาระบบนิเวศน์ เขาอธิบายถึงที่มาว่าในยุคที่มีการล่าอาณานิคม ผู้ปกครองพยายามบอกว่า การทำไร่แบบชนพื้นเมืองในลักษณะทีละแปลงแต่เปลี่ยนแปลงในทุกปี เป็นการเกษตรแบบทะลายระบบนิเวศน์ ป่าซึ่งถูกถางทำไร่มีแต่พงหญ้าและวัชพืชซึ่งเป็นที่มาของไฟป่า แต่ในภายหลัง มีการศึกษาโต้แย้งจำนวนมาก พบว่าการทำไร่หมุนเวียนทำลายป่าน้อยมาก เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์และพักให้ป่าฟื้นตัว ในชุมชนเหล่านี้มีป่าหลายรุ่น มีระบบกรรมสิทธิ์รวม การใช้ประโยชน์ที่ซับซ้อนและหลากหลาย

ผู้เขียนเปรียบเทียบการเกษตรแบบโค่นและเผา และการทำธุรกิจป่าไม้ ในด้านการคำนวนผลผลิตว่า โดยทั่วไปเชื่อว่าธุรกิจป่าไม้ให้ประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของชาติมากกว่า โดยเสนอข้อมูลว่า มีผลผลิตที่นอกเหนือจากการปลูกข้าว นอกเหนือจากระบบเกษตรหลัก เช่นการปลูกยางพาราของชาวบ้านมีไม้ผลหลายชนิดในสวนยางพาราด้วย ซึ่งไม่ได้ถูกคำนวณเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจหรือสร้างผลประโยชน์ให้กับเกษตรกร และสร้างผลประโยชน์ให้กับชาติอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผลประโยชน์นี้ถูกละเลยไปจากการศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์หรือว่านักวิชาการทั่วไป

ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ เศรษฐกิจพอเพียง และเศรษฐกิจพึ่งตนเอง ไม่สามารถสร้างในระดับชาติได้ ผู้เขียนแย้งว่าในระบบโลกปัจจุบันมีความเชื่อมโยงกันหมด ดังนั้นเศรษฐกิจยังชีพ หรือการทำการเกษตรของชาวบ้านไม่ได้ตัดขาดจากระบบเศรษฐกิจของโลก ในอีกด้านหนึ่งเศรษฐกิจพึ่งตนเองยังช่วยให้สังคมอยู่รอดได้

ข้อคิดจากบทความนี้สำหรับการวิจัย มีประเด็นสำคัญที่ต้องค้นหาความจริง 5 ข้อคือ ข้อแรกเหตุใด ระบบเกษตรขนาดใหญ่ซึ่งใช้คนงานและสารเคมีมากได้รับการส่งเสริมโดยปราศจากคำถามในเรื่องความเท่าเทียมในการใช้ทรัพยากร และปัญหาสภาพแวดล้อม ข้อสอง การรักษาระบบนิเวศน์ประเมินเป็นผลผลิตทางเศรษฐกิจได้หรือไม่ ข้อสามระบบกรรมสิทธิ์แบบรวมมีความชอบธรรมสำหรับชุมชนในหลายพื้นที่ แต่เหตุใดรัฐในแนวคิดทุนนิยมจึงไม่ส่งเสริม ข้อสี่ เรื่องแรงงานร่วมนั้นมีมูลค่าและจับต้องได้ มีการสรุปทั่วไปว่าการลงแขกเกิดจากระบบช่วยเหลือเชิงนามธรรม แต่มีการศึกษาว่าจริง ๆแล้วการลงแขกมีการแบ่งผลประโยชน์อย่างชัดเจน มีการแลกเปลี่ยนตอบแทนโดยไม่เป็นเงินปรากฏในวัฒนธรรมของชนพื้นเมือง ข้อห้า ระบบเกษตรที่ชาวบ้านทำรักษาระบบนิเวศน์และสังคมได้อย่างไร

(4) เรื่อง "ความแปรเปลี่ยนอันยิ่งใหญ่"

เรื่องความแปรเปลี่ยนอันยิ่งใหญ่ เป็นการแปลเพื่อนะนำหนังสือเรื่อง The Great Transformation ผู้เขียนคือ คาร์ล โพลานยิ ซึ่งอธิบายสถานการณ์โลกในช่วงศตวรรษที่ 21 ได้อย่างเป็นที่ยอมรับแม้ว่าจะเขียนขึ้นเมื่อทศวรรษ 1940 หนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมในเรื่องการวิจารณ์ลัทธิตลาดเสรี ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1980 และครอบงำโลกในช่วงปลายสงครามเย็นในทศวรรษ 1990 โดยเฉพาะนโยบายของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษในสมัยของแธตเชอร์ และเรแกน รวมทั้งฉันทามติวอชิงตัน

ความน่าสนใจของหนังสือ คือการเสนอแนวคิดเศรษฐกิจการเมืองระดับโลกที่ตอบปัญหาของรัฐและประชาชนในเวลาเดียวกัน ซึ่งข้อเสนอของเขาผ่านการสังเคราะห์ปัญหาสถานการณ์โลกเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองตั้งแต่ ศตวรรษที่ 15 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยจุดยืนของผู้เขียนเขาไม่เห็นด้วยกับลัทธิตลาดเสรี ตามคำอธิบายที่ว่าระบบเศรษฐกิจสามารถอยู่ได้โดยระบบตลาด หากระบบตลาดมีอำนาจเต็มที่ มนุษย์และสภาพแวดล้อมจะกลายเป็นสินค้า มุมมองนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนที่นักเศรษฐศาสตร์ไม่สนใจ ยกตัวอย่างเรื่องที่ดิน ผู้เขียนกล่าวว่า สิ่งเรียกว่าที่ดิน คือธาตุธรรมชาติที่โยงใยกับสังคม เป็นทั้งถิ่นที่อยู่อาศัย ความรู้สึกปลอดภัย ภูมิทัศน์ และเป็นส่วนหนึ่งในระบบนิเวศน์ เป็นต้น ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องให้ความสำคัญว่าที่ดินเป็นแหล่งผลิตอาหาร ปกป้องการผลิตของเกษตรกร ดังนั้น การวิเคราะห์แนวทางออกของโลกจึงไม่ใช่ความเห็นพ้องต่อระบบทุนนิยมตลาดเสรี ในอีกทางหนึ่ง ระบบตลาดต้องขึ้นกับระบบสังคมประชาธิปไตยจึงจะเหมาะสม

3. สรุปเนื้อหาการอบรม เรื่องประมวลความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชน[19]

3.1 สรุปเนื้อหาการประชุมวันที่ 10-11 กันยายน 2545

การประชุม และอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเมื่อ 2 วันที่ผ่านมา พบว่า ปัญหาการละเมิดสิทธิมีลักษณะร่วมกันอยู่ 4 ประการ ดังนี้

(1) **การละเมิดสิทธิในเรื่องข้อมูลข่าวสาร** ในลักษณะการบิดเบือนหรือปกปิดข้อมูลของทางราชการต่อชุมชน ตัวอย่างเช่น ชุมชนไม่ได้รับรู้มาก่อนว่าจะมีโครงการของรัฐหรือเอกชนมาลงในชุมชนของตน หรือในกรณีที่ชุมชนต้องการขอข้อมูลข่าวสารของโครงการเพิ่มเติม แต่ไม่ได้รับความร่วมมือ ด้วยข้ออ้างว่าเป็นความลับทางราชการ หรือโดยมากข้อมูลที่ได้รับก็จะเป็นลักษณะแง่ดีของโครงการ เป็นข้อมูลประชาสัมพันธ์ ไม่มีข้อมูลแสดงถึงผลกระทบต่อชุมชน

(2) **การละเมิดสิทธิ โดยไม่ให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผน** หรือตัดสินใจต่อนโยบายหรือโครงการที่จะเข้ามาในชุมชน

(3) **การละเมิดสิทธิในการดำรงชีวิต** หมายความว่า นโยบายหรือมาตรการที่เข้าไปในชุมชน ได้ก่อให้การใช้ชีวิตตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนไม่สามารถดำเนินต่อไปได้

(4) **การละเมิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม** แม้จะมีบทบัญญัติต่อเรื่องนี้ในรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่รัฐไม่ได้ออกกฎหมายมารองรับ รวมทั้งนโยบายหรือมาตรการบางอย่าง โดยเฉพาะนโยบายด้านเศรษฐกิจกลับมีการละเมิดสิทธิที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญดังกล่าว สาเหตุใหญ่เพราะ ระบบความคิดแนวเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่เข้ามามีพลัง และมีผลประโยชน์มหาศาลที่พยายามจะเปลี่ยนทุกอย่างให้กลายเป็นสินค้า ตั้งแต่ทรัพยากร แรงงาน และเงินตรา ซึ่งเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อเกิดผลกระทบกับชุมชนหลายประการ เช่น ทำลายฐานทรัพยากร ส่งเสริมการบริโภคนิยมทำให้วิถีชีวิตของคนเปลี่ยน และสุดท้ายก็กลับมาทำลายระบบเศรษฐกิจภายในชุมชน (ดูภาพ1 : แนวโน้มปัญหาการละเมิดสิทธิ)

---

[19] วิทยากร โดย คุณภฤษฎา บุญชัย โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

กลไกที่เศรษฐกิจเสรีนิยมนำมาใช้คือ พยายามจะเข้ามากำหนดนโยบายของรัฐ โดยการกดดันให้ออกมาตรการ นโยบาย กฎหมายต่างๆ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากชุมชน และฐานทรัพยากร จนก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนในที่สุด จากภาวะวิกฤติเช่นนี้ ทางออกที่เราจะต้องทำ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ดร.วีระ สมบูรณ์ ได้เสนอไว้ 3 ประการ คือ

(1) ต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์

(2) ต้องสร้างองค์ความรู้ ภูมิปัญญา หรือข้อมูลข่าวสาร ที่มีพลังสามารถจะไปยืนยันกับอีกฝ่ายหนึ่งได้อย่างมีน้ำหนัก

(3) ต้องสร้างพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้คนอื่นๆเห็นว่า เรามีตัวตนอยู่ จะมองข้ามเราไปไม่ได้ ถ้าใครคิดจะทำอะไรที่มีผลกระทบต่อเรา ต้องให้เรามีสิทธิที่จะตรวจสอบ ตัดสินใจ การสร้างพื้นที่สาธารณะอาจอาศัยพื้นที่ทางสื่อมวลชน พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น งานประเพณีต่างๆ

อย่างไรก็ดี พลังทั้ง 3 ข้อ ดังกล่าว ก็ยังไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป โครงการวิจัยสิทธิชุมชนศึกษา จึงต้องการให้ทุกท่านที่เข้ามาร่วมกันทำงานครั้งนี้ ช่วยกันค้นหาวิธีการ และรูปแบบอื่นๆที่จะช่วยเสริมให้สิทธิชุมชนเป็นมรรคเป็นผลขึ้น ซึ่งประสบการณ์การทำงานในพื้นที่มาหลายสิบปีของชุมชนเอง เป็นฐานรากที่ดีในการที่จะยืนยันสิทธิของชุมชน แต่อาจต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ หรือเสนอทางเลือกให้กับชุมชน โดยพยายามทำให้คำว่า "สิทธิ" ซึ่งดูเป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมที่กินได้

นอกจากนี้ยังควรมองไปให้ครอบคลุมว่า เรามีเป้าหมายเพื่ออะไร และทำให้ผู้ร่วมงานเกิดความเชื่อมั่นและศรัทธาในเรื่องสิทธิชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างความเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องทำให้เป็นกระบวนการเรียนรู้ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้การเคลื่อนงานเป็นไปอย่างมีพลังมากขึ้น (ดูภาพ 2 : ยุทธศาสตร์สิทธิชุมชน)

3.2 แนวคิดสิทธิชุมชนในการศึกษาชุมชน[20]

ก่อนอื่นขอเชิญชวนผู้เข้าร่วมอบรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นใน 2 เรื่อง ด้วยกัน

เรื่องที่ 1 สถานการณ์หรือโจทย์ที่ท้าทายต่อการละเมิดสิทธิ และต่อการสร้างสิทธิชุมชน

เรื่องที่ 2 เมื่อเรามองถึงเรื่องสิทธิชุมชน เราคิดถึงอะไรบ้าง และต้องทำอย่างไร เพื่อให้สิทธิชุมชนกลายเป็นยุทธศาสตร์สำคัญต่อการขับเคลื่อนในการสร้างพลังความเข้มแข็งให้กับกระบวนการภาคประชาชน

[20] วิทยากร โดยคุณภาณุษฎา บุญชัย

เราทำความเข้าใจต่อสถานการณ์ปัญหาการละเมิดสิทธิที่มีต่อชุมชนและฐานทรัพยากร ซึ่งมันเกิดขึ้นและมีความซับซ้อนมากมาย เราจะเห็นได้ว่า ปัจจุบันการละเมิดสิทธิมันไม่ใช่แค่เรื่องของโครงการใดโครงการหนึ่ง หรือแค่เป็นเรื่องของการสร้างเขื่อน ที่มีผลกระทบต่อชาวบ้าน โดยมีคู่ขัดแย้งเพียงแค่ กรมชลประทาน และ ชาวบ้าน หรือเรื่องของป่า ก็ไม่ใช่แค่กรมป่าไม้ประกาศเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จนเกิดความขัดแย้งกับชาวบ้าน หรือเรื่องท่อก๊าซ ก็ไม่ใช่จบแค่มีการสร้างท่อก๊าซหรือไม่สร้าง แต่มันมีความโยงใยในประเด็นเหล่านี้ไปมากกว่านั้น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาร่วม เช่น โครงการท่อก๊าซ ก็ไม่ใช่แค่ชาวบ้าน กับ ปตท. แต่ยังมีกลุ่มนักลงทุน ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ และอื่นๆ ซึ่งตรงนี้คือ โจทย์ที่ท้าทาย และโจทย์ดังกล่าวก็คือ กระบวนการที่มีต่อการละเมิดสิทธิ ซึ่งเราจะมองเป็นคู่ต่อสู้แบบเชิงเดี่ยวว่าระหว่างใครกับใครนั้นไม่เพียงพอเสียแล้ว แต่เราต้องคิดมากขึ้นว่า มันคือสถานการณ์ที่มีความหลากหลาย และความซับซ้อน ของกลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องต่อหนึ่งปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งมีทั้งเห็นด้วยกัน และขัดแย้งกัน ต่อการละเมิดสิทธิชุมชนในขณะนี้

ผมคิดว่า เรากำลังเผชิญกับสถานการณ์ความหลากหลาย และความซับซ้อน อย่างน้อยๆ 4 แบบ ด้วยกัน (ดูภาพ 3 ความซับซ้อนของการละเมิดสิทธิ)

(1) ความหลากหลายและความซับซ้อนของตัวโครงการ ที่เข้ามากระทบเรา เราจะเห็นได้ว่า โครงการใดโครงการหนึ่งมันไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่มีความเกี่ยวโยงกับโครงการอื่นๆ อีกมากมาย อย่างเช่น โขง ชี มูล มันไม่ใช่แค่มีปัญหาในพื้นที่ราษีไศลเท่านั้น แต่ไปโยงกับโครงการขนาดใหญ่ที่ชื่อว่า โขง ชี มูล และถ้าถามว่า โขง ชี มูล คืออะไร มันก็คือโครงการที่จะไปสัมพันธ์กับระบบการจัดการน้ำในภูมิภาคแม่น้ำโขง และถามว่าการจัดการน้ำไปสัมพันธ์กับอะไร มันก็ไปสัมพันธ์กับนโยบายและเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งหมดนี้ชี้ให้เราเห็นถึงความซับซ้อนของตัวโครงการ ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ยากกว่าเดิม เพราะมันกลายเป็นโครงการที่มีลักษณะเป็นจิ๊กซอ ที่ปล่อยออกมาทีละชิ้น ทำให้เรารับรู้มันได้ไม่ทั้งหมด ซึ่งตรงนี้เองที่ไปสัมพันธ์กับเรื่องสิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ดังนั้น การทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น เราจำเป็นต้องมองว่ามันไปสัมพันธ์กับอะไร และเราจะเข้าใจความซับซ้อนของสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร นี่คือคำถามท้าทายสำคัญที่พวกเราต้องพยายามเชื่อมโยง

(2) ความซับซ้อนของนโยบายและกฎหมาย เช่น เรื่องป่าไม้ ถ้าเราจะวิเคราะห์ปัญหาการละเมิดสิทธิเรื่องป่าไม้ เราไม่สามารถพูดเฉพาะกฎหมายฉบับใดฉบับหนึ่งได้ แต่เราจำเป็นต้องดูตั้งแต่ พรบ.อุทยานแห่งชาติ พรบ.ป่าสงวน พรบ.ป่าไม้ พรบ.สงวนคุ้มครองสัตว์ป่า พรบ.สวนป่า รวมทั้งมติ คณะรัฐมนตรีอีกจำนวนมาก และอาจต้องโยงไปถึงกฎหมายฉบับอื่นๆด้วย เช่นนี้แล้วจะเห็นได้ว่า แม้แต่ในตัวกฎหมาย หรือนโยบาย มันก็มีความหลากหลายซับซ้อนอยู่ ปัญหาในเวลานี้มันมีความสัมพันธ์กันหลายส่วน และ

ความสัมพันธ์เชิงซับซ้อนอย่างนี้เราจะเข้าใจได้อย่างไร และความสัมพันธ์แบบนี้เป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันหรือเปล่า ผมคิดว่านี่ก็เป็นโจทย์ใหญ่อีกประการหนึ่ง

(3) ความซับซ้อนของกลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

(3.1) ความซับซ้อนของหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเราในนามของคำว่า "รัฐ" มันมีความหลากหลาย บางหน่วยงานมีการหนุนช่วยเรา แต่บางหน่วยงานก็ขัดแย้งกับเรา แสดงว่า หน่วยงานต่างๆก็ไม่ได้มีความเป็นหนึ่งเดียวเสมอไป อย่างกรณีการจัดการน้ำ ปัจจุบันมีทั้งกรมชลประทาน การไฟฟ้าฝ่ายผลิต กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กลุ่มองค์กรเหล่านี้บางครั้งก็ขัดแย้งกัน บางครั้งก็หนุนช่วยกัน ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของหน่วยงาน แต่ทั้งหมดทั้งมวลล้วนเข้ามามีผลกระทบกับพวกเรา ดังนั้นเราจะมองผู้ละเมิดแบบเดี่ยวๆไม่ได้ เวลาเราพูดว่า นโยบายรัฐละเมิดสิทธิชาวบ้าน กลไกรัฐสร้างปัญหาให้กับชาวบ้าน ถ้าถามเจาะลึกลงไปว่ารัฐที่เรากล่าวถึงคือใคร อาจได้คำตอบไม่ชัดเจน เราจึงจำเป็นต้องมองความซับซ้อน และเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของความซับซ้อนเหล่านี้ให้ออก

(3.2) ความซับซ้อนของ "กลุ่มทุน" ในโครงการใหญ่ๆที่เข้ามาละเมิดสิทธิชาวบ้าน มักจะมีกลุ่มทุนทั้งระดับท้องถิ่น กลุ่มทุนในชาติ และกลุ่มทุนข้ามชาติเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อหาผลประโยชน์ในตัวเอง เช่น กรณีท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ตรงนี้เป็นสิ่งที่ยากต่อการเข้าใจถึงความซับซ้อนซึ่งไม่เปิดเผยกันตรงๆ

(3.3) ความซับซ้อนของ "ประชาชนกลุ่มต่างๆ" เวลานี้เราไม่สามารถเห็นประชาชนพูดออกมาเป็นเสียงเดียวกันได้ แม้แต่ในชุมชนเดียวกัน คำถามคือ ทำไมกลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องจึงมีความหลากหลายซับซ้อน ผมคิดว่า เราต้องมองความสัมพันธ์ระดับการพึ่งพาทรัพยากร

(3.4) ความซับซ้อนหลากหลายของ "สื่อ" ที่เล่นกับเรา สื่อบางพวกเข้าข้างเรา บางพวกไม่ชอบเรา

(3.5) กลุ่มนักวิชาการ บางพวกหนุนเสริม แต่บางพวกก็ละเมิดสิทธิชาวบ้าน ในนามของการใช้ "ความรู้" เช่น การไปทำ EIA แบบที่เรียกว่า EIA จอมปลอม ซึ่งถูกผลิตขึ้นมาทั้งปิดกั้นหรือไม่รับรู้สภาพทรัพยากรจริงของชุมชนว่าเป็นอย่างไร เช่น กรณีโรงไฟฟ้าบ้านกรูด ปอนอก

ทั้งหมดนี้ ทำให้เราเห็นว่า เวลาเรามองปัญหาการละเมิดสิทธิว่ามีใครเข้ามาเกี่ยวข้อง คำตอบมันไม่ใช่แค่รัฐ ทุน แต่ยังมีบทบาทของกลุ่มคนอีกหลายกลุ่ม อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งกลุ่มคนที่เข้ามาสนับสนุนเรา เราจะจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มคนเหล่านี้อย่างไร นี่ก็เป็นโจทย์ใหญ่อีกโจทย์หนึ่ง

(4) ความซับซ้อนขององค์กรในระดับต่างๆ เช่น กรณีเรื่องน้ำ คนที่มาละเมิดไม่ได้มีแต่รัฐ แต่บทบาทขององค์การข้ามชาติ เช่น ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย ธนาคารโลก ที่เข้ามาสนับสนุนทั้งการจัดการน้ำ การจัดการที่ดิน เราจำเป็นต้องมองบทบาทขององค์กรเหล่านี้ รวมถึงการมองไปที่บทบาทขององค์กรต่อการสร้างกฎ กติการะหว่างประเทศ สนธิสัญญาต่างๆในด้านเศรษฐกิจ การค้า และสิ่งแวดล้อม ที่ล้วนมีผลต่อการเข้ามาเกี่ยวข้องและละเมิดสิทธิชุมชน

โดยสรุปการมองปัญหาการละเมิดสิทธิ ควรมองในมิติความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องว่ามีใครบ้าง รวมทั้งวิเคราะห์ความซับซ้อนของกลุ่มคนดังกล่าว และการพึ่งพาฐานทรัพยากรของกลุ่มคนเหล่านั้นว่ามีรูปแบบใด สิ่งเหล่านี้จะทำให้เราเห็นถึงรากเหง้าของการมองเรื่องสิทธิได้ชัดเจนขึ้น ตัวอย่างเช่น กรณีจอมทอง คนต้นน้ำกับคนปลายน้ำทะเลาะกัน และคำว่า "คนต้นน้ำ" ก็ยังเป็นกลุ่มปกาเกอญอ มัง คนปลายน้ำ ก็ยังมีกลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องอีก เราจะเห็นว่าระดับการพึ่งพา การใช้ทรัพยากรของกลุ่มต่างๆเหล่านั้นมีความหลากหลาย และความหลากหลายดังกล่าว มันขาดการเชื่อมประสานให้เกิดเป็นการสร้างข้อตกลง กติการ่วมกัน ผมคิดว่า ระดับการพึ่งพามีการให้ความหมายการใช้ทรัพยากรในแบบต่างๆกัน บางพวกทรัพยากรเป็นฐานชีวิตของเขาจริงๆ เช่น ชาวบ้านต้องหาปลา หาเห็ด หาฟืน เก็บผัก เพราะเขามีระบบชีวิต มีระบบการพึ่งพาฐานทรัพยากรที่เรียกว่า เป็นฐานชีวิต ขณะที่สมาชิกในชุมชนหรือนอกชุมชนจำนวนไม่น้อยมีการพึ่งพาใช้ทรัพยากรในรูปแบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ หรือคนชั้นกลางที่ออกมาเคลื่อนไหวประเด็นปัญหาเรื่องทรัพยากรจำนวนไม่น้อยมองเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต ซึ่งตรงนี้ทำให้เราเห็นว่า ระดับการพึ่งพาที่มีต่อฐานทรัพยากรของผู้คนมีความแตกต่างกัน คำถามสำคัญคือ เมื่อมันพึ่งพาต่างกันแบบนี้ สิทธิที่มีต่อทรัพยากรควรจะเท่ากันหรือไม่ ระหว่างชาวบ้านที่ต้องหาอยู่หากินกับทรัพยากร กับคนที่จะใช้ทรัพยากรในเชิงเศรษฐกิจเพื่อความมั่งคั่งมากขึ้น กับคนที่มองทรัพยากรเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต ในทัศนะของผม ชาวบ้านที่ต้องอยู่อาศัยกับทรัพยากรเพื่อชีวิตของเขา ผมคิดว่า นี่คือสิทธิขั้นพื้นฐาน

ดังนั้น เมื่อเรามองเรื่องสิทธิย้อนกลับมา เราจะเห็นว่า สิทธิมันมีความหลากหลาย และมีหลายระดับ เมื่อเราต้องเผชิญกับความซับซ้อนของตัวนโยบาย โครงการ กลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ชุมชน และกลุ่มชาวบ้านที่พึ่งพาฐานทรัพยากรที่แตกต่างกัน มีงานวิจัยทางภาคตะวันออกชิ้นหนึ่ง ที่เข้าไปสำรวจในหมู่บ้าน พบว่า หมู่บ้านจำนวนไม่น้อย มีเพียง 30% ที่ชาวบ้านพึ่งพาฐานทรัพยากรในหมู่บ้าน แต่อีก 70% ไม่ได้พึ่งพาแล้ว หากไปใช้ทรัพยากรข้างนอก ถามว่าสถานการณ์เช่นนี้ เราจะ

สร้างสิทธิชุมชนขึ้นมาได้อย่างไร ในเมื่อชาวบ้านหันไปหาอำนาจจากข้างนอก แล้วอาจมาเบียดบังหรือมากระทบต่อทรัพยากรภายใน การพึ่งพาและการมีวิถีชีวิตต่อการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกันของชุมชนอย่างมากนี่เอง ทำให้ไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่า "รูปการจิตสำนึก" การพึ่งพาทรัพยากรหรือการสร้างความเป็นชุมชนร่วมกันในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ชุมชนแบบหมู่บ้านอย่างเดิม แต่เป็นชุมชนที่พึ่งพาในระดับลุ่มน้ำอย่างไร เป็นชุมชนที่พึ่งพาการจัดการระดับทะเลสาบร่วมกัน ซึ่งอาจเป็นชุมชนที่มีหลายร้อยหมู่บ้านได้ แต่มีความแตกต่างในเชิงเศรษฐกิจ นโยบาย ผู้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คำถามสำคัญคือในความซับซ้อนของสถานการณ์เช่นนี้ เราจะสร้างสิทธิชุมชนขึ้นมาได้อย่างไร คำตอบคงไม่สามารถเพ่งไปที่จุดใดจุดหนึ่งได้ แต่ข้อสำคัญคือ เราจะเข้าใจและคลี่คลายอำนาจของความซับซ้อนแบบนี้อย่างไร และปัญหาดังกล่าวจะเกิดแนวโน้มอะไร ผมคิดว่าแนวโน้มสำคัญ 2 ประการคือ

ประการแรก เกิดการกระจายจุดของความขัดแย้ง ซึ่งเราไม่สามารถหาคำตอบจากที่ใดที่หนึ่งหรือหาเป้าปะทะจากที่ใดที่หนึ่งได้โดยตรง เช่น เวลาเราพูดถึงปัญหาการสร้างเขื่อน เราคงไม่สามารถไปหาคำตอบกับกรมชลประทานอย่างเดียวได้ หรือกับหน่วยงานราชการ หรือรัฐบาล แต่มันโยงไปถึงเอดีบี (ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย) โยงถึงกลุ่มทุน ที่ต้องการเอาน้ำนั้นไปใช้ประโยชน์ ซึ่งมีหลายระดับ ทุนท้องถิ่น ทุนในประเทศ หรือทุนข้ามชาติ และจะโยงไปถึงผู้คนที่อยู่ในฐานทรัพยากร ซึ่งแตกต่างกัน

ประการที่สอง เกิดความแตกต่าง และแตกตัวของชุมชน เวลาเราพูดถึงสิทธิชุมชน ถามว่าคุณจะผนึกกำลังความเป็นชุมชนอย่างไร ท่ามกลางความขัดแย้งตรงนี้ ไม่ว่าจะพูดถึงกลุ่มไหน มันก็จะถูกลดทอน ถูกแบ่งแยก โดยรัฐเข้ามาจำกัดวงว่ากลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบเป็นพวกชายขอบ คนส่วนน้อย และเป็นคนอื่นที่ไม่ได้เป็นผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกับผู้เดือดร้อน ความเป็นคนอื่นยังหมายถึงการไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย รวมทั้งรัฐมักจะอ้างว่าคนกลุ่มน้อยต้องเสียสละเพื่อคนกลุ่มใหญ่ นั่นคือการเปลี่ยนสิ่งที่เป็นประโยชน์ของคนส่วนใหญ่คือ ชาวบ้าน ให้กลายเป็นประโยชน์ของคนส่วนน้อย คือ นายทุน

โดยสรุป จากสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนนี้ เรามีโจทย์ที่ท้าทายคือ จะมองเรื่องสิทธิในก้าวต่อไปอย่างไร และมีสิ่งที่ท้าทายที่เราต้องพยายามทำความเข้าใจ 4 เรื่อง ดังนี้
(ดูภาพ 4 : โจทย์ที่ท้าทาย)

(1) ความซับซ้อนของกระบวนการก่อปัญหา ซึ่งมีหลากหลายมิติ
(2) เราไม่สามารถวิเคราะห์คู่ขัดแย้งแบบตรงข้ามได้ เนื่องจากความซับซ้อนของกระบวนการก่อปัญหาในข้อที่ 1 ดังนั้นเวลาเราทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ มันต้องพุ่งเป้าให้ทะลุว่า เราจะสร้างกระบวนการวิเคราะห์อย่างไร ไม่ใช่เพียงแค่การวิเคราะห์ข้อมูล แต่หมายถึงวิธีคิด

วิธีวิเคราะห์ที่ทำให้เราได้มองเห็นความซับซ้อนของประเด็น ของการละเมิดสิทธิ ของผู้คนที่เข้ามาเกี่ยวข้องตรงนี้เป็นอย่างไร

(3) การทำให้เกิดสิทธิชุมชนแค่ในระดับย่อยไม่เพียงพอ แต่โจทย์สำคัญคือ การสร้างความเกี่ยวโยงของสิทธิชุมชนที่มันหลากหลาย เพื่อขยายสมรรถนะแห่งสิทธิให้มีความเข้มแข็งขึ้น เพราะกระบวนการละเมิดสิทธิมันกำลังถูกสร้างขึ้นมาด้วยความซับซ้อนของผู้คน ในทางกลับกันถ้าเราต้องการสร้างสิทธิชุมชน เราก็ต้องสร้างความเกี่ยวเนื่องของกลุ่มผู้คนเพื่อให้มันมีความหลากหลายในการที่จะต่อสู้กับกระบวนการละเมิดสิทธิกลับไป โดยการสร้างพื้นที่การต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจุดนี้จะโยงไปถึงเรื่องการสร้างจิตสำนึก อัตลักษณ์ และการสร้างคุณค่าแบบใหม่ขึ้นมา

(4) ยุทธศาสตร์ของการสร้าง/สถาปนา สิทธิชุมชน ควรทำให้เป็นกระบวนการของภาคประชาชนในระดับที่ใหญ่ขึ้น ไม่ทำให้เป็นแค่เรื่องของคนชายขอบ แต่ทำให้เป็นเรื่องของสังคม รวมทั้งการสร้างจินตนาการของชุมชนแบบใหม่ มาสู่สิ่งที่เรียกว่า การสร้างข้อตกลงและกติการ่วม และพัฒนาจนกลายเป็น "สถาบันของชาวบ้าน" ต่อการจัดการทรัพยากร

3.3 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็น

- การทำงานในพื้นที่ ได้เห็นความซับซ้อนของปัญหาการละเมิดสิทธิ สิ่งสำคัญคือ การประกาศจุดยืนในการที่จะเดินทางไปข้างหน้า การเดินทางมันมีระยะทางที่ยาว การเดินทางก็จะมีเพื่อนร่วมทาง ที่มีเป้าหมาย และจุดยืนเดียวกัน ยิ่งไกลเท่าไรก็ยิ่งมีเพื่อนมากขึ้น แล้วคำตอบมันก็จะเกิดจากเพื่อนร่วมทาง คำตอบนั้นคืออะไร ตอนนี้เรากำลังค้นหาอยู่ แต่สิ่งสำคัญคือ การประกาศจุดยืนของกลุ่ม
- กรณีพื้นที่ราษีไศล ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งที่อยู่ภายใต้โครงการจัดการน้ำ โขง ชี มูล การคัดค้านหรือแสดงจุดยืนเป็นเพียงแค่จุดเล็กๆ ซึ่งคิดว่ามันยังไม่พอที่จะคัดค้านกระแสที่มีความซับซ้อนนั้น เลยคิดว่ายุทธศาสตร์หรือวิธีการทำงานที่สำคัญก็คือ ทำอย่างไรถึงจะสร้างกระบวนการเรียนรู้หรือสร้างเครือข่ายพันธมิตรให้กว้างขึ้น นั่นคือการหาพื้นที่การต่อสู้ในระดับท้องถิ่นให้มากขึ้น รวมถึงการสร้างความเข้าใจร่วมกับผู้คน เราคิดว่าแนวทางการทำงานแนวหนึ่งคือ การสร้างข้อมูลของชุมชนขึ้นมาเพื่อถกเถียง/คัดค้านกับข้อมูลกระแสหลัก ที่มีความซับซ้อนเหล่านั้น
- มีการตั้งคำถามจากชุมชนในเรื่อง การเข้ามาของเอ็นจีโอ และภาครัฐ ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีจุดยืนต่างกัน ชุมชนเจอภาวะข้อมูลทั้ง 2 ด้าน ไม่รู้จะเชื่อใคร แต่ที่ผ่านมา เราต้องยอมรับส่วนหนึ่งว่า ชาวบ้านโดยทั่วไปมักจะเชื่อรัฐมากกว่า เพราะที่ผ่านมามีการทำให้คนเข้าใจกันไปว่า

เอ็นจีโอคือนายหน้าค้าความจน คือคนรับจ้าง ข้อจำกัดของการทำงานจึงเกิดขึ้น โดยเฉพาะในการเปิดพื้นที่ทำงานใหม่ๆ เราทำงานค่อนข้างยาก ถูกหน่วยงานรัฐขัดขวางตลอดเวลา

<u>คำถามคือ</u> ไม่รู้ว่ากระบวนการที่เราจะเข้าไปสร้างจิตสำนึกร่วมเพื่อให้ชาวบ้านตระหนักในเรื่องสิทธิชุมชนมันจะเป็นอย่างไร สิ่งที่ผมกังขาคือ เราจะต้องทำอย่างไรเพื่อจะสามารถทำให้เกิดภาคีความร่วมมือกันได้ หรือเราเป็นแค่คนสะท้อนข้อเท็จจริงจากพื้นที่เท่านั้น

- ทางภาคเหนือกรณีเรื่องกฎหมายน้ำ เราถูกมองว่าเป็นพวกที่ไปสร้างความแตกแยก ทำให้การขอข้อมูลเป็นไปด้วยความยากลำบาก แม้เชาวบ้านจะรู้ว่าว่าพวกเราไม่เคยไปรับสินบนใคร
- แม้เราจะมองเห็นความซับซ้อนของผู้รับผลประโยชน์หรือนโยบายที่เกี่ยวข้อง แต่พอมีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริงๆ กลุ่มที่มันซับซ้อนต่างๆมันจับกลุ่มรวมกัน และในที่สุดชาวบ้านก็จะเป็นกลุ่มเดียวที่เหลืออยู่อย่างโดดเดี่ยวทุกครั้งไป และคนที่มีปัญหาก็คือประชาชนกับเอ็นจีโอ ที่ถูกมองว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง ถ้ามองแบบนี้มันจะดูไม่ซับซ้อนเลย
- อยากให้แลกเปลี่ยนกันว่า เราจะสร้างพื้นที่ทางสังคมได้อย่างไรเพื่อป้องกันปัญหามากกว่าเป็นการแก้ปัญหา โดยจุดสำคัญคือทำให้ทัศนคติของคนในสังคมมองเห็นว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญ
- นอกจากทำความเข้าใจถึงความซับซ้อนของผู้ละเมิดสิทธิแล้ว เราควรต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องภายในตัวของชุมชนท่ามกลางข้อจำกัด และศักยภาพด้วย ในด้านข้อจำกัดหนึ่งคือสภาพความยากจน ความมีหนี้สิน การพึ่งพาจากภายนอก และวัฒนธรรมการปกครองแบบเจ้าขุนมูลนาย ชาวบ้านกลัวรัฐ กลัวเจ้านาย จนทำให้ไม่เชื่อพวกเดียวกัน และเรื่องที่แรงมากคือ ไม่ใช่ทุกคนที่รักชุมชน ซึ่งตรงจุดนี้เองคือสิ่งที่เราต้องนำมาเป็นประเด็นในการคิดยุทธศาสตร์การทำงาน อย่างเช่น เรื่องการกลัวเจ้ากลัวนาย เราเคยวิเคราะห์กันว่า ถ้าคนตกอยู่ในความกลัว ก็ต้องมีปฏิบัติการที่จะต้องปลดปล่อย เราเคยอธิบายจนถึงขั้นการใช้ทฤษฎีการชุมนุม เริ่มจาก 5 คน ต่อไปเป็น 10 คน ต่อไปเป็น 200 คน เพราะถ้าไม่ชุมนุม พี่น้องไม่หายจากความกลัว เมื่อชุมนุมได้ครั้งหนึ่งก็จะเกิดความฮึกเหิม และมีการขยายคนเข้าไปเพื่อช่วยสร้างความเชื่อมั่น อันนี้คือการปฏิบัติการ ผมคิดว่า เรื่องการไม่เชื่อพวกเดียวกัน เราอาจจะต้องหาคนอื่นมาพูด พาไปดูคนอื่น เอาของเขามาสื่อ มาชักชวนจูงใจกัน วัฒนธรรมของชุมชนที่มีจิตสำนึกอยู่กับวัฒนธรรมการปกครองแบบเจ้าขุนมูลนาย ดังนั้นเรื่องการวิเคราะห์ชุมชนก็เป็นอีกด้านที่เราต้องสนใจ เพราะชุมชนก็มีความหลากหลาย

3.4 สรุป

ขอสรุปคำถามสำคัญ คือ ข้อแรก เราจะสร้างพลังแห่งการปลดปล่อยได้อย่างไร ปลดปล่อยจากความกลัว ปลดปล่อยจากความเชื่อรัฐ ข้อสอง ความกลัวมันเกิดจากอะไร สิ่งนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่มีกับอำนาจ ข้อสาม สิ่งที่เราร่วมระดมความคิดเน้นไปที่ฐานของชาวบ้านค่อนข้างมาก เรา

อาจยังไม่มีคำตอบที่ชัดเจนว่าจะสร้างพลังแห่งการปลดปล่อยได้อย่างไร แต่สิ่งสำคัญกว่านั้นคือ การแสวงหาสิ่งที่จะนำเราไปสู่พลังแห่งการปลดปล่อย อย่างไรก็ตาม ผมคิดว่ายุทธศาสตร์ที่หลาย ๆคนเสนอมา มันทำให้เราเริ่มเห็นความเป็นฐานของชุมชนมากขึ้น และนั่นหมายถึงการเริ่มเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ ในส่วนเรื่องเงื่อนไข วิธีการ และเทคนิคแบบไหนที่จะช่วยวิเคราะห์ชุมชน โครงสร้างดังกล่าว ผ่านการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เราจะมาแลกเปลี่ยนกับวิทยากรอีก 4 ท่านในช่วงต่อไป

4. สรุปเนื้อหาการอบรม เรื่องแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการใช้แนวคิดสิทธิชุมชนในการศึกษาชุมชน[21]

4.1 แนวคิดสิทธิชุมชนในการศึกษาชุมชน

- ก่อนที่เราจะคุยถึงเรื่อง "การวิจัยเชิงปฏิบัติการ" ผมอยากให้พวกเราลองมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่อง "สิทธิชุมชน" เบื้องต้นก่อนเพื่อให้เป็นกรอบร่วมกันว่า เวลาเราคิดถึงเรื่องสิทธิชุมชนหมายถึงอะไร และการจะสร้างสิทธิชุมชน เราคิดแบบไหน สุดท้ายยุทธศาสตร์เรื่องสิทธิชุมชนมันควรจะเคลื่อนไปอย่างไร

ผมคิดว่า สิทธิชุมชน ในด้านหนึ่งคือการสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน ซึ่งสมาชิกดังกล่าวอาจเป็นชุมชนที่หมายถึง หมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง หรือชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่มีสภาพปัญหาเดียวกัน หรือชุมชนที่มีความสนใจร่วมกัน ถ้าเป็นเช่นนี้แล้ว สิ่งที่เราจะต้องดูต่อไปคือ พื้นที่ของความเป็นชุมชน มันมีการต่อสู้ ต่อรอง หรือกำหนดกฎ กติกา ข้อตกลง ระบบคุณค่าของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปวัฒนธรรม จารีต ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิต การจัดการต่อสภาพปัญหาต่าง ๆที่มากระทบเขา หรือการจัดการทรัพยากร อย่างไร ดังนั้น พื้นที่ของความเป็นชุมชนก็คือกระบวนการสร้างข้อตกลงร่วมกันในชุมชน ซึ่งข้อตกลงเหล่านี้ เป้าหมายสำคัญคือ เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน

สำหรับโครงการนี้ เราเน้นเรื่องสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากร ซึ่งเป็นเรื่องของการกำหนดสิทธิว่า ใครจะเข้าถึงทรัพยากรอย่างไร ชุมชนจะมีการจัดการป่าแบบไหน สมาชิกในชุมชนจะใช้ป่าตรงไหนได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เหล่านี้เป็นสิ่งที่ชุมชนจะต้องมาจัดการและตกลงร่วมกัน ซึ่งระบบสิทธิต่อการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า มันเป็นสิทธิที่มีการจัดความสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็น

---

[21] วิทยากร โดย ดร.บัญชร แก้วส่อง สกว.ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อ.ปิยะ กิจถาวร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
คุณทรงพล เจตนาวณิชย์ โครงการประสานงานวิจัยเพื่อสังคม สกว.
ดร.สรยุทธ รัตนพจนารถ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ดำเนินรายการ โดย คุณภฤษฎา บุญชัย โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

ปัจเจกที่อยู่ในชุมชน หรือชุมชนท้องถิ่นกับนอกชุมชน อาจารย์อานันท์ใช้คำว่า "สิทธิเชิงซ้อน" หมายถึงว่า สิทธิมีตั้งแต่สิทธิปัจเจกของคนในชุมชน สิทธิของครอบครัว สิทธิของชุมชน เช่น บางพื้นที่มีป่าของครอบครัว มีทรัพยากรของครอบครัว ขณะเดียวกันก็มีทรัพยากรร่วมของชุมชนซ้อนอยู่ ระบบสิทธิที่เกิดขึ้นจึงต้องการการจัดความสัมพันธ์ว่าจะให้อยู่ร่วมและอยู่รอดไปด้วยกันอย่างไรบ้าง นั่นคือการมีข้อตกลงร่วม ซึ่งอาจเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นวิถีวัฒนธรรม เป็นจารีตประเพณี หรืออาจจะอยู่ในวิถีชีวิต ซึ่งข้อตกลงนี้แท้ที่จริงแล้วก็ไม่ได้มีแต่เรื่องทรัพยากรอย่างเดียว แต่จะมีทุกเรื่องที่เป็นวิถีชีวิตองค์รวมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ การทำมาหากิน การใช้ทรัพยากร การผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค

ฉะนั้น เวลาเราพูดถึง "สิทธิชุมชน" ในเชิงยุทธศาสตร์ ก็คือ เราจะผนึกกำลังสร้างความเข้มแข็ง กระบวนการ ข้อตกลงต่อการจัดการทรัพยากร ต่อระบบเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วัฒนธรรม และเรื่องการปกครองตัวเองในระดับท้องถิ่นของตัวเองขึ้นมาได้อย่างไร เพื่อตอบโจทย์ที่ว่า "การดำรงอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน" และ "การเข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์ของการตกลงร่วมกัน" ตรงนี้ถือเป็นโจทย์ที่ท้าทายมาก เพราะปัจจุบันที่เราแลกเปลี่ยนกันมา เราพบว่า ชาวบ้านเองใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกัน แต่ต้องมาสร้างข้อตกลงที่จะอยู่ร่วมกัน ผมคิดว่า นี่เป็นอีกด้านหนึ่งของสิทธิชุมชน

ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่ง มีการพูดถึงการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ ระหว่างชุมชนกับอำนาจต่างๆที่เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นรัฐ ทุน แม้แต่โลกาภิวัตน์ องค์กรข้ามชาติต่างๆ ชุมชนจะไปสร้างดุลอำนาจเพื่อถ่วงกับอำนาจอื่นๆ เพื่อแสวงหาความอยู่รอดของชุมชน และความมั่นคงในสิทธิของตัวเองได้อย่างไร ตรงนี้ก็เป็นอีกหนึ่งโจทย์ใหญ่ ซึ่งที่ผ่านมา เป้าหมายของสิทธิชุมชนจึงเป็นเรื่องของการถ่วงดุลทางอำนาจ โดยกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน จะเป็นการพูดถึงในมิติเชิงวาทกรรม โดยการสร้างความรู้ ความเข้าใจว่า สิทธิชุมชนเป็นระบบคุณค่าของสังคม ซึ่งรัฐหรือทุนได้ผลิตชุดความคิดอธิบายเรื่องแบบใหม่ๆเข้ามาด้วย

ผมขอยกตัวอย่าง บริษัท มอนซานโต ผู้ผลิตอาหารจีเอ็มโอ ก็บอกว่า การทำจีเอ็มโอ เป็นสิทธิมนุษยชนแบบหนึ่ง โดยเขาอ้างว่า เป็นการผลิตอาหารเลี้ยงคนทั้งโลก แต่ถ้าเราถามกลับว่า ใช่แน่หรือเปล่า เพราะการอธิบายสิทธิแบบนี้ เป็นการอธิบายเพื่อสร้างผลประโยชน์ในการนำไปสู่การสร้างอภิสิทธิ์ใช่ไหม แต่สิ่งที่เราต้องต่อสู้ในทางวาทกรรมแบบนี้ เพราะแท้ที่จริงแล้วสังคมจะอยู่ได้ สิทธิชุมชนต้องเป็นสิทธิหลัก เป็นรากฐาน ของสิทธิมนุษยชนมากกว่า เพราะสิทธิมนุษยชนแบบปัจเจกจะอยู่รอดไม่ได้ ถ้าไม่มีความเป็นชุมชน

ผมจึงคิดว่า วิธีการประการที่หนึ่ง ที่เราต้องทำคือ เน้นการต่อสู้ทางการขยายพื้นที่ทางสังคม เพื่อให้คนในสังคมเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น ประการที่สอง การปฏิบัติการขยายเรื่องสิทธิ สิทธิชุมชนจะเกิดไม่ได้ ถ้าเราไม่สร้างการขยายเรื่องสิทธิ ซึ่งเป็นการจัดการในพื้นที่ และการที่ทำให้คนภายนอกรับรู้สิทธิของเรา การวิจัยเป็นรูปแบบหนึ่ง การทำงานเคลื่อนไหวก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง เราต้องสร้างรูปแบบที่หลากหลาย แต่เป้าหมายสำคัญคือ การนำมาสู่การสร้างสิทธิของชุมชนให้เข้มแข็งได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เราต้องสรุปบทเรียน ต้องวางแผน ต้องวางยุทธศาสตร์ก้าวต่อไป

ประเด็นที่สำคัญคือ หลังจากเราวิเคราะห์สถานการณ์แล้ว เราจะเอารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้กับพื้นที่อย่างไร วันนี้ผมจะขอเชิญวิทยากรทั้ง 4 ท่าน มาพูดถึงแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และวิธีการนำงานวิจัยไปปฏิบัติ ก่อนอื่นขอตั้งคำถามหลักสำหรับวงเสวนาครั้งนี้ว่า

1.การวิจัยเชิงปฏิบัติการคืออะไร

2.เราจะนำการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้ได้อย่างไร

3. การวิจัยลักษณะนี้จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสิทธิชุมชนได้อย่างไร

4.2 เรื่องแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ดร.บัญชร แก้วส่อง สกว.ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอย้อนอดีตว่า การวิจัยทั่วไปที่ผ่านมา เราต้องตั้งคำถามว่า ใครเป็นคนทำ คำตอบคือ นักวิชาการทำ เมื่อทำวิจัยเสร็จ ผลการวิจัยก็จะถูกฝ่ายปกครองหรือฝ่ายทุนนำไปใช้เพื่อครอบงำภาคประชาชน เช่น วิจัยด้านการเกษตร วิจัยเสร็จรู้ว่า ปุ๋ยอะไร สูตรไหนจะปลูกข้าวแล้วทำให้ได้ผลผลิตเยอะ ผลการวิจัยนั้น บริษัทก็จะเอาไปผลิตปุ๋ยออกมาขายให้ภาคประชาชน ทำให้ประชาชนถูกครอบงำทางวิชาการ จนทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าวิชาการของตัวเองไม่มี ต้องรอให้นักวิชาการลงไปบอก เพราะฉะนั้นการวิจัยสมัยเดิมจึงถือว่าเป็นการวิจัยจากนักวิชาการ เพื่อนำไปสู่การครอบงำ และยังมีการทำให้ประชาชนรู้สึกว่า การทำวิจัยเป็นเรื่องยาก เป็นเรื่องทางวิชาการ ที่ประชาชนทั่วไปจะเข้าถึงได้ยาก

"อันที่จริงแล้ว การวิจัยก็คือการค้นหา ผมไปได้คำภาษาลาวมาว่า "เสาะหา" ซึ่งมันอาจทำให้เข้าใจง่ายขึ้น หมายความว่า ถ้าเราไม่เห็น ไม่รู้อะไร เราก็เสาะหา ค้นหาให้เจอ ถ้าเจอแล้วก็ถือว่าคือผลการวิจัย ตัวอย่างเช่น ถ้าเราถูกรุกราน ถูกทำลายเรื่องสิทธิ แล้วเราเสาะหาวิธีการที่สร้างให้คนมารวมกลุ่มต่อสู้เรื่องสิทธิได้ นี่ก็คืองานวิจัย จะเห็นได้ว่าความจริงแล้วการวิจัยไม่ใช่เรื่องลึกลับซับซ้อน แต่นักวิชาการพยายามทำให้มันซับซ้อนทั้งภาษา และระเบียบวิธีที่ใช้จนทำให้รู้สึกว่า คนทำวิจัยเป็นคนมีความรู้ และสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ครอบงำคนอื่นได้ ตรงนี้ประชาชนก็เลยถูกครอบงำมาตลอด

ต่อนี้เราจะมองมิติใหม่ ลองลุกขึ้นมาดิ้นรนแสวงหาทางออกของตนเอง อยากจะทำวิจัยเองไม่ต้องรอให้นักวิชาการมาเสาะหาแทนเรา เราอยากค้นหาวิถีทางชีวิตของเราเอง เพื่อให้เรายืนอยู่กับชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี เราจะทำอย่างไร ดังนั้น การวิจัยข้างหน้า จึงต้องเป็นเรื่องของกบฏ และเป็นการวิจัยเพื่อปลดปล่อย ซึ่งคิดไม่ตรงกับรัฐ กับนักวิชาการกระแสหลัก และทุน เพราะถ้าเราไม่กบฏ เราจะหาทิศทางใหม่ไม่เจอ เนื่องจากทิศทางเก่าถูกครอบงำมากว่า 40 ปี โอกาสที่จะเปิดความคิดแล้วรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ข้างนอกมันยาก ยกเว้นแต่เราจะค้นหาทางของตัวเอง ซึ่งการค้นหาตรงนี้เองต้องให้ประชาชนเป็นคนทำ ที่เรียกว่า "การมีส่วนร่วม" โดยให้ประชาชนช่วยกันค้นหาทางออกของตัวเอง และคนอื่นๆเข้าไปร่วมเพื่อช่วยกันผลักดัน ขับเคลื่อนวิธีการค้นหาที่เหมาะสม

- **"ความรู้" มีอยู่ใน "ประชาชน"**

วิธีการค้นหาในสมัยเดิมเราจะใช้วิธีการสัมภาษณ์ อยากรู้ว่าการรักษาป่าต้องทำอย่างไร เราก็ไปสัมภาษณ์ชาวบ้าน แล้วสรุปออกมาเป็นความรู้ใหม่ ซึ่งงานวิจัยแบบนั้นถือเป็นงานวิจัยพื้นฐาน บางอย่างอาจจะก้าวหน้านิดหนึ่งคือเป็นการวิจัยแบบทดลอง เช่น ทดลองเอาปุ๋ยสูตรนั้นสูตรนี้มาใส่ในการปลูกข้าว เพื่อดูผลผลิตข้าวให้งอกงามขึ้น ถ้าถามว่าการแสวงหาความรู้ของชาวบ้านมีการวิจัยไหม ก็ต้องถือว่ามี เพราะชาวบ้านก็มีการทดลองในการทำการเกษตรของตนเองมาตลอด เป็นแต่เพียงว่าการทดลองทำสิ่งเหล่านั้นไม่เคยถูกบันทึกเท่านั้นเอง เช่น การทำแกงขี้เหล็ก แค่แปลงเอาใบขี้เหล็กออกมาเป็นขี้เหล็กที่กินได้ มันก็ผ่านการค้นหาองค์ความรู้ในการจัดการมาอย่างซับซ้อนพอสมควร เรารู้ได้อย่างไรว่าต้องเอาขี้เหล็กมาต้มให้จืดก่อน ถ้าต้มไม่จืดแล้วเอามาแกงเมื่อไรเสร็จแน่ ความรู้เหล่านี้มันเป็นความรู้ที่มาจากการปฏิบัติการจริงของชุมชนตลอด แต่การปฏิบัติการเหล่านั้นไม่เคยถูกบันทึก หรือเขียนขึ้นมา จึงทำให้คนทั่วไปมองว่า มันไม่ใช่ความรู้ เราก็เลยลืมหมดว่า เรามีความรู้ เราถูกทำให้รู้สึกว่า การเรียนการสอนที่บอกต่อกันมาจากรุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายายไม่ใช่ความรู้ ไม่ใช่วิธีการศึกษา ถ้าเป็นการศึกษาต้องเป็นการเรียนการสอนในตำรา ในห้องเรียน จึงจะเป็นความรู้ แต่ความจริงความรู้มันมีอยู่ในตัวเรา เพียงแต่ยังไม่ถูกดึงออกมาถ่ายทอด และไม่ถูกนำมาขับเคลื่อนสังคม เพราะเราถูกครอบงำมาตลอด

- **คิด ค้นหา ทำ และเรียนรู้ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ**

การค้นหาคำตอบ และการนำความรู้มาใช้ บางอย่างถ้าไม่ลงมือทำจริง เราจะไม่รู้คำตอบ เช่น ถ้าเราสงสัยว่า การสร้างจิตสำนึกของชุมชนแบบไหนจึงทำให้ชุมชนลุกขึ้นมารวมตัวต่อต้านภัยจากภายนอก เราก็อาจต้องมีการปฏิบัติการสร้างจิตสำนึกของชุมชนขึ้นมาจริงๆ โดยชุมชนต้องค้นหาวิธีการเฉพาะของชุมชนเองขึ้นมา ซึ่งถ้าเริ่มจากชุมชนคิด ชุมชนก็ขยับไปได้ เพราะคนในชุมชนเห็นความสำคัญเริ่มตื่นตัว ก็จะรวมตัวกัน ตัวอย่างเช่น การสร้างความเอื้ออาทรในสังคม ชุมชนรู้สึกว่าเดี๋ยวนี้ขาดไป มีความแตกแยกกันมากขึ้น เริ่มต้นด้วยคำถามง่ายๆว่า ถ้าชุมชนจะสร้างความเอื้ออาทรใครจะเป็นคนสร้าง มันก็ต้องเป็นชุมชน แล้วจะทำอย่างไร จึงจะสร้างขึ้นมาได้ พวกเขาก็เริ่มต้นมาพูดคุยกันก่อนว่าปัญหาของเขาคืออะไร เริ่มจากกระบวนการพูดคุย ค้นหาว่าเกิดอะไรขึ้น เป็นขั้นตอนของการวิเคราะห์ให้ลึกซึ้ง หลังจากนั้นก็วางแนวทาง และปฏิบัติการตามแนวทางนั้น โดยดูว่าการปฏิบัติการแต่ละขั้นจะนำไปสู่อะไรบ้าง จนสุดท้ายดูว่า มันเกิดความเอื้ออาทรขึ้นมา การปฏิบัติการตรงนี้เกิดจากชาวบ้านปฏิบัติการ แล้วได้องค์ความรู้ขึ้นมาชุดหนึ่ง เรียกว่า ชุดความรู้ในการสร้างความเอื้ออาทร ซึ่งมีการปฏิบัติการ 1-10 เป็นต้น ความรู้ตรงนี้ถือเป็นความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติการ ไม่ใช่ความรู้จากการสัมภาษณ์หรือแบบสอบถาม และตรงนี้เองที่เราเรียกว่า **"การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม"** ดังนั้นการวิจัยลักษณะนี้ ปัญหาการวิจัยต้องมาจากชุมชน วิธีการค้นหาคำ

ตอบ การแก้ปัญหาก็ต้องมีการตั้งคำถาม เพราะอาจมีได้หลายวิธีที่จะเลือกปฏิบัติการ ภาษาวิจัยเรียกว่า **"การเหลาประเด็นให้คม"** ขณะนี้กระบวนการทดลองการปฏิบัติการ วิธีการคิดเพื่อจะค้นหาวิธีการแก้ปัญหาของชาวบ้าน เป็นกระบวนการที่กำลังทำกันมากมาย และเป็นกระบวนการที่น่าจะได้รับการผลักดันและขยายวงกว้างออกไป ซึ่งการค้นหาองค์ความรู้แบบนี้ก็เพื่อไปช่วยยืนยันศักยภาพและสถานะองค์ความรู้ของชุมชนให้แกร่งขึ้น

- **ทำความเข้าใจพื้นฐานชุมชน คือความสำคัญอันดับแรก**

สำหรับการนำวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้จริง ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เรื่องยากเรื่องแรกคือ การที่หลายชุมชนยังแตกแยกกันอยู่ แล้วเราจะเอาชุมชนมาทำงานร่วมกันได้อย่างไร จุดที่น่าจะเริ่มควรเริ่มจากชุมชนที่มีความตื่นตัวระดับหนึ่งก่อน และควรเป็นจุดที่เราเคยทำงานกับชุมชนมาก่อน แต่ถ้าต้องเริ่มกับชุมชนใหม่ ควรจะให้เวลาประมาณ 1 ปี ในการไปทำความรู้จักกับชุมชนก่อนจะเริ่มสร้างงานวิจัย โดยเฉพาะการทำวิจัยเรื่องสิทธิซึ่งเป็นเรื่องอ่อนไหว เพราะมักจะถูกอีกฝ่ายหนึ่งมองว่า กำลังสร้างความวุ่นวาย สร้างอำนาจต่อรองกับรัฐโดยภาคประชาชน การทำงานชุมชนจะทำให้เราเข้าใจสถานการณ์ปัญหาของชุมชน เข้าใจความคิด พิธีกรรม ประเพณีของชุมชน รู้กระบวนการแสวงหาความรู้ของชุมชน และสิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้เราเข้าใจพื้นฐานของชุมชน นำมาช่วยในการวิเคราะห์การตั้งประเด็นคำถาม และคิดค้นปัญหาของชุมชน รวมทั้งวิธีการค้นหาคำตอบได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ดังนั้น ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการการอยู่ร่วมกับชุมชนเป็นเรื่องสำคัญมาก ที่ผ่านมานักวิจัยชอบไปทำงานกับชุมชนแบบฉาบฉวย ใช้ชุมชนเป็นเครื่องมือ หน้าที่ของนักวิจัยเชิงปฏิบัติการคือการไปช่วยบันทึก และตั้งคำถาม ช่วยวิเคราะห์เพิ่มเติม แต่ต้องพึงระวังอย่างเอาความคิดเรา ไปวิเคราะห์แทนชาวบ้าน ควรต้องให้ชาวบ้านเป็นตัวหลักในการวิเคราะห์ และนักวิจัยอย่าไปกังวลกับเรื่องการออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูลการวิจัยมากนัก ควรปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ

- **กรณีตัวอย่าง การวิจัยเพื่อแก้ปัญหาหนี้สิน**

ยกตัวอย่างงานวิจัยที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ชาวบ้านอยากวิจัยว่า ตัวเองจะลดหนี้ได้อย่างไร พวกเขาก็มาคุยกันทั้งหมู่บ้าน คัดเลือกนักวิจัยกันเองได้มา 15 คน มีผู้ใหญ่บ้าน อบต. ครู โดยครูเป็นคนช่วยบันทึก พอจัดทีมเสร็จก็มีการคุยถึงปัญหา ตอนนี้ใครเป็นหนี้กันเท่าไร หมู่บ้านเราเป็นหนี้กันเท่าไร ก็ได้คำตอบแบบเถียงไม่จบ 5 ล้านบ้าง 6 ล้านบ้าง ไม่ใช่คำตอบที่แน่นอน จึงคิดทำสำรวจหนี้สินของหมู่บ้าน โดยชาวบ้านออกแบบสำรวจกันเอง แล้วให้หัวหน้าคุ้มไปถามลูกบ้าน ก็ได้จำนวนหนี้มา พอเอาข้อมูลมาวิเคราะห์ พบว่าทั้งหมู่บ้านเป็นหนี้รวมกัน 18 ล้านบาท ชาวบ้านเห็นตัวเลขผงะ เงียบกันทั้งหมู่บ้าน แต่ตัวเลขก็ช่วยสร้างความสำนึกระดับหนึ่ง ชาวบ้านเริ่มคิดหาทางแก้ไข มีการถามกันต่อว่า ทั้งหมู่บ้านมีการใช้จ่ายกันอย่างไร ได้คำตอบไม่ชัดเจน

จึงการสำรวจกันอีกครั้ง โดยชาวบ้านแบ่งรายจ่ายกันเองออกมาได้ 17-18 ประเภท ผลการวิเคราะห์รายจ่ายพบว่า หนี้การศึกษาของลูกๆเป็นรายจ่ายสูงที่สุด นอกนั้นเป็นค่าอาหาร ค่าหวย พอออกมาแบบนี้ก็ต้องมาคุยกันว่า จะสามารถลดรายจ่ายตัวไหนลงได้บ้าง กลุ่มหนึ่งบอกว่าลดเรื่องหวยก่อนได้ไหม อีกกลุ่มบอกว่า เรื่องหวยลดยาก น่าจะลดเรื่องอาหารก่อน เพราะค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารมากผิดปกติ ทั้งๆที่ทำนากินเอง พืชผักก็ปลูกได้เอง สรุปว่า ทำทั้งสองวิธี แบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่คิดจะลดเรื่องหวย ก็มาตั้งคำถามว่า ทำอย่างไรคนจะซื้อหวยน้อยลง ก็มาพูดคุยกันว่าลำบาก เพราะใครๆก็อยากซื้อหวย

หลังจากนั้นจึงศึกษารายรับรายจ่ายการซื้อหวยในรอบปีที่ผ่านมา เขาก็ทำการศึกษาว่า ครัวเรือนหนึ่งซื้อหวยกี่ครั้ง ถูกหวยกี่ครั้ง ได้เงินเท่าไร แล้วเอาตัวเลขติดรอบศาลาหมู่บ้าน พบว่า ทุกครัวเรือนไม่มีใครมีรายได้จากการซื้อหวย รายจ่ายค่าหวยสูงแต่รายรับจากค่าหวยต่ำ บางคนไม่เคยได้เลยทั้งปี แต่ก็ยังซื้ออยู่ พอเอาผลการวิจัยออกมาชี้ให้เห็น ชาวบ้านก็เริ่มรู้สึกเหมือนกัน ปรากฏว่าการซื้อหวยลดลง นี่ก็ถือว่าเป็นวิธีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบหนึ่ง ชาวบ้านเป็นผู้ปฏิบัติการเอง ส่วนอีกกลุ่มที่ลดเรื่องอาหาร ก็มาวิเคราะห์กันว่า ค่าใช้จ่ายเรื่องการซื้อผักเยอะ จะแก้ปัญหาได้อย่างไร มีคนเสนอว่าน่าจะลองสร้างป่าขึ้น เพื่อจะได้เก็บผักจากป่า อีกคนก็บอกว่า น่าจะฟื้นฟูสวนครัวหลังบ้าน หรือในนาเพื่อลดรายจ่ายตรงนี้ ถ้าเกิดตรงนี้จะลดไหม ซึ่งตรงนี้มันเป็นขบวนการขับเคลื่อนไปทั้งระบบเลย แบบนี้เราเรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยชาวบ้านเป็นคนทำ และชาวบ้านก็จะตอบคำถาม มีคำตอบได้ด้วยตัวเอง *ผลการวิจัยที่ออกมาอาจไม่ได้ตอบว่า ชาวบ้านแก้ไขปัญหาการลดหนี้สินลงได้ แต่รายจ่ายหลายตัวก็เริ่มลดลง* และอันที่จริงเรื่องหนี้สินยังเป็นเรื่องโครงสร้างทางสังคม ไม่ใช่ว่าชาวบ้านเข้มแข็งแล้วจะรอดจากหนี้สินได้ เพราะมันเป็นเรื่องของโครงสร้างทางสังคม ระบบค่านิยมที่เข้ามาครอบงำหลายเรื่อง รวมทั้งอำนาจรัฐ อำนาจทุนที่ไหลไปในชุมชนด้วย เพราะฉะนั้นการแก้ไขปัญหาต้องแก้ที่ระบบโครงสร้างด้วย

- **สร้าง "เครือข่าย" เชื่อมโยงเพื่อสร้างพลังแห่งสิทธิชุมชน**

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทางที่เป็นจริงขณะนี้ เราสร้างจากฐานรากอย่างเดียวไม่พอ สร้างชุมชนให้เข้มแข็งอย่างเดียวอยู่ไม่ได้ ถ้าตราบใดอำนาจที่เหนือกว่ายังสามารถมีสิทธิ์ตัดสินอำนาจอันชอบธรรม ดังนั้น ระดับล่างจำเป็นต้องมีการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกันเพื่อบั่นทอนอำนาจข้างบนให้ลดลงด้วย เมื่อวันที่ 23 สิงหาคมที่ผ่านมา ผมได้เสนอนายกรัฐมนตรี ที่ขอนแก่นเรื่องยุทธศาสตร์คนจนว่า ไม่น่าทำยุทธศาสตร์คนจน แต่น่าจะทำยุทธศาสตร์แก้ไขปัญหาความรวย เพราะความรวยของคนทำให้คนจนจนลง ถ้าไม่รวยขึ้น คนจนไม่จนลง เพราะพวกคนรวยนี่เองที่ดูดซับทรัพยากรไป ฉะนั้นจะสร้างคนจนให้เข้มแข็งอย่างไร แต่ตราบใดที่คนรวยยังมีหนทางในการดูดซับทรัพยากรมากกว่า ดังนั้น เวลาเรามองเรื่องสิทธิจึงต้องมองทั้งระดับรากหญ้า และขณะเดียวกันต้องวิเคราะห์และต่อสู้กับการคุกคามจากกระแสโลกาภิวัตน์ อำนาจรัฐ อำนาจทุนด้วย ซึ่งกระบวนการวิจัยตรงนี้จะเป็นประโยชน์ในการขับเคลื่อนภาคประชาชนเป็นอย่างยิ่ง"

- **นำความจริงมาขับเคลื่อนทางสังคม**

จากประสบการณ์ร่วมทำงานวิจัยโครงการสิทธิ ระยะที่ 1 เรื่องสิทธิชุมชน ภาคอีสาน ที่ จ. เลย วันนั้นเราเข้าไปคุยกับชาวบ้านสัก 2 ชั่วโมง พบว่ามีสิทธิในชุมชนอยู่ประมาณ 35 สิทธิ จะเห็นเลยว่าความจริงชุมชนมีสิทธิมากมาย เพียงแต่ว่าสิทธิเหล่านั้นเขาจัดการไม่ได้ อย่างชาวบ้านคนหนึ่งบอกว่า เขาอยากไปเลี้ยงควายมากกว่าอยากไปนั่งในห้องเรียน อยากไปเรียนรู้เรื่องต้นไม้ต้นหญ้าจากของจริง นั่นเป็นเรื่องสิทธิ แต่สิทธิถูกทำลายโดยระบบการศึกษา จะปลูกข้าวพันธุ์นี้ก็ไม่ได้ เพราะว่าสิทธิเดิมถูกทำลาย หาพันธุ์เก่าไม่เจอ เพราะมีการส่งเสริมข้าวพันธุ์ใหม่จากรัฐ สิทธิที่หายไปเหล่านี้ชาวบ้านอยากค้นหา และเราก็ควรค้นหาความจริงเหล่านี้จากชุมชน ซึ่งชุมชนเขารู้อยู่เยอะแล้ว แต่นักวิชาการ และเอ็นจีโอจะช่วยกันอย่างไรในการที่จะค้นหาความจริงนั้นออกมา แล้วเอาความจริงนั้นมาขับเคลื่อนทางสังคมต่อไป

อ.ปิยะ กิจถาวร

ประการแรก การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นเครื่องมือที่ได้รับการยอมรับและได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นเครื่องมือที่เหมาะสม และสร้างการเรียนรู้ที่ดีให้กับทุกฝ่ายที่จะมาร่วมกันแก้ปัญหายากๆ หรือปัญหาที่ต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันให้มากขึ้น

ประการที่สอง จากประสบการณ์ที่เคยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมทำงานร่วมกับชาวประมงพื้นบ้านทางภาคใต้ตอนล่าง เรามีคำถามอยู่ 3 คำถาม

(1) *โจทย์การวิจัยต้องเป็นปัญหาหรือเป็นคำถาม เป็นเรื่องที่ชาวบ้านอยากรู้* การได้มาซึ่งโจทย์การวิจัยเป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะการวิจัยเป็นการหาคำตอบ เมื่อเราตั้งโจทย์ผิดคำตอบมันก็ผิดหมด แล้วการตั้งโจทย์ในชุมชนปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมาก ทั้งในแง่ของความไม่รู้ หรือด้วยความรู้ แต่อาจรู้ไม่ตรงกับปัญหาที่เป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งเรียกกันว่า "มายา" หรือ "อคติ" ดังนั้น กระบวนการแรกที่สำคัญที่สุดของงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ ต้องหาโจทย์ที่เป็นจริง และโจทย์ร่วมของชุมชนท้องถิ่น และควรเป็นโจทย์ซึ่งอยู่ในขอบเขตที่ชุมชนสามารถทำได้ด้วยตัวของเขาเอง ตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญ บางทีเราเห็นว่าประเด็นนี้เป็นโจทย์จริง แต่มันเป็นเรื่องซับซ้อนมากไป พอชาวบ้านทำไปสักพักก็จะหมดแรง จึงจำเป็นต้องหาโจทย์ที่เขาสามารถแก้ได้ด้วยมือของเขาเอง มีคำพูดว่า ความสำเร็จเล็กๆมันจะค่อยๆสะสม สร้างความมั่นใจ และจะนำไปสู่ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ได้ การตั้งโจทย์ของชุมชนต้องผ่านการพิสูจน์ ทดลอง ทบทวน พูดคุย ในหลายมุมมอง อาจจะไม่เฉพาะในกลุ่มชาวบ้านอย่างเดียว แต่คุยทั้งมุมมองนักพัฒนา นักวิชาการ เพื่อการกะเทาะและเจาะถึงแก่นของปัญหาที่เป็นจริงให้ได้ การมองปัญหานั้นอาจจะไม่มอง

เฉพาะตัวปัญหาเท่านั้น แต่อาจจะมองถึงวิธีการสร้างโอกาสที่จะประกาศตัวตน หาพื้นที่ทางเลือกต่างๆของชุมชนให้ได้ และที่สำคัญโจทย์นั้นจะต้องตอบได้ว่า ทำแล้วจะนำไปสู่อะไร โดยมองในเชิงของการเชื่อมโยง

ซึ่งชุดโครงการสิทธิมีช่องทาง มีโอกาส และได้เปรียบมากจากการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพราะมีระบบของการเชื่อมโยงวิธีคิดร่วมกันตั้งแต่ต้น มันมีคำตอบ แนวทาง กลไกต่างๆที่จะส่งผ่านความรู้ และแลกเปลี่ยนความรู้ได้ตลอดเวลา

(2) *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำอย่างไร* สิ่งสำคัญคือเราอย่าไปยึดติดว่า มีวิธีการอย่างไร แต่หัวใจที่สำคัญที่สุดคือ "การมีส่วนร่วม" และต้องมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง สามารถแสวงหาผู้รู้ หาเทคนิค หาเครื่องมือต่างๆไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงของชุมชน วิธีการมันมีเยอะมาก แต่เราไปจำเป็นต้องไปสร้างสิ่งใหม่ เพียงแต่ไปรื้อฟื้นสิ่งเก่า และเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมเข้าไป

(3) *ต้องตอบให้ได้ว่า ทำแล้วได้อะไร* เพราะหัวใจของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน มันอาจจะเหมือนเครื่องมือหนึ่งที่สามารถประสานความคิด ความขัดแย้งของผู้คนในสังคมเข้ามาได้ในระดับหนึ่ง ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ ทำให้ชุมชนหรือชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้น รู้จักคิดและสมารถให้ความหมายกับข้อมูลต่างๆได้ด้วยตัวของเขาเอง สุดท้าย การให้ความหมายกับข้อมูลสามารถบันทึกสรุปยกระดับเป็นชุดข้อมูลความรู้ของชุมชนได้ และชาวบ้านสามารถใช้ข้อมูลความรู้ไปปฏิบัติการณ์ในแง่มุมต่างๆได้ ไม่ว่าจะเป็นทะเล หรือป่า หรือเชื่อมโยงสู่ผู้เกี่ยวข้องอื่นๆในสังคม ผมเชื่อว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวบ้านได้

- **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคืออะไร**

การมีส่วนร่วมในที่นี้คือ ร่วมตั้งแต่การกำหนดว่า จะทำเรื่องอะไร โดยชาวบ้านเป็นคนกำหนด ขั้นที่สอง การปฏิบัติการจะต้องมีส่วนร่วมในทุกโอกาส โดยเฉพาะในแง่การเก็บข้อมูล กระบวนการของการเก็บข้อมูล การอธิบายข้อมูล และการให้ความหมายของข้อมูล บางทีมันเกิดขึ้นพร้อมกัน มันสร้างการเรียนรู้ร่วมกันตลอดเวลาในชุมชน เราอาจจะดึงคนที่มีช่วงอายุที่ต่างกันมาร่วมเรียนรู้กันได้ตลอดเวลา ซึ่งตรงนี้จะแตกต่างจากงานวิจัยแบบเดิม ที่ไปเก็บข้อมูล แล้วนักวิจัยมาตีความ ให้ความหมายเอง ซึ่งอาจจะผิดก็ได้ แต่วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น กระบวนการได้ข้อมูล การให้ความหมาย การตีความข้อมูล การเชื่อมโยงข้อมูลมันจะเกิดขึ้นตลอดเวลา ซึ่งมันเป็นกระบวนการสำคัญของการสร้างการเรียนรู้

อีกประการหนึ่งที่สำคัญ การวิจัยลักษณะนี้ควรทำตลอดไป ไม่ว่าพอมีโครงการก็ค่อยคิดทำ ไม่มีโครงการก็หยุดทำ ดังนั้นถ้าการวิจัยเกิดขึ้นและทำเองได้ด้วยฐานของชุมชน จะดีมาก ขอยกตัวอย่างประสบการณ์ที่เราเคยทำแล้วล้มเหลว เพราะการไม่ทำอย่างต่อเนื่อง เมื่อ 2 ปีที่แล้ว เราเคยไปร่วมพัฒนาโจทย์ให้กับศูนย์เลี้ยงเด็กกำพร้าที่บ้านมะนังตายอ อ.เมือง จ.นราธิวาส โดยครูและเด็กอยากจะเลี้ยงปลาและปลูกผัก โดยจะเอาปลาและผักนั้นมากินกันภายในศูนย์เพื่อการพึ่งตนเองให้ได้ กระบวนการพัฒนาโจทย์ทำกันมาประมาณ 6 เดือน สุดท้ายเซ็นสัญญากับโครงการวิจัยท้องถิ่น สกว. สองปีผ่านไป ปรากฏว่าโครงการล้มเหลว นั่นคือ ศูนย์ยังพึ่งตนเองไม่ได้ แต่เขาได้เริ่มเรียนรู้แล้วว่า ถ้าเขาจะปลูกผัก เขาจะปลูกอย่างไร จะเลี้ยงปลาอย่างไร แต่ก็ยังทำจริงไม่ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์

ความล้มเหลวนั้นเกิดจากอะไร เงื่อนไขสำคัญก็คือ เวลาออกไปทำวิจัยเชิงปฏิบัติการจริงๆ เราพบว่า *ฐานที่ชุมชนต้องการมากคือ กระบวนการติดตามหนุนเสริม* เราเลยสรุปบทเรียนกันว่า การพัฒนาให้ได้โจทย์มาเป็นเรื่องไม่ยาก ไม่ง่าย แต่สิ่งที่ทำยากยิ่งกว่าคือ กระบวนการติดตามหนุนเสริมต้องเกิดขึ้นตลอดเวลา ผมขอตั้งข้อสังเกตกับโครงการสิทธิว่า กระบวนการติดตามหนุนเสริมถือเป็นหัวใจสำคัญ สิ่งสำคัญของการวิจัยคือเรื่องระหว่างทาง คงต้องมาคิดว่า ในการทำงานเราจะมีกระบวนการติดตามหนุนเสริมอย่างไร เพราะในทางปฏิบัติจริง ชีวิตจริงของชุมชนนั้นซับซ้อน และมีหลายหน้า เขาต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดตลอดเวลา การศึกษาวิจัยเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เราพยายามชวนให้เขามาทำ พอเขามาทำสถานการณ์ปัญหาที่เขาเจอเรื่องราวต่างๆ อาจทำให้อะไรหลายอย่างเกิดขึ้น อย่างที่บ้านมะนังตายอ สิ่งที่เราเจอคือ น้ำท่วม ฝนแล้ง ครูไม่มีเวลา ต้องไปสอนเด็ก พอปิดเทอมเด็กก็ต้องกลับบ้าน ไม่มีเวลามาปลูกผักเลี้ยงปลา แต่อย่างน้อยที่สุดเขาก็ได้เรียนรู้แล้วว่า ปัญหาคืออะไร ถ้าจะทำใหม่ จะแก้อย่างไร นี่คือ ตัวอย่างที่หนึ่ง

ตัวอย่างที่สอง เป็นเรื่องของการพยายามประมวลข้อมูลสถานการณ์ปัญหาพื้นที่ชายแดนภาคใต้ ก็มีความพยายามของคนกลุ่มหนึ่งอยากจะดูว่า จริงๆแล้วปัญหาของชาวบ้านชายแดนภาคใต้คืออะไรกันแน่ งานตรงนี้ไม่ถึงกับเป็นงานวิจัย แต่เราใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจัดเวทีประชาคมให้ชาวบ้าน 9 อำเภอ 3 จังหวัด คนประมาณ 500 กว่าคน ข้อเท็จจริงที่ได้พบว่า ปัญหาที่ชาวบ้านบอกมากับปัญหาที่ทางสื่อมวลชนบอกให้เป็นคนละเรื่องกันเลย สื่อมวลชนพยายามเสนอประเด็นปัญหาการใช้ความรุนแรง ความขัดแย้ง กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ แต่ปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้านคือ ความยากจน และเรื่องการศึกษาที่ไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนสร้างเงื่อนไขรีดไถข่มเหงประชาชน และนโยบายรัฐที่ไม่สอดคล้องกับท้องถิ่น

ตรงนี้คือจุดเริ่มต้นการตั้งโจทย์ เพื่อนำไปสู่การหาคำตอบการแก้ไขปัญหาชายแดนภาคใต้ที่ถาวรต่อไป นี่คือกระบวนการเล็กๆที่นำมาสู่กระบวนการตั้งโจทย์ ตั้งคำถามหาปัญหาร่วม รูปธรรมตัวอย่างตรงนี้เพื่อพยายามจะบอกว่า เวลาที่เราทำงานวิจัยกับชุมชน จะต้องทำให้มันง่ายที่สุด ชัดที่สุด และเหมาะสมกับเวลาที่เขาทำได้จริงที่สุด เพราะถ้าเราไปทำงานวิจัยเต็มรูปแบบ มันจะยากมาก

และสุดท้ายจะถูกวิธีการ กลไก เครื่องมือต่างๆเข้ามาทำให้รู้สึกท้อถอย ไม่ประสบความสำเร็จ และทิ้งเครื่องมือไป แต่จริงๆงานวิจัยคือวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำอยู่แล้ว เพียงแต่เราอยากทำให้มันเป็นระบบมากขึ้น มีคำถามรวมที่ชัดเจน มีกระบวนการหาคำตอบที่เชื่อถือได้มากขึ้น และผลสุดท้ายได้คำตอบ ที่ชาวบ้านยืนยันได้ในระดับหนึ่ง เพื่อจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำไปสู่การตอบคำถามอื่น

นี่คือประเด็นสำคัญ เพราะเวลาทำวิจัย โดยเฉพาะทางนักวิชาการ จะมีข้อเสียว่า เราจะมองงานวิจัยตลอดเส้นทาง แต่ในวิถีชีวิตจริงๆมันไม่ใช่ บางทีเราต้องมาช่วยกันออกแบบว่าต้องทำเป็นขั้นเป็นตอนอย่างไร แต่ผมคิดว่าเราตั้งโจทย์ได้ถูก แล้วให้สังคม ผู้เกี่ยวข้องต่างๆหาคำตอบกันเอง อย่างไรก็ตาม ในการตั้งโจทย์อาจต้องอาศัยการคุย การทบทวน การตั้งคำถาม การแลกเปลี่ยนความเข้าใจให้ตรงกันว่าเราจะทำอะไร *สิ่งที่ต้องระวังในการตั้งโจทย์คือ การคิดลอกเลียนแบบ*

- **การตั้งโจทย์ที่ดีควรจะคิดจากฐานของชุมชนจริง ๆ**

การตั้งโจทย์ที่ดีควรจะคิดจากฐานของชุมชนจริงๆ โดยการตั้งโจทย์ต้องเกิดจากความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกตระหนัก หรืออาจารย์สุทธิวงศ์ใช้คำว่า "หมายรู้" อีกด้านหนึ่งการตั้งโจทย์ต้องแยกให้ออกระหว่างเรื่องของความจริง ที่เราใช้คำว่า "ภูมิปัญญา" กับ "มายา" คือความไม่รู้ ซึ่งทุกคนมี แต่ว่า "กระบวนการมีส่วนร่วม" จะช่วยกะเทาะมายาออกมาให้เห็นความจริง กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ดี ถ้าจัดวิธีการให้เหมาะสม มันจะไม่มีมายาของวิชาการ แม้กระทั่งมายาของชาวบ้าน หรือมายาของเอ็นจีโอเข้าไปครอบงำ แต่ทุกคนจะเข้าถึงความเป็นจริงได้ดีที่สุด

อีกประการหนึ่ง การตั้งโจทย์ต้องพยายามใช้สายลากลึก ดึงเข้าไปให้ถึงปัญหาที่เป็นแกน แต่ขณะเดียวกันก็ต้องอยู่ในขอบเขต ชาวบ้านทำได้ด้วยมือของตัวเอง

- **นวัตกรรมในการทำรายงานวิจัย**

ประเด็นต่อไปคือ เรื่องการบันทึกข้อมูล ที่ผ่านมา เราล้มเหลวมากในแง่ของการบันทึกข้อมูล เพราะมีการโต้แย้งต่อสู้ทางความคิดตลอดเวลา ชาวบ้านบอกเขียนไม่เป็น เราก็บอก คุณต้องหัดเขียน ถ้าไม่หัดวันนี้ วันหน้าก็ไม่เป็น มันก็เลยไปติดในแง่ของหนังสือ แต่จริงๆแล้ว เราต้องยอมรับว่าในแง่ของการวิจัย การสร้างหลักฐานต้องมี และหลักฐานนั้นจะต้องเป็นหลักฐานยืนยันพิสูจน์ และเชื่อถือได้ คำถามคือ เราจะสร้างหลักฐานอย่างไร ผมคิดว่างานวิจัยสิทธิชุมชนอาจจะช่วยสร้างสิ่งที่เรียกว่า "นวัตกรรมในการทำรายงานวิจัย" ที่หลากหลายรูปแบบได้ เช่น ที่ จ.นครศรีธรรมราช ชาวบ้านลองทำวิจัยและบันทึกออกมาในรูปคำกลอน ลิเก วิธีแก้ไขเรื่องการบันทึกข้อมูล ผมคิดว่า ...เราต้องบอกชาวบ้านตั้งแต่ต้นว่า งานนี้คุณต้องเขียนนะ แต่การเขียนอาจสร้างเป็นกระบวนการเขียนร่วมกันขึ้นมา นั่นแปลว่า ระหว่างทางของการทำวิจัย การจดบันทึกจะต้องเกิดขึ้นคู่ขนานตลอดเวลา และควรเป็นการบันทึกที่ทำในเวที เช่น ตอนนั่งคุยกัน มีคนหนึ่งคอยเก็บประเด็น ขึ้นกระดาษชาร์ท มันก็จะ

ปรากฏให้ทุกคนได้เห็น และทุกคนก็ช่วยกันตรวจสอบข้อมูลด้วยว่าจริงหรือเปล่า กระบวนการแบบนี้สำคัญ เพราะจะได้ข้อมูล ได้มีการวิเคราะห์แลกเปลี่ยนข้อมูล ได้มีการให้ความหมายของข้อมูล และมีการจดบันทึกข้อมูล รวมทั้งมีการตรวจสอบข้อมูลในเวลาเดียวกัน

- **เป้าหมายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง**

ในเรื่องการปฏิบัติการ *จุดเด่นของโครงการสิทธิคือ การเรียนรู้ร่วมกันบนฐานทรัพยากร* โดยเรียนรู้ในเรื่องสถานการณ์ปัญหา และแนวทางการสร้างโอกาส ผมมองว่า การเรียนรู้ที่เราใช้คำว่า "สมรรถนะแห่งสิทธิ" การผนึกความเป็นชุมชน มันอยู่ในกลุ่มของการปฏิบัติการ ซึ่งผมขอเสนอในเชิงปฏิบัติ เราต้องให้กำลังใจชุมชน หรือคนทำงาน เราต้องหาผู้รู้ และต้องวางแผนการจดบันทึกตั้งแต่ต้นให้ดี รวมทั้งการจัดหมวดหมู่ การให้ความหมายกับข้อมูล แยกแยะ และสร้างความเชื่อมโยง สิ่งเหล่านี้ต้องเกิดขึ้นตลอดเวลาของกระบวนการทำงานจริงในพื้นที่ *สุดท้ายต้องตอบคำถามของชาวบ้านทุกคนได้ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายที่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ว่าเราทำแล้วได้อะไร* เช่น สิ่งที่เราทำ เราสามารถให้ความหมายของข้อมูลได้เอง นำไปปฏิบัติการบนฐานของข้อมูล ให้สังคมได้รู้ และสุดท้ายเป็นการนำไปสู่การพึ่งตนเองของชาวบ้าน

- **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับโครงการสิทธิ**

ประเด็นสุดท้าย *เราจะใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับโครงการสิทธิได้อย่างไร*

งานแรกคือ การคัดเลือกกลุ่มคนเป้าหมาย เพื่อมาสร้างงานเรียนรู้บนฐานทรัพยากร ปัญหาที่เป็นอยู่ของชุมชน โดยการได้ข้อมูลตรงนี้มา เราสามารถใช้การศึกษาโดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ เริ่มจากเรื่องของฐานทรัพยากร ชี้ประเด็นออกมาว่า ปัญหามันอยู่ตรงไหน ศึกษาสถานการณ์ปัญหาตรงนี้เพื่อสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน งานต่อไปคือ การเรียนรู้เรื่องสิทธิ ผ่านสถานการณ์ปัญหาด้านฐานทรัพยากร นี่คือกระบวนการเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนบนฐานทรัพยากร ซึ่งมี 2 ตัวที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ (1) ฐานทรัพยากร ซึ่งชาวบ้านชัดเจน มันเป็นชีวภาพ และความอยู่รอดของเขา และ (2) สิทธิชุมชน ซึ่งเขามีอยู่แล้ว โดยโครงการสิทธิเข้ามาทำให้สิทธิตัวนี้มีความเป็นตัวเป็นตนมากขึ้น กระบวนการที่จะเชื่อมโยง 2 ตัวนี้คือ กระบวนการเรียนรู้เรื่องสิทธิ และมีเครื่องมือที่เรานำมาใช้คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

คุณทรงพล เจตนาวณิชย์

คำว่า "การวิจัยเชิงปฏิบัติการ" คือ กระบวนการสร้างความรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง โดย "ความรู้" ที่ได้ ในความเข้าใจทั่วๆไปมันมีความหลากหลาย บางทีความรู้เป็นแค่ข้อมูล บางทีเป็นแค่ความรู้แต่ยังไม่เป็นปัญญา จะมี 3 ระดับ คือ ข้อมูล ความรู้ และปัญญา ถ้าเราพูดจากแนวคิดพุทธศาสนา ก็คือการมีความรู้ระดับปัญญา ทุกวันนั้นสถาบันการศึกษาทั้งหลายสอนเรื่องความรู้ แต่เราจะพบว่า บางทีเรามีความรู้มาก แต่เราก็เอาตัวไม่รอด เรารู้แต่เราแก้ไขปัญหาไม่ได้ เพราะความรู้เหล่านั้นถือเป็นความรู้ที่มันยังไม่ถึงระดับปัญญา ผมอยากแยกให้เห็นว่า ในกระบวนการสร้างความรู้สามารถเกิดได้ทั้ง 3 ระดับ

ขณะนี้เรามีเวทีเรียนรู้ คิดทำ สรุป และแลกเปลี่ยน แต่คำถามคือ สิ่งที่เราทำกับงานวิจัยที่เราพูดมันมีความเหมือนและความแตกต่างอย่างไรบ้าง ผมขอตั้งเป็นประเด็นไว้ จากที่อาจารย์ทั้งสองท่านพูดมา กระบวนการการทำงานวิจัยคือ (1) การตั้งโจทย์ ตั้งคำถาม จากการวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่แล้วพัฒนามาเป็นโจทย์ที่แหลมคม หลังจากนั้นเราก็ทำ (2) กระบวนการหาความรู้ เริ่มจากการหาข้อมูล ซึ่งหาได้จากหลายส่วน เช่น ผู้รู้ สถานที่ สิ่งของ อย่างที่นักโบราณคดีทำกันการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยดูว่าตัวประวัติศาสตร์นั้นสร้างความรู้อะไรขึ้นมา และประวัติศาสตร์นั้นถูกเอามาใช้ในบริบทของชุมชนอย่างไร สิ่งสำคัญคือ เมื่อได้ข้อมูลแล้ว เราต้องมาพิจารณา กลั่นกรองวิเคราะห์ วิจารณ์ข้อมูล ที่เราได้มาให้เป็นกระบวนการ โดยทำให้เกิดข้อมูลความรู้และปัญญา ซึ่งจะอยู่ในระดับไหนขึ้นอยู่กับคุณภาพของการคิด ความเข้มข้นของการพิจารณา กลั่นกรองวิเคราะห์ วิจารณ์ และสรุปอย่างละเอียดรอบคอบ และมีโลกทัศน์ที่กว้างขวาง (3) การลงมือปฏิบัติการ ภาพรวมที่เราจะนึกได้จากการลงมือปฏิบัติตรงนี้คือ เมื่อเราตั้งโจทย์การวิจัย เรามีคำถามว่า "เอ๊ะ" มันคืออะไร พอเราลงมือทำวิจัย แล้วมันเกิดผล มันก็คือ อ๋อ ซึ่งมันจะเกิดขึ้นที่ตัวคนทำวิจัยและตัวชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการ ฉะนั้นสิ่งที่เรากำลังทำอยู่นี้ คือ เราเป็นผู้สร้างกระบวนการให้เกิด เอ๊ะ และ อ๋อ กับชาวบ้าน โจทย์ของเราจึงอยู่ที่การสร้างกระบวนการให้ชาวบ้านเกิด เอ๊ะ และ อ๋อ ขึ้นมาได้อย่างไร ผมมีประเด็นที่จะพูดประมาณ 4 ประเด็น

ประเด็นที่ 1 คือ การให้ความหมายของงานวิจัย กระบวนการวิจัยเป็นการพัฒนาไม่ใช่เฉพาะชุมชนและสังคม แต่เป็นการพัฒนาตัวเราเองด้วย กรณีเรื่องสิทธิ ผมคิดว่า ถ้าเราจะเข้าใจเรื่องสิทธิได้ดีมันต้องเริ่มจากการดูภายใน งานวิจัยมันจะต้องไปสร้างกระบวนการให้เกิดปัญญาที่มันเชื่อมโยงระหว่างภายนอกกับภายใน เรื่องสิทธิเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวที่สุด เริ่มจากภายในครอบครัว เรามีการละเมิดสิทธิคนในครอบครัวกันเองหรือไม่ ขณะเดียวกันถ้าเรามองในระดับที่ทำงาน เราละเมิดสิทธิเพื่อร่วมงานหรือไม่ ตรงนี้คือฐานคิดที่สำคัญ ถ้าเราเข้ามาย้อนดูตัวเรา มันจะช่วยทำให้เราเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนและประเทศที่สลับซับซ้อนได้มากขึ้นว่าเพราะอะไร อย่างไร เพราะสิทธิที่เริ่มจากครอบครัว ภายในตัวเราเอง ตัวแปรมันจะน้อย แต่ถ้าเราไปเริ่มค้นดูจากภายนอก การละเมิดสิทธิชุม

ชน เราจะเห็นตัวแปรมากมายมหาศาล ที่มีความซับซ้อน จนเราแยกแยะไม่ออก ขณะเดียวกัน เราก็ไม่สามารถเชื่อมโยงเข้ามาภายในตัวเราได้ เรื่องสิทธิมันก็จะกลายเป็นเรื่องภายนอกอยู่ตลอดเวลา และเราก็จะไม่ตระหนักรู้อย่างถึงแก่นแท้จริง ผมคิดว่าโครงการนี้น่าจะเป็นกระบวนการวิจัยที่ทำแล้ว ผู้ที่ร่วมกระบวนการทั้งหลายจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจต่อเรื่องสิทธิ ไม่ใช่ต่อเรื่องปัญหาของชุมชนสังคมอย่างเดียว แต่มันควรจะมีผลมาถึงภายในใจเราว่า เราได้เที่ยวละเมิดสิทธิคนอื่นด้วยหรือเปล่า มิฉะนั้นแล้วกระบวนการวิจัยมันจะไม่ได้ช่วยสร้างปัญญาให้กับผู้ร่วมกระบวนการอย่างแท้จริง

ประเด็นที่ 2 การละเมิดสิทธิ หรือไม่ละเมิดสิทธิ มันมาจากเจตนา และไม่เจตนา กรณีการละเมิดสิทธิโดยเจตนา มันจะเกิดจากการเห็นแก่ตัว อำนาจนิยม และผลประโยชน์ ส่วนที่มาจากไม่เจตนา จะเป็นตัวที่มองยาก เพราะมีวัฒนธรรมประเพณีเป็นตัวครอบงำอยู่ ผมคิดว่า ความหมายเรื่องสิทธิเราควรจะมองทั้งเป็นเรื่องที่ไกลตัวและใกล้ตัว ถ้าเราเริ่มต้นพยายามทำความเข้าใจเรื่องสิทธิที่ใกล้ตัว เราก็จะเข้าใจเรื่องสิทธิที่ไกลตัว และเรื่องของภายนอกได้อย่างแท้จริง แต่ถ้าเราไปศึกษาเรื่องไกลตัว แล้วเราทิ้งเรื่องสิทธิใกล้ตัว มันคงไม่มีทางเข้าใจ หรือสร้างปัญญาได้ต่อ

เมื่อประมาณ 2-3 อาทิตย์ที่แล้ว ผมได้มีโอกาสไปคุยกับผู้ใหญ่วิบูลย์ ผู้ใหญ่บอกว่า มีข้อสรุปของชาวบ้านว่า การที่ชาวบ้านจะเข้มแข็งได้มีปัจจัยอยู่ 4 ประการคือ (1) การวิเคราะห์ตัวเอง ให้เข้าใจตัวเอง แล้วเราจะพบว่า บางทีปัญหามันไม่ได้เกิดขึ้นจากภายนอกอย่างเดียว แต่มันเกิดขึ้นจากภายในตัวเอง ที่เราไม่จัดการ อย่างเช่น เรื่องค่าใช้จ่าย หลายเครือข่ายค้นพบว่า หลายอย่างที่เป็นค่าใช้จ่าย เขาสามารถผลิตได้ และแลกเปลี่ยนในเครือข่ายกันได้ และสุดท้ายมันจะนำไปสู่เรื่องธุรกิจชุมชน และอุตสาหกรรมชนบทในเครือข่ายนั้นเอง ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าให้ผมฟังว่า ในเครือข่ายของผู้ใหญ่วิเคราะห์แล้วว่า มูลค่าของค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในชุมชน ชาวบ้านสามารถร่วมกันผลิตได้ไม่ต่ำกว่า 300 ล้านบาท แต่มันเกิดปัญหาที่ไม่มีการเกาะตัว ไม่เกิดการวิเคราะห์ตัวเอง และไม่ได้ลุกขึ้นมาทำร่วมกันอย่างจริงจัง ซึ่งกระบวนการนี้ต้องใช้เวลาเยอะเหมือนกัน

ประเด็นที่ 3 และ 4 ผมคิดว่าเกี่ยวข้องกันคือ การรู้จักคุณค่าของฐานทรัพยากร และการพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการ การศึกษาของเราไม่เคยทำให้ชาวบ้านหรือเราเข้าใจคุณค่าของฐานทรัพยากรที่อยู่รอบตัวเรา เราจะเห็นว่าชาวบ้านหลายส่วนยังจัดการทรัพยากรในครัวเรือนให้มีประสิทธิภาพไม่ได้ อาจเป็นเพราะระบบการศึกษาหรือระบบที่ผ่านมาไม่ได้เอื้อ ในโครงการวิจัยควรมองเรื่องนี้ให้เป็นกระบวนการทางสังคม และเป็นเรื่องการปฏิรูปการเรียนรู้ การปฏิรูปการศึกษาที่แท้จริงของชุมชน ตัวกระบวนการที่เข้าไปเกี่ยวข้องล้วนเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับตัวกลุ่มเป้าหมายได้วิเคราะห์ตัวเอง วิเคราะห์สถานการณ์ รู้จักคุณค่าของฐานทรัพยากรและสุดท้ายคือสามารถพัฒนาขีดความสามารถการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนของตนเอง และทั้ง 4 ประเด็นเราก็เอาประเด็นเนื้อหาเรื่องสิทธิมาเชื่อมโยงเพื่อนำไปสู่การรักษาสิทธิชุมชนในการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชน

ดร.สรยุทธ รัตนพจนารถ

ในอดีต งานวิจัยจะมีลักษณะเป็นโครงการที่มีเป้าหมายอันหนึ่ง โดยคนภายนอกเป็นผู้กำหนด และเข้ามาในชุมชนเพื่อเก็บข้อมูล หลังจากนั้นนักวิจัยนำข้อมูลไปวิเคราะห์ สรุปออกมา จบโครงการ บางโครงการก็สร้างผลกระทบหลายอย่างทั้งที่เป็นบวกบ้าง และเป็นลบก็เยอะ รวมทั้งทำแล้วชาวบ้านก็ไม่ค่อยมีส่วนเกี่ยวข้อง

แต่สิ่งที่เรากำลังจะทำ คือ การมีเป้าหมายระยะยาว ชาวบ้านและนักพัฒนาร่วมกันตั้งโจทย์ วางแผนเก็บข้อมูล รวมทั้งสะท้อนผลที่ได้มา และปรับแผนตามผลที่สะท้อนออกมา เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติการที่ดีขึ้น กระบวนการนี้คือ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จุดแข็งของการวิจัยลักษณะนี้คือ การมีกระบวนการย้อนมาสะท้อน เพื่อสรุปความคิด และปรับแผนเพื่อนำไปปฏิบัติการต่อ งานวิจัยชุมชนที่ไม่มีการปฏิบัติการ จะมีจุดอ่อนตรงที่ไม่มีการสร้างความรู้ใหม่ แต่งานวิจัยลักษณะนี้คือ กระบวนการสร้างความรู้

ประเด็นที่สอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มันมีระดับและมีพัฒนาการ ผมคิดว่างานวิจัยของโครงการสิทธิสามารถพัฒนาการมีส่วนร่วมไปได้มาก เพราะเป็นงานที่มาจากฐานความเป็นจริงของชีวิต เมื่องานวิจัยเสร็จ ผลการวิจัยก็จะฝังอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่เป็นคนริเริ่มมาทำกิจกรรม และการวิจัยร่วมกัน ตรงนี้เวลาเราทำแผน เราควรวางแผนงานแบบมีส่วนร่วมด้วย โดยเป็นการมีส่วนร่วมที่ไม่ใช่เฉพาะชาวบ้าน และแต่เป็นหลายฝ่ายที่มีส่วนได้ส่วนเสียด้วย ซึ่งต่อไปตรงนี้จะกลายเป็นจุดแข็งที่ทำให้ผลการวิจัยเป็นที่ยอมรับ สื่อสารกับสังคมได้ และมีการปฏิบัติการต่อไประยะยาวในชุมชน ทำให้งานตรงนี้มีฐานรากของชุมชนอย่างแท้จริง รวมทั้งเป็นการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่ และเป็นการเปิดประเด็นพื้นที่ทางสังคม ทางด้านนักวิชาการก็ได้เรียนรู้ความเป็นจริงของชีวิต นำความจริงเหล่านี้ไปสร้างวาทกรรม สร้างแนวร่วม ประสานความรู้ทั้งด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาตร์ และวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างพลังในการสื่อสารต่อสังคมได้มากขึ้น และตรงประเด็นนี้จะช่วยตอบคำถามที่หลายท่านกังวลใจว่า ผลการวิจัยจะไปสร้างความเชื่อถือได้อย่างไร ผมคิดว่าคำตอบ คือ การดึงการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันในโครงการ

5.สรุปแนวทางการเก็บข้อมูลด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ[22]

5.1 ข้อสรุปจากการนำเสนอของกลุ่มย่อยในการวิเคราะห์แผนวิจัยเชิงปฏิบัติการ มีดังนี้

(1) ประเด็นการวิจัย และโจทย์ย่อยไม่ชัดเจน
(2) การเรียนรู้และ ปฏิบัติการยังถูกแยกจากกัน
(3) การมีส่วนร่วมยังไม่ชัดเจน ขอให้สนใจเรื่องกระบวนการเคลื่อนไหวกับพันธมิตรต่างๆ

5.2 ข้อเสนอแนะ

(1) โจทย์ย่อยจะต่อเนื่องหรือถอดมาจากโจทย์ใหญ่ ก่อนที่จะได้โจทย์ย่อยต้องมีการลำดับความสำคัญของปัญหาในระยะเวลาหนึ่ง เช่น มียุทธศาสตร์ของ 3 ปีและกำหนดโจทย์ใหญ่ ยุทธศาสตร์จะช่วยจุดประกายความคิดและความรู้สึกของคนทำงานด้วยกันให้มีทิศทางเดียวกันเป้าหมายร่วมกัน โดยมีวิธีกระบวนการกิจกรรมหลากหลายออกไป
(2) ความสำคัญของการสะท้อนหรือการสรุปบทเรียน คือทำให้สามารถปรับแผนงานของครั้งต่อๆไป ดังนั้นทุกปฏิบัติการจะมีการสรุปบทเรียน
(3) ควรกำหนดแผนหรือจังหวะก้าวต่อไปที่เชื่อมโยงกับสิ่งที่ทำมาแล้ว โดยมุ่งเน้นความเปลี่ยนแปลงอย่างมีพัฒนาการทั้งแนวตั้งและหรือแนวนอน
(4) ข้อควรคำนึงคือการเร่งกิจกรรม หรือทำมากๆ ทำให้เกิดเกี่ยวประสบการณ์ได้น้อยลง
(5) ควรชัดเจนเรื่องบทบาทของคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องและจัดความสัมพันธ์ให้เหมาะสม เช่นเรื่องบทบาทผู้นำ
(6) ควรตั้งคำถามให้เชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิ มองชุดคำถามไม่แยกจากกันโดดๆ

6. สรุปเนื้อหาการอบรมเรื่องเตรียมการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชน[23]

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อที่จะขยายฐานชาวบ้าน โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนคือ คนในระดับท้องถิ่น เราต้องมาสรุปประมวลกลุ่มเป้าหมายที่เราจะทำงานด้วย ซึ่งมีหลายระดับ ดังนี้

ระดับที่ 1 ชาวบ้าน ผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการโดยตรง ซึ่งอาจครอบคลุมทั้งในหมู่บ้านไปจนถึงหลายอำเภอ หรือ หลายจังหวัด

ระดับที่ 2 นักพัฒนาและกลุ่มองค์กรชาวบ้านในระดับแกนนำ

ระดับที่ 3 สาธารณชน

---

[22] สรุปโดย ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

[23] วิทยากร โดย คุณเรวดี ประเสริฐเจริญสุข โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

<u>เป้าหมาย</u>ของการจัดกระบวนการเรียนรู้ครั้งนี้ เพื่อให้เขามาเข้าใจตัวเนื้อหาสาระของปัญหา และสามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงในมิติเรื่องสิทธิได้ โดยผู้จัดกระบวนการต้องจัดให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ที่จะเข้าไปคุย

<u>รูปแบบ</u>การจัดเพื่อจะขยายการเรียนรู้ระดับชุมชนมีหลายลักษณะ ตั้งแต่การไปนั่งเสวนากันอย่างไม่เป็นทางการ การพาไปดูงาน เพิ่มเติม : การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การประชุมชี้แจงจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การขยายการเรียนรู้ ฯลฯ) แต่วันนี้จะขอพูดถึงการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นทางการ เช่น การจัดเวที เริ่มต้น (1) เราต้องมีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน (2) มีเนื้อหาที่ชัดเจน สำหรับการคุยกับกลุ่มเป้าหมาย (3) มีวัตถุประสงค์ และผลที่คาดว่าจะได้รับในการจัดชัดเจน เช่น จัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดความตระหนัก และความเปลี่ยนแปลง (4) สรุปบทเรียน

สำหรับโครงการสิทธิชุมชนศึกษา โจทย์สำคัญที่พวกเราต้องช่วยกันหาคำตอบ เพื่อนำไปสู่การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย คือ

1. ประเมินสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการรู้เรื่องราวของตนเอง และสังเคราะห์มันออกมาว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมันเกิดผลกับชุมชนและทรัพยากรอย่างไรบ้าง รู้ว่าใครมาเกี่ยวข้องกับเรา เกี่ยวอย่างไร และมันมาสัมพันธ์กับตัวสิทธิดั้งเดิมของเรา หรือสิทธิที่เขารับรองตามกฎหมายอย่างไร
2. การสำรวจต้นทุนเดิมของตัวเอง และต้นทุนใหม่มาลิดรอนหรือเสริมของเก่าอย่างไร และต้นทุนใหม่นั้นก่อให้เกิดปัญหาหรือประโยชน์กับเราอย่างไร และนำคำตอบที่ได้มาเขียนให้เป็นระบบ ทำเป็นรายงาน และแตกรายละเอียดออกไป

สำหรับ<u>การจัดกระบวนการเรียนรู้</u> เราสามารถแยกออกได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ

<u>ขั้นที่ 1</u> ขั้นของการเตรียมงาน ก่อนไปจัดกระบวนการ (1) เราต้องมาประเมินสถานการณ์ร่วมกับชาวบ้าน โดยการจัดควรทำให้ชาวบ้านรับรู้จนรู้สึกได้ว่า อ๋อ นี่เองหรือที่เขาเรียกว่า "สิทธิ" แต่แค่นั้นยังไม่พอ ต้องให้ชาวบ้านพูดออกมาด้วยว่า เอ้า เอาด้วยกัน เราจะทำอะไรกันต่อไปนี้ (2) การประเมินกลุ่มเป้าหมาย เพื่อการขยายผลงาน โดยต้องรู้ว่ากลุ่มเป้าหมายของเรามีจุดที่ต้องการเสริมความรู้อย่างไรบ้าง ด้วยขั้นตอนไหน วิธีการอะไร

อย่างไรก็ตามในขั้นเตรียมงานนี้ เราอาจต้องเตรียมตัวเป็น 2 ระยะ ระยะที่ 1 เตรียมตัวระหว่างทีมทำงานภายในให้ชัดเจนทั้งในเนื้อหา และขั้นตอนการทำงาน ระยะที่ 2 หลังจัดเสร็จ ต้องมีการมาประเมินผลงานเพื่อจะนำไปปรับปรุงต่อไป อย่างเช่น เราจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้าน เราพบว่า เราคงไม่สามารถจัดทุกเรื่องลงภายใน 1 เวทีได้ เพราะผู้รับไม่สามารถจะรับได้ทุกเรื่องในเวลาที่จำกัดเช่นกัน จึงต้องมีการมาวางระยะงาน และหนุนเสริมติดตามงานเป็นระยะ โดยวางแกน

หลักของเรื่องที่จะให้เรียนรู้ และมาวางกระบวนการขั้นตอนในการทำงานเพื่อให้รายละเอียดของแต่ละเรื่องต่อไป

ขั้นที่ 2 วางเนื้อหาสาระหลักของเรื่องที่จะให้เรียนรู้ รวมทั้งวางระยะงานที่จะให้เรียนรู้ในแต่ละเรื่องอย่างไร หลังจากนั้นกำหนดกระบวนการ ขั้นตอน และวิธีการที่จะจัดการเรียนรู้ รวมทั้งกำหนดวิธีการว่า ในขั้นตอนและกระบวนการนั้นจะมีการจัดอย่างไร แล้วเราต้องมีการเตรียมการทั้งกิจกรรมและผู้ที่จะร่วมเรียนรู้ โดยในขั้นนี้เราต้องคิดล่วงหน้าก่อนจัดกิจกรรม

ขั้นที่ 3 หลังจัดกิจกรรมเสร็จ เราต้องมาประเมินว่า บรรลุผลตามที่เรากำหนดเอาไว้หรือเปล่า